YAPIT

TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

12/EYLÜL - EKİM - 1985 / 600 LİRA

DÜNYADA DEMOKRASİYE DÖNÜŞ ÖZEL SAYISI

DOST

YAPIT
Toplumsal Araştırmalar Dergisi

Sahibi ve Yayımcısı
Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Kooperatifi
adına Türker ALKAN

Sorumlu Yazıişleri Müdürü
Türker ALKAN

Yazı Kurulu ile Haberleşme Adresi
P.K. 658, Kızılay - Ankara

Yönetim Yeri ve Abone İsteme Adresi
Konur Sokak No: 4 Kızılay - Ankara
Posta Çeki 10687-9

Abone Koşulları:
1 Yıllık 300 TL.-
Yurtdışı $ 30

Arka kapak: 40.000.–, İç sayfalar, tam sayfa: 20.000.–, yarım sayfa: 10.000.–
çeyrek sayfa: 5.000.– TL.

Dizgi - Baskı - Cilt - Kapak
Nüve Matbaası - ANKARA

Kapak Düzeni
Ümit ÖĞMEL

İKİ AYDA BİR ÇIKAR

YAPIT

SAYI 12 EYLÜL/EKİM/KASIM/ARALIK 1985

YAZARLAR HAKKINDA

Türker ALKAN : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi; Doç. Dr.. Siyasal toplumsallaşma, aydınlar ve siyasal gelişme, kadın - erkek eşitsizliği, saldırganlık ve önyargı konularında kitapları vardır. Çeşitli siyasal ve toplumsal makaleleri, birçok yurt - içi ve Yurt - dışı bilimsel dergide yayımlanmıştır.

Edward S. HERMAN : Pennsylvania Üniversitesi'ne bağlı Wharton Maliye Okulu'nda (Wharton School of Finance) öğretim üyesi; Prof. Dr.. Son kitabı : (Frank Brodhead ile birlikte) **Demonstration Elections : US - Staged Elections in the Dominican Republic, Vietnam and El Salvador** (ABD'nin Dominik Cumhuriyeti, Vietnam ve El Salvador'da Tezgâhladığı Göstermelik Seçimler; Boston, 1984).

Çağlar KEYDER : ODTÜ Ekonomi Bölümü eski öğretim üyesi; halen ABD'de, State University of New York (Binghampton) Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi. Eserleri : **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye** (1976), **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923 - 1929** (1982), **Toplumsal Tarih Çalışmaları** (makaleler - 1983).

Roger OWEN : Oxford Üniversitesi Yakın Doğu İktisat Tarihi öğretim üyesi. Eserleri : **Cotton and the Egyptian Economy 1820 - 1914** (1968), **The Middle East in the World Economy 1800 - 1914** (1981).

James PETRAS : New York State University (Binghampton) Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi, Prof. Dr.. Kitaplarından bazıları : **Politics and Social Structure in Latin America** (1970); **Class, State and Power in the Third World** (1981).

Sungur SAVRAN : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi eski öğretim üyesi; halen Yapıt Yazı Kurulu üyesi. **Yapıt'ta, Toplum ve Bilim'de, İktisat Dergisi'nde** makaleleri yayımlandı.

Bülent TANÖR : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku eski öğretim üyesi; Doç. Dr.. Kitaplarından bazıları : **Siyasî Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası** (1969); **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar** (1978). Ayrıca, çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış çok sayıda makalesi var.

Sunuş

Yapıt'ın bu sayısı, «Dünyada Demokrasiye Dönüş Sorunu»na hasredilmiştir. Daha çok Yazı Kurulu içinde planlanan ve gerçekleştirilen bu dosyanın üç köşe taşını, Sungur Savran, Çağlar Keyder ve Türker Alkan'ın, sırasıyla Latin Amerika, Güney Avrupa ve Asya'ya hasredilmiş incelemeleri (aşağıda, 2., 4. ve 5. yazılar) oluşturuyor. Savran'ın makalesi, ayrıca Edward S. Herman ile James Petras'tan yapılan «Latin Amerika'da 'Canlanan Demokrasi'» çevirisiyle desteklenirken, Roger Owen ile Bülent Tanör'ün katkıları ise, Orta Doğu'nun özellikler gösteren iki ülkesi - Mısır ve İran - açısından, adetâ Türker Alkan'ın çalışmasına birer ek niteliği taşımaktadır. «Demokrasiye Dönüşün Genel Sorunları» ise, Halil Berktay'ın koordine ettiği ve Türker Alkan, Çağlar Keyder, Nurkut İnan, Sungur Savran, Bülent Tanör'ün katıldıkları bir Yazı Kurulu Paneli'nde ele alındı. Bu metni, bir bakıma bütün diğer malzemeye bir giriş niteliği taşıdığı için, en başta okuyacaksınız. Özel sayımızın tamamı ise, «1980 Sonrasında Türkiye» başlığını taşıyacak olan iki diğer özel sayımıza : Ocak - Şubat 1986'da çıkacak olan 14. ve Mart - Nisan tarihli 15. sayılarımıza bir genel çerçeve getirmek amacını taşıyor.

YAZI KURULU

Demokrasiye Dönüşün Genel Sorunları

HALİL BERKTAY : Yapıtın «dünyada demokrasiye dönüş» sorununa hasrettiğimiz bu özel sayısında, imzalı olarak yayınlanan ya da başka dillerden çevrilen yazılarda, çeşitli ülke ve bölgelerin demokrasiye dönüş süreçlerine ilişkin bazı malzemeler ayrıntılı olarak sunulmakta. Şimdi burada, bu karmaşık, zigzaglı ve eşitsiz süreçlerin önemli noktalarını karşılaştırmalı bir biçimde yakalamaya çalışacağız. Fakat herhalde önce, biraz «demokrasiye dönüş» kavramının kendisi üzerinde netleşmek gerekiyor. Aslında bu da, kendi içinde iki kavramı içeriyor : bir «demokrasi» kavramı, bir de «dönüş kavramı». Türker Alkan, siz «demokrasiye dönüş» kavramını, içerdiği her iki alt unsur açısından, tanımlamayı başlatır mısınız?

DEMOKRASİ TANIMLARI

TÜRKER ALKAN : Ben önce demokrasiye dönüş değil de demokrasi kavramını ele almak istiyorum. Çok genel olarak, demokrasi dendiği zaman ortaya iki kavramın sürüldüğünü görüyoruz. Birisine «burjuva demokrasileri» denir : Bunlarda, genel olarak kişinin vücudu üzerindeki (yaşam hakkı, işkence görmeme hakkı gibi) hakları, düşünce ve örgütlenme hakları ve mülk edinme haklarının temel olarak bulunduğunu görürüz. Fakat «burjuva demokrasileri» dediğimiz bu demokrasilerin, gerçek anlamda burjuva demokrasisi olduklarını sanmıyorum; çünkü başlangıçta burjuva demokrasilerinde temel olan mülk edinme hakkıydı. Düşünce ve örgütlenme hakları daha

sonra gelen haklardır ve bunlar burjuvazinin kendisi tarafından değil, ona karşı mücadele eden işçi sınıfı tarafından geliştirilmiş haklardır. Bunun için, bugünkü tanımlamayla burjuva demokrasileri denildiği zaman, gerçek anlamda burjuvazinin kendi geliştirdiği bir demokrasi değildir batı ülkelerindeki demokrasi. O terimin yanlış olduğunu düşünüyorum, o nedenle.

Öte yandan, sosyalist ülkelerin demokrasilerinden söz edilir. İşçilerin egemen olduğu, eşitlik idealinin de önde geldiği bir demokrasi olduğu ileri sürülür. John Stuart Mill'den bu yana özgürlük ve eşitlik kavramlarının bağdaşmaz olduğu tartışılagelmiştir. Özgürlük arttığı oranda eşitsizlik artacaktır, veya eşitliği sağlamak için özgürlüğü kısıtlamak gerekir, gibi bir düşünce vardır. Bu düşünceden hareketle de, özgürlüklerin ön plana alındığı burjuva demokrasisi ile eşitliğin ön plana alındığı sosyalist demokrasinin aslında bağdaşmaz kavramlar olduğu, iki ayrı çizgide gelişmek zorunda olduğu kanısı yer etmiştir.

Ben şahsen buna katılmıyorum. Benim kişisel kanım, iki ayrı demokrasi türü olduğu veya olabileceği biçiminde değil. Ben, özgürlüğün ve eşitliğin aynı oranda, maksimum derecede sağlanabildiği sistemleri gerçek anlamda, ideal anlamda demokratik sistemler olarak düşünüyorum. Ve bu iki kavramın, iki uygulamanın birbirini ortadan kaldırdığı değil, birbirini desteklediği kanısındayım.

Tabii, özgürlük ve eşitlikle ne kastediliyor? Bunlar ayrıca tartışılabilecek kavramlar. Fakat şu anda herhalde bunun ayrıntısına girmek mümkün değil.

Demokrasiden söz ettiğim zaman böyle bir kavramdan yola çıkıyorum. Demokrasiye dönüş sorununu, gene isterseniz tartışırız. Fakat bu noktadan başlayarak diğer arkadaşlarında diyecekleri olabilir....

HALİL BERKTAY : Sizin demokrasi konusunda verdiğiniz tanım daha ziyade felsefi ve teorik bir tanım oldu. Tabii bu düzeyde de tartışılabilir mesele; fakat biz «dünyada demokrasiye dönüş» sorununu tartışabilmek için, demokrasiyi bir veya birkaç vazgeçilmez ölçüte, siyasi düzlemde tezahür eden ve günlük hayatın bir parçası olan birkaç ölçüte indirgemek zorundayız ki, rejimlerin

demokratik olduklarından ya da olmadıklarından söz edebilelim. Ve böylece, bu kıstasa göre tasarlanmış bir «kritik dönemeç» etrafında dönüş sorunsalını görebilelim. Bu konuda ne demek istersiniz?

TÜRKER ALKAN : Bu konuda üzerinde anlaşmaya daha kolay varılabilecek bazı ölçütler var. Herşeyden önce, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün tam olarak tanındığı rejimdir demokrasi. Parti kurma, partileşme, siyasetle uğraşma haklarının tam olarak tanındığı bir sistemdir. Siyasetin günah ve ayıp sayılmadığı bir sistemdir. Devletin herşeye hakim olmadığı, herşeyi yönetemediği; bireylerin düşüncelerini ve günlük yaşamlarını ideolojik olsun, kişisel olsun, sınıfsal olsun, grupsal olsun bazı çıkarlar için itip kakmadığı bir sistemdir demokrasi. Ve bütün bunlarla birlikte, kuşkusuz basının, parlamentonun, üniversitelerin özgürce çalışabildiği bir Kurumsal çerçeve içinde, en azından bunları söylemek gerek.

HALİL BERKTAY : Türker Alkan'ın söyledikleri, bana, demokrasinin özelliklerinin oldukça geniş ve mükemmel bir şekilde tanımlanması gibi geliyor. Bu açıdan, Bülent Tanör, sizin eklemek istediğiniz birşey var mı?

BÜLENT TANÖR : Ben, gerçekten, özgürlük ve eşitlik meselesinin olabilecek her türlü demokrasi anlayışının vazgeçilmez iki köşetaşı olduğuna inanıyorum. Belki buna *«katılma»* meselesini ekleyebilirim. Fakat Türker'in son konuşmasında verdiği ölçüler, bana, değişik demokrasi anlayışlarının ortak, vazgeçilmez noktalarından ziyade, Batı tipi demokrasinin temel noktaları gibi geldi.

Niçin? Öncelikle bir noktayı işaretliyeyim : Mesela parti çokluğuna değindi. Bu, Batı demokrasisinin bir özelliğidir. Buna karşılık, mesela, kendilerine demokrasi vasfı veren Marksist rejimlerde öyle birşey sözkonusu değildir. Eğer biz bunu bütün demokrasi anlayışlarının vazgeçilmez parçası olarak sayacak olursak, dünyada burjuva demokrasisinin dışında bir demokrasi anlayışının da olmaması gerektiği sonucuna varmak durumunda kalırız. Ben öyle sanıyorum ki Batı demokrasisinin vazgeçilmez noktalarını diğer demokrasi anlayışlarından ayırmak gerekir. Tek ya da hâkim partili rejimler, belli şartların yerine

gelmesi halinde, kendi açılarından başka bir bağlamda demokrasiyi ifade edebilirler.

Başka bir örnek daha vereyim. Mesela Meksika ve 1922 sonrası Türkiye'si. Bunlar, otoriter yanları olan rejimlerdi. Fakat bunlar aynı zamanda otoriter rejimden uzaklaşmayı, çoğulculuğa yönelmeyi de amaçlayan rejimlerdi. O bakımdan ben pratikte demokrasi anlayışlarını, burjuva demokrasi modeli olan çoğulcu - liberal sistem, Marksist demokrasi ve bunların dışında bir arayış içerisinde olan yeni tipte demokrasiler olarak görüyorum. Bunları, bu üç kategoriyi, genel olarak otoritarizmlerden (klasik diktatörlükler, askeri rejimler) de ayrı tutmaktan yanayım.

ÇOK - PARTİLİLİK SORUNU

TÜRKER ALKAN : Söylediklerine tam olarak katılamayacağım. Şunun için : Herşeyden önce, tek partiyle demokrasinin sağlanabilmesi demek, toplumda hiçbir çıkar ayrımının bulunmaması demektir, partiyi belli bir grubun, sınıfın çıkarını temsil eden siyasal örgüt olarak düşünüyorsak. Dünyada çıkar ayrılıkları bakımından bütünleşmiş bir toplum olduğunu henüz sanmıyorum. Nitekim tek partili rejimlerde de parti içinde klikler, hizipler vardır. Birbirleriyle sürekli olarak çekişirler, fakat uzlaşmazlıklarını daha çok birbirini tasfiye etmek yoluyla giderirler. Bu da bir tür parti fonksiyonunun başka biçimde yerine getirilmesi demektir. Fakat bugün sınıfsal çıkarların veya kümesel çıkarların ortadan kaldırıldığı bir sistem yoktur. Olmadığı için de, tek parti ancak zora dayanarak egemen olmaktadır. Tek partinin zora dayanmadan egemen olması demek, sınıflar arasındaki tüm çıkar farklılıklarının ortadan kalkması demektir ki, o zaman zaten siyasal sistemi ortadan kaldırabiliriz; böylece demokrasi tartışmalarına da, otoriterlik tartışmalarına da gerek kalmaz.

Üçüncü dünyada gördüğümüz sistemlere gelince : Bunlar ne tam anlamıyla burjuva-kapitalist demokrasiler, ne tam anlamıyla sosyalist demokrasiler; fakat bunların bir tür alt varyantı gibi gözüküyor bana. Bazan kişisel diktatörlüklerin veya belirli sınıf çıkarlarının egemen olduğu; bazan da eşitlikçi ideolojinin ağır bastığı alt varyantlar.... Özünde bunlar, zaman içinde ya birine ya diğerine doğru

gelişebilecek olan sistemler. Üçüncü dünya ülkelerinde zaten demokrasi adı altında ele alabileceğimiz örneklerin sayısı çok sınırlı. Bunları da iki temel örneğe indirgemek, uzun süredir mümkün gibi geliyor.

HALİL BERKTAY : Nurkut?

NURKUT İNAN : Benim görebildiğim kadarıyla, Bülent'le Türker'in demokrasinin vazgeçilmez koşulları tanımlarında bazı ortak kavramlar var : Özgürlük, eşitlik ve Bülent'in eklemesiyle katılım konuları. Ben, konunun açılması bakımından bunlardan birine, şu özgürlük meselesine, tanımını verecek değilim ama, değinmek istiyorum.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması dendiğinde, demokrasilerde amaç, bireylerin temel haklarının devlete karşı korunması meselesidir. Çeşitli görünümleri, çok çeşitli yolları olabilir. Bir kere bu açıdan baktığımızda görülüyor ki, değişik demokrasi türlerinden bahsedilebilse dahi bunlar için önemli olan ortak nokta, belki de vazgeçilmez kriter, bireylerin yöneten otoriteye karşı nasıl korundukları, hangi yöntemlerle korundukları ya da korunup korunmadıklarını belirlemektir. Bu korunmanın yeterince varolduğu rejimlere, üç aşağı beş yukarı demokrasi adı verebiliriz gibi geliyor bana. Bu korunmayı, kapsamlı bir korunma olarak görmek gerek. Yani sadece cismanî, bireylerin vücudu üzerindeki hakların korunması değil; düşünceleri açısından bireylerin korunmasının doğal sonucu olarak örgütlenme özgürlüğünün mevcut ve gereği gibi kullanılabilir olması.

Bu noktada, tek partili demokrasiler açısından, eğer temel kriteri bu olarak alırsak, bir çelişki çıkıyor. Demokrasi diyebileceğimiz rejimlerde örgütlenme özgürlüğünün ne dereceye kadar varolduğunu bulup çıkarmak; ve kendilerine «sosyalist demokrasi» adı veren toplumları belki de bu açıdan değerlendirmek, evrensel bir demokrasi tanımı içine girip girmediklerine bakmak gerek.

Katılım bakımından da aynı şeyi söyliyebiliriz. Gerek Türker'in, gerek Bülent'in üzerinde anlaştıkları üç ana öğeden biri, katılım. Katılım da yine, örgütlenme özgürlüğünün sonucu ortaya çıkabilecek birşey. Onun için, bu konuda özellikle Bülent'in görüşünü almak isterim : Örgüt-

lenme özgürlüğü açısından, sosyalist demokrasilerde ya da tek partili demokrasilerdeki durum hakkında kendi görüşleri nelerdir? Bu amaçla araya girme gereği duydum.

BÜLENT TANÖR : Ben şöyle düşünüyorum . Gerçekten, Batılı demokrasi ideolojisi ve tatbikatı içerisinde katılım, çok - örgütlülüğü de zorunlu kılar, çok - partililiği de zorunlu kılar. Çok partili olmayan bir katılma özgürlüğü topal birşeydir. Fakat tek partili sistemde, yani Marksist bağlamda katılma meselesi, farklı olabilir. Sırf örnek olarak söyliyeyim, eğer parti - içi demokratik merkeziyet sağlanabilmişse, eğer emekçi kitlelerin siyasete katılması sağlanabilmişse, Batılı anlamda olmayan, Marksist bağlamda düşünülebilecek bir katılma olayından da söz edebiliriz. Yani, tek partili sistem kaçınılmaz olarak katılmasız bir sistemdir diyemeyiz. Şartlarını gerçekleştirmiş ise (belki şu anda yeryüzünde iyi bir örneğini göremiyoruz ama) değişik türden, yani Batılı anlayışın dışında kalan türden bir katılma örneği teşkil edebilir. Böyle bir rejim, Batılı anlamda çoğulcu değildir, Batılı anlamda liberal değildir ama, kendine özgü bir demokrasi olduğunu iddia edebilmek imkanına da sahip olmalıdır diye düşünüyorum.

HALİL BERKTAY : Demokrasinin çeşitli boyutlarına ilişkin bu tartışma, bizim bugün dünyada özellikle - konumuz itibariyle biraz sonra geleceğimiz - üçüncü dünyanın çeşitli ülkelerinde varolan demokrasi deneylerine yönelik eleştirel perspektifimizin geniş tutulmasına yarayabilir. Yani biz bugün, dünyadaki somut demokrasi ve demokrasiye dönüş deneylerini, Batı demokrasisiyle sınırlı olmayan çok daha geniş bir demokrasi çerçevesi içine yerleştirerek değerlendirmek istiyebiliriz. Pratikte şöyle bir problemle yüzyüzeyiz : Tartışmamız gereken ve bizim henüz bir teorik berraklaşma olmaksızın «demokrasiye dönüş» diye adlandırdığımız olay, herşeyden önce, genel bir deyimle daha ziyade «Batı sistemi» içinde cereyan eden bir olaydır; ya da, üçüncü dünya ülkeleri içindeki etki alanları ile dünya sisteminin merkezini bir arada düşündüğümüzde, Batı sistemi *çerçevesinde* cereyan eden bir olaydır. Hattâ bana öyle geliyor ki, Bülent'in ne Batı tipi demokrasi ne de sosyalist demokrasi saymayıp «vesayet altındaki demokrasiler» veya bir «üçüncü kategori» diye adlandırdığı o alacakaranlık alan da, aslında, bu Batı sistemi dahilindeki bir

olaydır, en azından sosyo - ekonomik temelleri, altında yatan üretim ilişkileri itibariyle.

Sungur, acaba sen bu konuyu açmak ister miydin?

SUNGUR SAVRAN : Şimdi ben bu noktayı açmadan önce, bir - iki konuya kendime göre bir açıklık getirmeye çalışacağım. Önce Bülent'ten ayrıldığım bir noktaya değineyim. Şurada Türker'e tamamen katılıyorum : Partiler toplumsal sınıf ve grupların temsilcileridir ve kapitalizmin ilgasından sonra bile sınıflar uzunca bir süre varlığını sürdürdüğüne göre, tek partililik demokratik bir rejimin tanımı içine giremez gibi geliyor bana. Burada hemen şu noktayı parantez içine alalım : Bugün varolan kapitalizm - sonrası rejimlerin *kendilerine* sosyalist demokrasi adını vermesi, *bizim* onları sosyalist demokrasi diye nitelendirmemiz için bir neden değildir. Nasıl, kapitalist toplumun çok çeşitli devlet biçimleri varsa; örneğin burjuva demokrasisi varsa, Bonapartizm varsa, faşizm varsa, askerî diktatörlükler varsa; bunun gibi, kapitalizm - sonrası geçiş toplumlarında da çok farklı devlet biçimleri varolabilir. Bunlardan biri sosyalist demokrasi ise, biri, yani bugün varolan devlet biçimi de, bürokratik sosyalizm olarak veya yozlaşmış bir işçi devleti olarak nitelenebilir. Bunu geçiyorum.

BİR HAKİMİYET BİÇİMİ VE SINIFLARARASI BİR DENGE OLARAK PARLAMENTER DEMOKRASİ

Değinmek istediğim ikinci konu, burjuva demokrasisi ile sosyalist demokrasi arasındaki ayırım. Türker'den ayrıldığım bir nokta var. Bana göre, bu farklı demokrasi tiplerini tanımlayan, bu demokrasiyi hangi sınıfın geliştirdiği değil, bu demokrasi tiplerinin hangi sınıfların hakimiyet biçimlerine karşılık verdiğidir. Bu anlamda burjuva demokrasisi, gerek toplumun farklı sınıflarının eşitsiz konumlarından ötürü devlet karşısında farklı durumda olmaları dolayısıyla, gerekse devletin özgül tarihsel yapısı dolayısıyla, burjuvazinin hakimiyetinin bir ifadesidir. Ancak bunu burjuvazinin diğer hakimiyet biçimlerinden ayıran, çalışan sınıfların, belirli haklara sahip olarak toplumun yönetimi üzerinde belirli bazı sınırlara kadar söz söyleyebilme olanağını elde etmiş olmalarıdır. Buna karşılık sos-

yalist demokrasi, tam tersine, çalışan sınıfların bir bütün olarak mülk sahibi sınıflar üzerindeki hakimiyetinin bir ifadesidir diye düşünüyorum. Ve bugünkü kapitalizm - sonrası toplumlardan farklı olarak burada da çok - partililik, burada da özgürlük söz konusudur. Şu temel noktaya değinerek bu ayrımı kapatacağım : Burjuva demokrasisi, devlet biçimi olarak ele alındığında, bana kalırsa atomize olmuş bir toplum üzerinde yükselen, bireylerin sınıf konumunu yok sayan bir devlet biçimidir. Dolayısıyla, hukuksal düzey dışında eşitsizlikleri varsayar; katılımı da engeller. Buna karşılık sosyalist demokrasi, doğrudan doğruya çalışma yaşamından hareket eden, siyasal yaşam üretim faaliyeti ile bağlantılandıran, demokrasiyi siyasetle sınırlandırmayarak toplumsal yaşamın her alanına yayan bir demokrasi biçimidir diye düşünüyorum.

Bunların ortak yanları olarak, *Yapıt*'ın bu özel sayısı açısından önem taşıyan ne vardır? Bence temel olarak, çalışan kitlelerin değişik derece ve sınırlar altında toplumun yazgısına, kaderine müdahale etme hakkıdır bunu belirleyen. Bunu siyasal biçimler açısından daha fazla açabiliriz; ama temel kıstasımız sanıyorum bu olmalıdır.

HALİL BERKTAY : Burada ben hemen şunu sormak istiyorum : Bu müdahale olanağını sağlayan siyasi biçimler etrafında, buradaki tartışmamız çerçevesinde, pratik bakımdan anlamlı bir demokrasi ölçütü inşa edemez miyiz? Gene o başta sorduğum «kritik dönemeç nedir o zaman?» meselesine gelmek istiyorum. Hangi biçimsel değişiklik sayesindedir ki, eğer varsa, öncekinden farklı olarak, sosyo - ekonomik sistemin bütünü tarafından belirlenmiş bağımlılık ve tabiyetleri ya da ikincil konumları sürse bile, çalışan sınıflar da siyasi sürece müdahale ve (yönetmiyorlarsa bile) ağırlıklarını hissettirme olanaklarını bulmaktadırlar? Bu, galiba, Bülent'in Batı demokrasisi dediği, ya da Batı sistemi içinde görülen türden bir demokrasinin varlığı ya da yokluğu açısından çok önemli oluyor.

Çağlar, bu açıdan senin ekleyeceğin bir şeyler var mı?

ÇAĞLAR KEYDER : Bence bu son söylediğin kritik dönemeç olayı çok önemli; çünkü şimdiye kadar konuşulanlarda belirli bir kayma hissettim, «rölativizm» diyebileceğim bir kayma. Özellikle Bülent'in sözlerinde çok belli, bir

takım pratikleri ve rejimleri sadece kendi deklarasyonlarına bakarak, belki de içlerinde demokrasiye benzer veya demokrasiyi sonradan doğuracak özler bularak, demokrat olarak niteleme kaygısı. Unutmamak lazım ki 1945'den sonra demokrasi lafı, hegemonik söylemin bir parçası. Dolayısıyla, hiçbir şekilde objektif veya dışardan konmuş kriterlerle demokrat olarak kabul etmeyeceğimiz rejimler dahi, kendilerini bir tür demokrat olarak tanımlamak mecburiyetinde hissediyorlar. «İslami demokrat» gibi, veya belirli bir ırksal hakimiyet çerçevesinde «demokrasi» gibi, veya «üçüncü dünya demokrasisi», «tek parti demokrasisi» gibi birtakım formüller, bu nedenle kullanılıyor.

Şimdi ben diyorum ki, bu «kritik dönemeç» meselesine ilişkin olarak birtakım asgari, olmazsa olmaz koşulların saptanması gerekir. Eğer demokrasiye geçiş veya dönüş problematiği çerçevesinde tartışıyor isek, geçiş olayının hiç olmazsa başladığını veya süregeldiğini söyleyebilmemiz için, birtakım *mekanizmalara* bakmamız gerekir. Bundan önce demokrasinin tanımı çerçevesinde eşitlik, özgürlük, katılım gibi bazı terimler ortaya atıldı; fakat gördüğüm kadarıyla, Sungur'un da işaret ettiği gibi bunlar birer amaçtır aslında, bunlar mekanizma değildir. Mekanizmaları ayrıca saptamak gerekir.

Şimdi, eğer mekanizmalara bakacaksak, birtakım mekanizmaların *a priori* bu bahsettiğimiz demokratik (yahut demokrasiyi teşkil eden) amaçlara yöneltici olduğunu, sanırım kabul edebiliriz. Bunların içinde, daha önce sayıldı, muhtemelen en önemlileri düşünce özgürlüğü ve bu düşüncenin etrafında örgütlenme özgürlüğüdür. Bu örgütlenme sonucunda da, bir şekilde toplumun yönetimini ilgilendiren belirli kademelerde söz hakkına sahip olabilecek şekilde, bir demokratik sürece katılabilme özgürlüğü oluşur. Bunlar, sanırım derginin bu sayısını tasarlarken aklımızda olan şeylerdi. Aksi takdirde, mutlak amaçlara baksa idik, zaten demokrasiye dönüş diye birşey tanımlayamazdık. Çünkü kafamızda olan, örneğin Arjantin'de veya Brezilya'da demokrasiye doğru birtakım adımların atıldığı idi. Buralara baktığımız zaman ise, bu süreçlerden sadece bazılarında, ilk adımlarının hakikaten yerine geldiğini görüyoruz. Örneğin seçimler, parti kurma özgürlüğü -şu ya da bu ölçüde-; örneğin düşünce özgürlüğünün hukuksal bir-

takım temellerinin yeniden ortaya çıkışı gibi. Herhalde bu geçiş meselesi üzerinde yoğunlaşabiliriz.

KİTLELERİN KORKUDAN BAĞIMSIZLAŞMASI

HALİL BERKTAY : Senin getirdiğin anlayışa göre, düşünce özgürlüğü etrafında partisel örgütlenme özgürlüğüne önemli ölçüde yer veren bir çoğulculaşmanın başgöstermesi, yani siyasi çoğulculaşmanın parlamenter bir mekanizma içinde başgöstermesi «kritik dönemeç» olarak alınmak gerekiyor. Fakat sanırım bu gene de her türlü görüntü içinde seçimlerin basit varlığı, anlamına gelmiyor; çünkü bu sayımızda yer alan yazılarda, incelenen pek çok ülkede şimdi «demokrasiye dönüş» diye niteleyebileceğimiz bir olayın başlangıcından önce de seçimlerin olduğu, şu veya bu şekilde seçilmiş ve/veya feshedilmemiş parlamentoların da olduğu, buna rağmen onlarda henüz demokrasiden ya da bir demokratikleşmeden dahi söz edilemeyeceği belirtiliyor. O zaman ikisini nasıl ilişkilendireceğiz?

Sungur, sen bu meseleye nasıl bakıyorsun?

SUNGUR SAVRAN : Ben iki kıstastan, iki pratik, somut kıstastan söz edebiliriz diye düşünüyorum. Tabii bunların daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğinin bilinciyle. Bunlardan birincisi . Çağdaş dünyada güçlü devletler sözkonusu, uzmanlaşmış ordularıyla, koskoca bürokratik kadrolarıyla, yürütme güçleriyle, vesairesiyle. Sorun, bu koskoca devletin denetiminin hiç olmazsa kısmen, seçilmiş organların eline verilip verilmediği. Bu, birinci somut kıstas olarak belirlenmeli diyorum.

İkinci nokta : Bütün sınıf ve diğer toplumsal gruplara örgütlenme hakkı tanıyan bir rejimden sözediyoruz. Çağlar «özgür düşünce ve bunların etrafında örgütlenme hakkı» derken, sanıyorum bunu kastediyordu. Sadece siyasal örgütlerin ve diğer toplum içindeki örgütlerin çokluğu değil; bu örgütlenme hakkının bütün toplumsal sınıflar ve gruplar açısından evrenselliği, ikinci somut kıstasımız olmalı diye düşünüyorum.

HALİL BERKTAY : Nurkut, sen galiba buna bir şey eklemek istiyorsun?

NURKUT İNAN : Evet. Benim görebildiğim kadarıyla, kıstaslar hiç değilse benim açımdan daha denk olarak or-

taya çıkmaya başladı ve temelde, Sungur'un ilk konuşmasında sözünü ettiği görüş ayrılığını da önemli ölçüde azalttı. Tek tek kavramları daha somut hale getirirken, hepimizin kabul ettiği en önemli kıstaslar arasında da bir öncelik düzenlemesi yapmak gereğini duydum. Demin Çağlar'ın söylediği ve Sungur'un da katıldığı, düşünce özgürlüğü ve belirli bir düşüncenin etrafında örgütlenme özgürlüğü, çok önemli. Buna, bir adım daha atarak, Sungur'un söylediği, belki sınıfsal özgürlük diyebileceğimiz, toplumun *değişik* kesimlerinin kendi çıkarları için rahatlıkla örgütlenebilmesi meselesini de katabiliriz. Bu iki husustan da, zaman açısından değil ama demokrasinin temelini oluşturması bakımından, bence önce gelen, yine bireysel özgürlükte aranması gereken bir husus var. Öyle bir toplum düşünebiliriz ki, hukuksal yapısı ve devlet tarafından gelen baskıyla birlikte bu söylenen özgürlüklerin tümü topluma verilmiş olabilir; yani sınıfsal örgütlenmeler mümkün olabilir, çıkar gruplarının kendi aralarında örgütlenmeleri mümkün olabilir. Buna karşılık aynı toplum içinde - çok karikatürize ediyorum, mümkün değil tabii uygulamada böyle bir şey - bireysel özgürlüklere getirilmiş olan sınırlamalar, özellikle psikolojik sınırlamalar öyle ölçüde olabilir ki, mevcut özgürlükleri, sınıf olarak değil, birey olarak kullanmaktan çekinebilir kişiler. Onun için, herşeyden önce bireylerin kendilerine verilmiş olan sınıfsal ya da toplumsal örgütlenme haklarını rahatlıkla kullanabilecek bir duruma getirilmeleri, hiç değilse hukuksal açıdan şart oluyor. Daha kısaca söyleyecek olursak : Bence demokrasi cesur insanların rejimi değildir. Eğer cesur olmayan insanları da katılıma, örgütlenmeye teşvik eden bir sistem kurulabilirse, gerçek demokrasi bu olur. Bunun bir başka görünümü, çok fazla içeriği olmayan, ama bence çok anlamlı olan, «korkudan kurtulma özgürlüğü» dediğimiz özgürlüğün sağlanmasıdır. Bu, korkudan kurtulma özgürlüğünün oluşturduğu temel olmadıkça, bunun üzerine bina edilmesi gereken diğer mekanizmalar hiçbir zaman istenildiği biçimde işlemeyecektir. Bence bu, Türkiye açısından da çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

HALİL BERKTAY : Burada şöyle bir pratik gözlem yapabiliriz : Hangisi önce, hangisi sonra geliyor, veya her demokraside tam bir «korkudan özgürlük» ideal olarak ve

başından itibaren mevcut mu, onu bilemiyorum ama, kitlelerin şu veya bu ölçüde korkudan bağımsızlaşması, her demokratikleşme sürecinin pratikte bir parçası oluyor. Demokratikleşme; korkudan kurtulma ile, korkuyu üzerinden silip atmanın bir süreç olarak gelişmesi ile elele gidiyor.

Çağlar?

AZGELİŞMİŞLİK TEMELİNDE DEMOKRASİNİN ZAYIFLIĞI...

ÇAĞLAR KEYDER : Demokrasilerin bir anlamda kendi içinden gelen kısıtlamalara, kişilerin özgürce karar verip veremeyeceğine biraz değindik. Bence burda bir diğer kısıtlama var ki, bu galiba bizim çerçevede daha da önemli. Şöyle ki, demokratik sürecin politik kademeyi tamamen belirlediği gibi bir kanı uyanıyor. Oysa politik kademe dediğimiz şey, yani Sungur'un biraz önce bahsettiği devlet modeli, kendi şekli açısından ve tarihsel olarak geldiği konum açısından, hiçbir zaman nötr değil. Bir politik süreç, devleti istediği gibi şekillendirip istediği yönde kullanabilecek kabiliyette olamıyor. Bunun nedeni, devletin her örgüt gibi kendi içinde önemli bir atalete *(inertia)* sahip olması. Yani, demokratik süreç dolaysızca ve aynen yansımıyor devlet kademesine.

Bizim elimizdeki konu, aslında üçüncü dünya devletleri. Üçüncü dünya devletleri üzerinde önemli bir tartışma var. Bu devletlerin, üçüncü dünyanın gerek dünya sistemi içinden belirlenen, gerekse kendi toplumsal yapıları açısından belirlenen koşulları dolayısıyla, niçin ve nasıl belirli bir özerkliğe sahip oldukları meselesi. Bu özerklik, bir sürü şekilde ortaya çıkıyor; bu devlet biçimleri, klasik burjuva devletinden daha çok toplum içinde varlıklarını sürdürüyorlar, daha çok sivil toplumun üstünde vesayet sahibi oluyorlar. Hattâ ekonominin içinde çok daha fazla ağırlıklarını sürdürüyorlar. Bu tür devletlere baktığımız için, ben yine kıstaslarımızı biraz indirmek yönünde bir öneri yapıyorum. Bu tür devletlere baktığımız zaman, demokratik sürecin öyle kolay kolay devlet biçimini kendi istekleri ve rekabeti çerçevesinde dönüştüremiyeceği ortaya çıkıyor.

O yüzden diyorum ki, bu kritik dönemeç olayı... Bir parantez açayım : «kritik dönemeç», çok fazla tek bir nok-

taya bakar gibi gözüküyor. Ben süreç lafını tercih ediyorum; bu demokratikleşme olayı, bir süreçtir. Bu süreç içerisinde devlet biçiminin değişmesi; daha doğrusu özgür düşüncelerin sonucunda ve bu düşünceler çerçevesinde örgütlenen grupların rekabeti sonucunda, ortaya çıkması istenen toplum modelinin, devlet biçimini kendi istekleri doğrultusunda dönüştürmesi, çok yavaş ilerliyor. Bu sürecin yavaşlığı nedeniyle, kıstaslarımızı indirmemiz sözkonusu oluyor.

Yalnız bir ekleme yapmak istiyorum. Üçüncü dünya ülkelerinde devletin belirli bir ağırlığı olduğu tabii ki doğru; bu ağırlığın bazı dönemlerde, bazı dönüşümlerde özerk, olarak demokratik süreci engelleyici bir hüvviyete büründüğü de doğru. Fakat bu demek değil ki, sadece üçüncü dünya ülkelerinde devletin bu tür bir ağırlığı var. Farklı nedenlerden dolayı, refah kapitalizmi çerçevesinde de devlet aynı tür bir ağırlığa, bir atalete kavuşuyor ve dolayısıyla oralarda da, belki çeşitli devlet biçimi denemeleri, korporatizm, vb. pratiklerden dolayı, bahsettiğiniz «demokratik sürecin devlete yansıması» olayı aksayabiliyor.

HALİL BERKTAY : Süreç, evet süreç ama, süreç içindeki belli bir dönüşüm ânı, bir renk değiştirme ânı, nitelik değişikliği ânı üzerinde yoğunlaşmak da gerekiyor. Biz aslında başlık olarak konuyu «Üçüncü Dünya'da Demokrasiye Dönüş» diye formüle etmemiştik. Ama sen iyi bir saptama yaptın; «Burada mesele aslında üçüncü dünya, biz üçüncü dünya devletlerini konuşmak durumundayız» dedin. Bence, bugün dünyada, pratiğe indirgemeye çalıştığımız bütün bu kıstaslar açısından belli bir demokrasiye dönüş olgusunun öncelikle nerelerde görüldüğü konusunda bir saptamayı içeriyor, senin bu yaklaşımın. Buradan acaba, bu demokrasiye dönüş sürecinin bugün dünyada nerelerde göze çarptığı, ne ölçüde göze çarptığı, niçin oralarda göze çarptığı konusuna geçemez miyiz ? Türker ?

TÜRKER ALKAN : Evet. Biz özgürlük, eşitlik gibi kavramları ele aldığımız veya bu kavramların içinde geçtiği, uygulandığı kurumlara baktığımız zaman, sanki Hegelci anlamda bir «mutlak» a bakarmış gibi bakıyoruz. Aslında olay pek öyle değil. Tarihsel gelişim içinde öyle olmuyor. Özgürlükler olsun, eşitlikler olsun veya bunların kurumları

olsun, tarihsel süreç içinde bir takım dengelere bağlı olarak gelişiyor veya gelişemiyor. Batı ülkelerinde gelişmesi, bir bakıma feodalizmle ve kapitalizmle, kapitalizmin geliştirdiği sınıfsal/yapısal farklılaşmayla yakından ilgili bir olay.

Azgelişmiş ülkelerde ise, askerlerin kolayca iktidara gelmesi iki tür dengeye bağlı gibi geliyor. Birincisi, dünyadaki güçler dengesine yakından bağlı. Bu sayıda ele aldığımız ülkelerin hemen hepsindeki diktatörlükler, açık bir biçimde Amerikan desteği nedeniyle ortaya çıkmış diktatörlüklerdir. Demokrasiye dönüş de bir bakıma Amerika'nın gücünün yetmediği noktalarda gerçekleşmiş dönüşlerdir. Pek çok olayda bunu görmek kabil. Bu, bir bakıma, dünya dengelerinin belirli bir konjonktürde aldığı renge veya biçime bağlı olarak değişiyor.

İç dengelerde önemli oluyor : Askerlerin bu kadar kolaylıkla iktidara gelebilmesi, onlarla mücadele edecek sınıfların, özellikle işçi sınıfının henüz tam olarak gelişememiş olmasıyla, endüstrinin henüz tam olarak gelişememiş olmasıyla çok yakından ilişkili bir olay. Demokrasiye dönüşün hızlandığı dönemler, genellikle farklılaşmanın da belirli bir aşamaya ulaştığı dönemler olabilir. Bu, her zaman mutlaka böyle olacak demek değil. Eğer burjuvazi veya komprador burjuvazi büyük bir ağırlık taşıyorsa, bu askerlerle kolaylıkla işbirliği yaparak egemenliğini kurabiliyor. Fakat sınıfsal dengeler sağlanmaya başladığı zaman askerler veya burjuvazi egemenliğini o kadar kolaylıkla kuramayabiliyor.

Bir de şunu belirtmek lazım : Bu ülkelerde askerler tek başına, soyut olarak iktidarda değil genellikle; benim gözleyebildiğim kadarıyla hemen tüm olaylarda, kapitalist sınıfla birlikte, işbirliği biçiminde ya da kapitalist sınıfın en azından bir kanadıyla birlikte iktidardalar ve kendileri de bu süreç içinde kapitalistleşiyorlar. Büyük şirketlerde çalışarak, sermaye sahibi olarak, büyük şirket sahibi olarak kapitalist sınıfla bütünleşiyorlar. Belirli bir sınıf egemenliği, silahlı bir sınıf egemenliği, sözkonusu olan. Bunun karşısına çıkabilecek belirli sınıf dengelerinin gelişebilmesi, belirli bir ekonomik süreç işi.

Onun için bu özgürlük dediğimiz, eşitlik dediğimiz olay aslında toplumun gelişmesiyle, değişmesiyle, farklılaş-

masıyla yakından ilgili. Soyut, havada bir olay değil; mutlak bir olay değil. Özgürlük, eşitlik gibi kavramlardan veya askerler geldi - gitti gibi şeylerden söz ederken, kişisel iradelerin dışında bir takım sınıfsal yapıların, ekonomik yapıların söz konusu olduğu, her halde ortada.

HALİL BERKTAY : Türker Alkan'ın söylediklerinin içinde, daha önce başka bir yerden türetilerek getirilen, şu «örgütlenme özgürlüğüne sahip partilerin katılabildiği nisbeten özgür bir parlamenter süreç» şeklindeki kritik tanımın, bu sefer bir başka yönden de izahı var sanıyorum : Sınıflar arasında bir denge alanı olarak parlamento. Yani, farklı sınıfsal çıkarların, belki öncelikle burjuvazinin farklı kesimlerinin çıkarlarının, fakat aynı zamanda mülk sahibi sınıflarla emek gelirlerine dayanan sınıfların çıkarlarının da belli ölçülerde uzlaştırılması alanı olarak parlamento. Öyle bir uzlaşma ki, son tahlilde bunun arkasında bir sınıf hakimiyeti biçiminin yatmasını da dışlamıyor. Sınıf hakimiyeti; fakat aynı zamanda belli bir uzlaşma alanının ortaya çıkması ve bunun, - Türker'in söylediklerinin içinde bu da var - ancak toplumsal gelişmenin belli bir olgunlaşma düzeyinde yerleşmesi. Toplumun belli bir karmaşıklaşması ve doğrudan doğruya ekonomik düzeyde, sınıflaşmanın ve ekonomik düzeydeki çoğulculaşmanın belli düzeyde gelişmesi temeline oturması, Bu bakımdan, azgelişmiş ülkelerde demokrasinin yerleşmesi daha zor oluyor, daha sık yıkılıyor, daha kolay yıkılıyor ve bu yüzden öncelikle üçüncü dünya ülkelerinde bir «demokrasiye dönüş» sorunsalı ortaya çıkıyor. Böyle bir sorun bu kadar sık, periyodik ve konjonktürel olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde çıkmıyor.

... VE ZIDDI : ÜÇÜNCÜ DÜNYADA DEMOKRASİ DALGASI

Şimdi, sözünü ettiğimiz sorun açısından üçüncü dünya ülkeleri bağlamında deşilecek bir nokta daha var : On yıldır kriz içindeyiz, dünya krizi içindeyiz; ve bu kriz aslında dünya çapında bir büyük sağa savruluş, bir gericileşme ile genel olarak elele yürüdü. Fakat buna rağmen bu krizin içinde *bugün* şu veya bu ölçüde bir demokrasi dalgası gözlüyoruz ki, «Dünyada Demokrasiye Dönüş Sorunu» diye bir tema ortaya atmak, bunun etrafında tartışmak ihtiyacını duyuyoruz. Burada bence soru biraz daha inceliyor. Ne-

rede özellikle bu demokrasiye dönüş kavramını gözlüyoruz? Niçin ve nasıl oluyor da, bu kadar kapsamlı ve derin bir dünya krizinin ortasında, şu veya bu ölçüde, ne kadar kırılgan ve zayıf da olsa bir demokrasiye dönüş dalgası ortaya çıkıyor? Çağlar, sen bu noktayı açmak ister miydin?

ÇAĞLAR KEYDER : Gördüğüm kadarıyla, genelde bizim kafamızda yeni bir problematik var, yeni bir kuramsallaştırma var. O da şu : Demokratik formların tesisi ve sürebilmesi, bu demokrasiyi oluşturan mekanizmaların dışındaki bir takım dengelere veya dengesizliklere bağlı gibi gözüküyor. Bu da tabii ki, demokratik formların dışında oluşan ve daha çok iktisadi hayattan çıktığını farzedebileceğimiz sınıflaşmalar, özellikle hakim sınıfların içindeki fraksiyonlaşmalar oluyor. Şimdi söylendi; parlemento bu sınıflaşmalar içindeki belirli dengeleri temsil ediyorsa parlementonun sürebilmesi imkanı doğar, eğer bu dengeler de kendi içlerinde bir devamlılık teşkil edebilmişlerse.

Şimdi, biliyoruz ki bu dengeler özellikle üçüncü dünya ülkelerinde sürekli olarak dünya sistemi içindeki oluşumlardan etkileniyor. Üçüncü dünya ülkeleri belki de bu dışarıdaki koşulları kendileri yapmadıkları, dolayısıyla otokton olmayan süreçlere sonradan cevap verme durumunda oldukları için, bu süreçler biraz daha büyük olarak yansıyor bu toplumlara. Dolayısıyla, bu süreçlere olan cevaplar da mecburen kesintili; evrim içinde değil de birden olmak mecburiyetinde oluyor. Diyelim ki bir üçüncü dünya ülkesinde parlamenter form var ve bu parlamenter form, toplumun ekonomisi içindeki belirli dengeleri iyi bir şekilde yansıtıyor. Fakat birden bu ülkenin dışında oluşan dinamiklerden dolayı içerideki form ve içerideki dengeler artık anakronik olmaya başlıyor : Dışarıdaki ilişkiler dolayısıyla burjuvazinin belirli bir fraksiyonunun değil de öbürünün hakim olması gerekiyor veya işçi sınıfına daha önceden verilen birtakım haklar geri alınmak isteniyor, çünkü eski gelir dağılımı yeni koşullara fazla uygun değil. Şimdi, bu durumda ne ortaya çıkıyor? Sözkonusu üçüncü dünya ülkesi içindeki parlamenter mekanizma, bu yeni ve keskin dönüşümü taşıyabilecek güçte değilse, bu zayıflık sonucunda yeni hakim olması gereken fraksiyonun başka türlü bir güç kullanarak hakimiyet kurması ortaya çıkıyor.

Bu model, çok kaba bir model aslında. Gayet tabii ki bunu çeşitli şekillerde detaylandırmak gerekiyor. Gene de, bu şemanın etrafında bir tartışma yoğunlaşırsa, o zaman niçin üçüncü dünyaya baktığımızı ve niçin bu ülkelerde yeniden bir demokratikleşme başladığını görme imkanı doğacaktır.

TÜRKER ALKAN : Çağlar'ın söylediklerine eklemek istediğim bir nokta var. Üçüncü dünya ülkelerine bakarken, toplumdaki farklılaşmayı ve denge unsurlarını salt ekonomik yapıdan gelen bir farklılaşma olarak görmemek lazım. Çok önemli bir başka unsur var : Etnik ve dinsel bölünmeler. Bu, uluslaşmayı engelleyen, uluslaşma sürecini zorlaştıran bir durum. Şimdi, aynı durum farklı etnik veya dinsel kümeler arasında belirli bir denge oluşturulabilirse demokrasiye yol açabilir veya etnik ve dinsel kümeler arasında sürekli çekişme, düşmanlık, vb. ortaya çıkarsa, otoriter bir rejimin doğmasına yol açabilir.

Pratikte, bu etnik, dinsel küme farklılıklarının daha çok otoriter rejimlere yol açtığını veya bu rejimler için gerekçe oluşturduğunu görüyoruz. Sadece Hindistan'da, o da federal yapı Mahatma Gandhi'nin sayesinde kabul edildiği için, belirli bir demokratik denge sürdürülebiliyor. Hindistan'da ordunun müdahale edemeyişinin nedenlerinden birisi de bu. Çünkü ordunun kendi yapısı içinde oldukça farklı etnik, dinsel kümeler var. Ordu kendi içinde bütünlük arzetmiyor. Aynı şekilde, ülke içinde çok çeşitli kümelerin oluşturduğu dengeler var. Oysa pek çok gelişen ülkede bunun tam tersini görüyoruz. Örneğin Pakistan'da veya Afrika'daki ülkelerde, genellikle bir etnik küme, bir kabile veya dinsel küme diğerini baskı altında tutuyor; veya aralarında sürekli sürtüşme, çatışma olması nihayet askerlerin başa gelmesini kolaylaştırabiliyor.

Oysa benzer durumların Batı ülkelerinde feodal sistem içinde, fakat feodal sistemin kurumları yerleşmiş olduğu için, demokrasiye yol açabilecek etkilerde bulunduğunu görüyoruz. Örneğin İngiltere'de kralın yetkisinin kısıtlanmasında ve parlamentonun yetkilerinin genişlemesinde, feodaliteden gelen denge unsurları önemli ölçüde rol oynamıştır. Fakat benzer durumların şu anda gelişen ülkelerde demokrasinin lehine işlemediğini görüyoruz. Kısacası, gelişen ül-

keler açısından farklılaşma unsuru, salt ekonomik yapıda veya ekonominin gelişmesine bağlı bir unsur olarak görülmemelidir.

HALİL BERKTAY : Bu dinsel, etnik, vb. farklılık ve bölünmelerin varlığını, siz sırf uluslaşma sürecinin önüne çıkan *engeller* olarak değerlendirdiniz; ama aslında onlar bir bakıma uluslaşma sürecinin geriliğinin *sonuçları* aynı zamanda. Yani, kapitalistleşme sürecinin ve kapitalistleşmeye dayalı uluslaşma sürecinin geriliğinin sonuçları. Son tahlilde onlar da belki sosyo - ekonomik gerilik sorunsalına kavramsal olarak entegre edilebilir.

Şimdi, şu soruna dönmek istiyorum : Bizim bu özel sayımızda bir araya getirebildiğimiz malzemenin ağırlıklarına da bakılacak olursa görülen şu ki, bugün üçüncü dünya içinde belli bir «kriz koşullarında demokrasiye dönüş» dalgasından söz edilebilecekse, bu dalganın üçüncü dünya içindeki bölgesel dağılımı da eşit değil. Bilinen, şu veya bu ölçüde gerçekleşmiş dönüşler bir kere öncelikle Latin Amerika'da yoğunlaşıyor. Öte yandan Güney Avrupa'da (Güney Avrupa'nın ne ölçüde üçüncü dünya olduğu ayrı bir konu; zaten Çağlar da yazısında yarı - çevre/yarı - merkez diye tanımlıyor bu ülkeleri) *yeni* bir demokrasi dalgası değil, on yıl önce patlak vermiş bir «diktatörlüklerden çıkış» sürecinin bugün olgunlaşması sözkonusu. Asya'da ise burada sözünü ettiğimiz kıstas açısından bir demokrasiye dönüşü yakın zamanda gerçekleştirmiş hiçbir ülke yok. Buna mukabil, çeşitli ülkelere yayılmış bir muhalefet dalgası var. Yani Asya'da, Türker'in yazısının başlığının da söylediği gibi, «demokrasi henüz muhalefette».

Bu farklılıkları nasıl açıklayabiliriz ? Kriz koşullarında bugün özellikle Latin Amerika'da bir demokrasiye dönüş dalgasının patlak vermesini nasıl açıklayabiliriz ? Ülkelerin kapitalizm açısından gelişmişlik dereceleri arasında bir farklılaşma, bu soruya ışık tutabilir mi ? Tabii bu ikinci olarak şunu da beraberinde getiriyor : Eğer kapitalizm açısından gelişmişlik, otomatik olarak göreli demokrasi denemelerinin çokluğuna ya da gücüne yol açsaydı, Latin Amerika geçmişte bu kadar büyük diktatörlük dalgalarına sahne olmazdı. Bu da belki dış dinamiklere bağlanabilir : Latin Amerika'nın ABD'nin arka bahçesi olması gibi bir

durum söz konusu. Her halde ABD'nin, zaten yayınladığımız yazılardan da anlaşıldığı kadarıyla, bu demokrasi dalgası üzerinde olumlu bir etkisi sözkonusu değil. Amerika'ya rağmen gerçekleşiyor bu demokrasi dalgaları. O zaman, bütün bu iç ve dış dinamik farklılıklarını ve bugün, ABD'ye rağmen özellikle Latin Amerika'da bir demokrasi dalgasının belli sınırlar içinde patlak veriyor olmasını, nasıl izah edebiliriz?

NİÇİN LATİN AMERİKA?

SUNGUR SAVRAN : İki noktayı birbirinden ayırarak cevap vermeyi tercih ediyorum. Birincisi, bana kalırsa çalışan sınıfların mücadeleleri, ulusal mücadeleler ve benzeri hareketlerin yaygınlığı açısından, Latin Amerika, demokrasiye geçiş açısından gösterdiği derecede büyük bir özgüllük göstermemekte aslında. Herşeyden önce, 70'lerde başlamış bir dalgayla Güney Avrupa'da demokrasiye geçişler süreci olduğunu biliyoruz. Bugün, yani 70'lerin sonu ve 80'ler boyunca, Asya'da Filipinler'den başlayıp Bengaldeş'e geçen, oradan Pakistan'a sıçrayan; daha önce İran'da, sonucu çok farklı olmuş olsa bile, bir dikkatörlük rejimine karşı yapılmış mücadelede somutlaşan bir kitle mücadelesi görüyoruz. Afrika'ya baktığımızda, 70 li yıllarda sömürge sistemine karşı önce Portekiz sömürge sisteminin sarsılması sonucu bağımsız bir takım devletlerin kurulduğunu (Angola, Mozambik, Gine Bissau) ; daha sonra ülke içi beyaz azınlıkların tahakkümüne karşı siyahların gerek çalışanlar olarak, gerekse insan hakları açısından ayaklandığını (Zimbabve, Güney Afrika Birliği, Namibya) görüyoruz. Bu açıdan, bizim bu sayımızda Güney Afrika Birliği'nde bugünlerde yürümekte olan kitlesel mücadeleyi ele almamış olmamız, sadece olanaklarımızın sınırlılığıyla ilgili görülmeli ; çünkü güçlü bir demokrasi mücadelesi var diye düşünüyorum.

Buradan Latin Amerika'ya atlıyoruz ; Yazımda da belirtmeye çalıştığım gibi, burada asker diktatörlükler için gerçek bir karabasan yaşanmakta son beş yıldır. Avrupa'ya geliyorum ; Avrupa'da her ne kadar 1976 veya 77'den itibaren bir gerileme dalgası yavaş yavaş hakim olmaya başladıysa da, bir dip dalgası olarak Avrupa'da bile kitle hareketlerinin güçlerini bir ölçüde kurduklarını ve zaman

zaman spektaküler denebilecek atılımlar yaptıklarını hatırlatmak gerekiyor. İki basit örnek : Birincisi, Avrupa'nın tek - yanlı silahsızlanması yolundaki anti - nükleer mücadele. Örneğin 83 yılının Ekim ayında, iki hafta içinde Avrupa'nın çeşitli kentlerinde sekiz milyon insanı sokağa çıkartabiliyor. Bu, son 30 - 40 yıldır görülen en büyük kitle gösterileri olarak nitelenebilir. 68 hariç. İkincisi, çok çeşitli ülkelerde işçi sınıfı da 40 yıldır «ilk» denebilecek hareketler yaptı. italya'da bir milyonluk Roma gösterisi, 40 yıldır ilkti; İngiltere'de bir yıl süren madenciler grevi, şimdilik yenilgiyle sonuçlanmış olsa bile, belki 60 yıldır ilkti. Almanya'daki 35 saat grevi yaygın bir şekilde yükseldi ; savaş sonrası konjonktür içinde ilkti.

İkinci olarak şunu söylemek istiyorum : Neden Latin Amerika'da demokrasi de, Afrika'da başka şey? Belki bu toplumların karşısındaki sorunlar farklı : Afrika'da, örneğin sömürgelerin karşısındaki sorun, bir ulusal boyunduruktan kurtulma sorunu herşeyden önce. Avrupa'da ise zaten burjuva demokrasileri var. Dolayısıyla orada, kitleler için sorun, nükleer felâketi engellemek veya iktisadi bunalımın sonuçlarından korunmak olarak ortaya çıkıyor. Bu açıdan Latin Amerika'ya en yakın durumda olan, Asya ülkeleri.

TÜRKER ALKAN - Güney Amerika'da demokrasinin gelişmesinde acaba Katolik Kilisesinin güçlü olmasının etkisi var mı? Birbirini dengeleyecek çeşitli toplumsal güçlerden söz ederken bunu unutmamalıyız. Katolik Kilisesinin Güney Amerika'daki güçlü varlığı, orduyla işbirliği yaptığı zaman tam diktatörlüklere yol açıyor. Fakat ordunun karşısına dikildiği zaman, diğer toplumsal gurupları ordunun karşısında örgütleyebilecek bir güç olabiliyor. Bir denge unsuru olabiliyor.

SUNGUR SAVRAN : Latin Amerika'da Kilisenin demokrasi konusundaki tavrı, üç ayrı biçim alıyor : Birincisi, ülkenin bütün kilisesinin, hemen hemen bütün hiyerarşisiyle ağırlığını demokratik hareketten, muhalefetten yana koyduğu örnekler. Örneğin El Salvador, örneğin Brezilya. İkincisi, kilisenin son derece gerici bir tavır aldığı ve diktatörlükle işbirliği yaptığı durumlar. En belirgin örneği bunun, Arjantin. Üçüncü bir örnek var, kilisenin ortasından

bölündüğü, üst hiyerarşinin - Latin Amerika'da esas model bu bence - Vatikan'ın da artan gerici rolüne bağlı olarak kilisenin demokratik kitlesel muhalefetin yanında yer almasına karşı çıktığı; buna karşılık, Latin Amerika'da dinsel taban grupları olarak bilinen gurupların başındaki yerel kilise temsilcilerinin, kitle hareketinin yanında yer aldığı durumlar. Bu ikinci hareket aynı zamanda «kurtuluş teolojisi» olarak bilinen bir de felsefi, ideolojik harekete yol açmış. Bu da, bir yanda Vatikan ve yüksek Latin Amerika kilise hiyerarşisi, bir yanda taban rahibleri ve diğer Katolik unsurlar, muazzam bir ideolojik mücadeleyi doğurmuş. Fakat Latin Amerika'daki Katolik kilisesinin, çeşitli yönleriyle demokratikleşme mücadelesinde bazen olumsuz, ama çoğu zaman da olumlu etkileri olduğunu belirtmek gerekiyor.

BURJUVA FRAKSİYONLARI VE KİTLE MÜCADELESİ

ÇAĞLAR KEYDER : Bu son konuda ufak bir saptama yapmak istiyorum. Bu diktatörlüklerin kendi rejimlerini idame ettirebilmeleri için gerekli bir şart, mümkün olduğu kadar çok bağımsız kurumları kendi tahakkümleri altına almaktır. Latin Amerika'da Kilisenin özgür bir konumu olmasının nedeni, buradaki diktatörlük rejimlerinin kurdukları devlet aparatlarının, kilise gibi bir kurumu kontrol altına alamamaları. Oysa bildiğiniz gibi Latin Amerika'nın dışında, daha doğrusu Hıristiyan olmayan devletlerde, diktatörlükler dini kurumsallaşmayı daha çok kontrolları altına alabiliyorlar. Bu, Latin Amerika'nın belki bir özgüllüğü.

Fakat bundan daha önemli başka birşey var; bunda da, Sungur'un vurgusuna karşı çıkmak arzusundayım. Daha önce bir «kaba model» olarak nitelendirdiğimiz ekonomi - politika ilişkisine bakarsak, Herman ile Petras'ın «Latin Amerika'da 'Canlanan Demokrasi'» makalesinde de öne sürülen bir hipotezin doğruluğunu tartışmak zorundayız. Kriz esnasında burjuvazinin askeri rejimlerin temsil ettikleri kanadının zor durumda olması ve iktisadi hayatı kontrol altında tutamamaları dolayısıyla, Brezilya, ithal ikameciliğine dayalı «popülizm» adı verilen dönemdeki gibi bir büyüme ve dolayısıyla pastanın genişlemesi şeklinde bir performans gösteremiyor. Şimdi, bunun neticesinde ne

oluyor Latin Amerika'da? Çok şematik olarak : Askeri rejimlerin temsil ettikleri burjuva fraksiyonlarına alternatif burjuva fraksiyonları var. Ve bu fraksiyonların, tarihsel olarak baktığımızda, askerî rejimlerden önce işçilerin belirli kademeleriyle bir koalisyon çerçevesinde hakimiyet sağlamış olduklarını görüyoruz. Yani bu burjuvaziler daha çok iç pazara yönelik, daha «popülist» birtakım pratiklerle, kapitalizmin belirli bir aşamasını gerçekleştirmişler. Bu gerçekleştirme sonucunda da, işçi sınıfının belirli bir nicel büyümesi ortaya çıkmış. Bu tarihsel arka plan üzerinde, tabii ki şu anda askerî rejimlerin getirdiği tahakküme ve özgül, ittifak politikasına karşı çıkan alternatif fraksiyonların, işçi sınıflarının daha önce bu ittifaka dahil olan kesimleriyle yeniden ittifak araması gündeme geliyor. Dolayısıyla, Latin Amerika'da askerî rejimlere karşı çıkan ve demokratikleşme yöneliminde mücadele veren kitleler, sadece çalışan sınıflar değil, aynı zamanda askerî rejimler zamanında dışlanmış burjuva fraksiyonları. O yüzden belki Latin Amerika'nın bir özgüllüğü var; çünkü bu alternatif burjuva fraksiyonlarının büyümüş olması, Latin Amerika'nın daha gelişmiş bir kapitalizmi sergilemesi önemli.

HALİL BERKTAY : Sungur, sen farklı kanıdasın galiba.

SUNGUR SAVRAN : Evet. Bence bazı burjuva fraksiyonlarının demokratikleşme yönünde ağırlık koyması, kitle baskısı altında oluyor. Tabii ki askerî rejimin iktisat siyaseti alanındaki iflasının da bunda rolü var. Ama asıl önemli etken, burjuvazinin eski hakimiyet biçimini sürdüremiyeceği gerçeğiyle yüzyüze geldiği zaman, yeni bir hakimiyet biçimine doğru yönelmesi. Tabii ki burjuva fraksiyonları liberalizasyon süreçleri içinde eski rejimlerden belirli ölçülerde uzaklaşıyorlar; ama bu, o rejimler iktisadi çıkarlarına aykırı olduğu için değil, siyasi çıkarlarına aykırı olmaya başladığı için. Yani benim, kitle mücadelesinin Latin Amerika'da demokrasiye geçişin esas etkeni olduğunu düşündüğüm ortaya çıkıyor.

İkinci bir olarak, demokrasiye geçişin dinamiklerini tartışmak istiyordum. Ana dinamik, demin de belirttiğim gibi, demokrasi uğrunda kitle seferberliği. İkinci dinamik olarak, dünya kapitalist sisteminde 1970'lerin ortasında ciddi bir sarsıntı olduğuna dikkati çekmek istiyorum. Ame-

rikan emperyalizmi 1975'ten itibaren, özellikle bağımlı az-gelişmiş ülkeler üzerindeki tahakkümü açısından yakından baktığımızda, dünya sistemi üzerindeki denetimini önemli ölçüde yitirmiş bulunuyordu. Tâ ki Reagan başa geçip yeniden bu tahakkümü canlandırmaya çalışana kadar. Neden yitirmişti ABD bu denetimi? İki nedenden : Bir tanesi, dünya sisteminin iktisadî krizi ve bunun doğurduğu güven kaybı. İkincisi, yine bir düzen bunalımına yol açan ve ABD'nin elini kolunu bağlayan Vietnam yenilgisi. Dünya siyasal dengeleri açısından bu noktayı gözönünde bulundurmak lazım.

Üçüncü nokta şu : Kapitalizmin tarihinde, gerek devrimler, gerek bu tür geniş kitlesel muhalefet hareketleri hep ülkeden ülkeye sıçrama eğilimi göstermiştir. Bu, özellikle dünya sistemi bütünleştikçe, bütün dünyaya yönelik bir eğilim olarak ortaya çıkıyor; ama dünya sistemi bütünüyle homojenlik kazanmadığına göre, bugüne kadar daha çok homojenlik kazanmış alt - bölgelerde beliriyor. Yani, bir veya birkaç ülkede bir devrim veya büyük kitle hareketleri olduğu zaman, o bölgenin diğer ülkelerine kolaylıkla sıçrayabiliyor. Ondokuzuncu yüzyılın çeşitli Avrupa devrimlerinden (örneğin 1848) başlayarak, diyelim 68 - sonrası Avrupa'ya kadar, bir sürü klasik örneği var bunun. Ama bugünkü en öğretici örneği Latin Amerika. Bu ülkelerin bazılarında başlayan demokratikleşme süreçleri, başkalarını köklü bir şekilde etkilemiş durumda. Çok çeşitli tarihsel nedenlerle, Latin Amerika bütünleşmiş bir bölge; örneğin Asya'ya karşıt olarak.

TÜRKER ALKAN : En azından Asya'da benim incelediğim ülkelerin bir kısmında, Çağlar'ın söylediği alternatif burjuvaziyi Filipinler ve Endonezya'da görüyoruz. Her ikisinde de burjuvazinin bir kısmı, askeri rejime karşı. Bu durum, şuradan kaynaklanıyor gibi geliyor bana : Her ikisinde de çok belirgin bir kişisel diktatörlük havası var; Suharto ve Marcos. Bu iki kişi de yakınlarına, dostlarına, ahbaplarına, sınıf arkadaşlarına ve ordu birliklerine bol miktarda ekonomik çıkar dağıtıyorlar. Bunun sonucunda, ekonomik çıkardan yararlanamayan burjuvazinin bir kısmı askeri rejime karşı ve doğrudan doğruya sokak gösterilerine bile katılıyorlar.

Fakat bu asker diktalarında bir diğer olgu, hemen hepsinde gözlenen öğrenci hareketleridir ve bir bakıma işçi hareketlerine önderlik ediyorlar çeşitli ülkelerde. Önce öğrenciler başlıyor, arkasından işçiler geliyor. Son derece önemli. Özellikle Güney Kore'de öğrenci hareketlerinin birkaç kez diğer gruplara ulaştığını ve işçilerle birlikte hükümeti sarstığını gözlüyoruz. Şunu da söyliyeyim; bu benim ele aldığım ülkeler içerisinde ekonomik bakımdan en gelişmiş olanı Güney Kore, aynı zamanda, demokrasi direnişinin en güçlü olduğu ülke. Ve belki bütün Asya'da demokrasiye en yakın ülke izlenimini veriyor, çünkü çok sıkı bir sosyal muhalefet gözleniyor.

ÇAĞLAR KEYDER : Kitle mücadeleleri tabii ki bu süreçte çok önemli; fakat tek başına kitle mücadeleleri, askeri rejim etrafında saflaşmış bir burjuvazinin elindeki çeşitli kaynakların tamamen devlet tarafından temellük edildiği bir durumda, pek fazla başarıya ulaşamazlar. Nitekim Latin Amerika durumuna baktığımız zaman, Şili'den Arjantin'e, Brezilya'dan Salvador'a kadar sanırım göreceğimiz şudur ki, bütün mücadelelerde ve demokratikleşme süreçlerinde rejime karşı olan grupların içinde önemli yer tutan, olanca maddi kaynaklarıyla ve dünya sistemindeki alternatif ilişkileriyle beraber (ki burada Sungur değinmiş makalesinde, sosyalist ülkeler ve Avrupa faktörüne), burjuvazilerin bir kanadıdır; çünkü demin de söylediğim gibi, askeri rejimlerin, diktatöryal rejimlerin önemli vasıflarından bir tanesi, devleti, toplumu kolonize edecek ve toplumun özerk kurumlarını ortadan kaldıracak şekilde kullanmalarıdır. Böyle bir durumda, bırakalım çalışan sınıfların ellerindeki kaynakları, burjuvazinin elindeki kaynakların dahi sınıfsal olarak kullanılması zor olmaktadır. Bu yüzden, ancak ve ancak bu bahsettiğim alternatif burjuvazilerin mücadeleye katılması sonucunda, demokratikleşme mücadelelerinin başarı ihtimali gündeme gelmektedir.

YENİ DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞTIRILMASI

HALİL BERKTAY : Ben, senin sorunu tersine çevirebilirim : «Kitle mücadelesi olmasa burjuvazi bölünür mü?» diye. Sen, «Burjuvazi bölünmese kitle mücadelesi başarıya ulaşır mı?» diye soruyorsun; oysa buna şu zıt ve tamamlayıcı yön eklenebilir : Kendi içlerinde, farklı konumların-

dan ötürü ne kadar farklı çıkarlara sahip olsa da son tahlilde hepsi mülk sahibi olan sınıflar, halktan güçlü bir muhalefetle karşı karşıya kalmadan o kadar kolay bölünürler mi?

Bence meseleyi bütünsel olarak şöyle koyabiliriz : Kitle mücadelesi, bir temel dinamik olarak şu ya da bu noktada başgösteriyor ve ondan sonra, elbette ki çok çeşitli, konjonktürel koşullara bağlı olarak, burjuvaziyi bölerek ilerliyor; böldükçe de, burjuvaziden çeşitli haklar sağlıyor ve o çatlakları derinleştirerek kuvvet topluyor. Zaten bana öyle geliyor ki tarihteki bütün devrimlerin de başarılı ilerleyişi budur.

Sungur daha çok temel kitlelerin mücadelelerini vurguladı, Çağlar daha çok burjuvazinin bölünmelerini vurguladı. Bu iki koşul biraraya getirilmek kaydıyla, bütün bunlar da üstün belirlenmeye tabi tutulmuş -tabii kaba haliyle değil- ve rafine edilmiş olarak, Herman - Petras varsayımına çok aykırı mı? Şöyle açayım . Latin Amerika'da bugün yıkılmakta ya da gerilemekte olan askeri diktatörlükler, aslında ayrıca tahlil edebileceğimiz özel nedenlerle nisbeten erken bir safhada meydana gelmişlerdi; dolayısıyla, monetarist ekonomik, militarist siyasi uygulamalarına, kitleleri sadece 1970'lerin ikinci yarısından başlayarak değil, çok daha erken bir safhadan itibaren maruz bıraktılar. Kitleler nezdinde yarattıkları tahribat da o ölçüde fazla oldu. Şimdi, bu daha uzun süreli tahribat birikimine karşı, Latin Amerika'da (Sungur'un sözünü ettiği özel kıtasal sıçrama koşullarından da yararlanarak) ülkeden ülkeye sıçrayan, aslında temel kitlelerden kaynaklanan, fakat burjuvaziyi de bölerek ilerleyen bir tepki patlak veriyor; bu, sözünü ettiğimiz demokrasi dalgası biçiminde tezahür ediyor. Acaba meseleye bu şekilde yaklaşılamaz mı? Bence, bütün diğer koşullar eşit olmak şartıyla, kapitalizmin gelişme derecesiyle demokrasi arasında galiba bir ilişki var; Türker'in konuşması da bunu teyit ediyor. Ekonomi ne kadar karmaşıklaşmışsa, burjuvazi ne kadar kalabalıklaşmış ve büyümüşse, bölünmesi ve çeşitli kesimlerinin demokrasi safına iltihakı da o kadar kolay oluyor.

Tabii bütün bunlar, söylenenleri benim kişisel olarak toparlama yolunda bir denemem. Başka bir konuya geç-

mek istiyorum : Acaba böyle bir perspektif, dönüş sürecinin yapılanışına da ışık tutabilir mi? Temel kitlelerin mücadelesinin gelişmesiyle, mülk sahibi sınıflar içinde meydana gelen bölünmelerin, eski yeni burjuvazi, askerlere görece yakın - görece uzak kesimler, dış burjuvazi - iç burjuvazi, vb. ayırımlarına oturma derecesi acaba dönüş sürecinde eski otorite sahiplerinin güç mevzilerini ne derece korudukları, buna karşılık demokrasiye dönüşten yana olan güçlerin bu mevzilerden ne ölçüde ayrılabildikleri sorusu ile ilişkili değil midir? Kısaca olarak (bunun kuramsal görüntüsü), dönüş anındaki ve dönüş sonrasındaki kurumların, ne ölçüde eski otorite sahipleri tarafından belirlenen kurumlar olarak kaldıklarını veya ne ölçüde demokrasiye dönmekten yana olan güçler tarafından çatlatılabildiklerini ve hattâ parçalanabildiklerini, dönüş sürecinin bu temel dinamikleri arasında varolan farklılıklar ve benzerlikler bazına oturtabilir miyiz?

BÜLENT TANÖR : Yeni demokrasinin kurumsallaştırılması; mesele bu. Ben sırf bu kurumsallaştırmanın biçimi konusunda bir giriş yapmak istiyorum; içeriğine sonra girilebilir.

Bana öyle gelir ki, bu kurumsallaştırmanın bir mihenk taşı olarak, müstakbel rejimin, demokrasinin kodunu teşkil edecek olan anayasaların yapılması örnek alınabilir. Geçişlerde, anayasa yapımcılığında birbirinden farklı iki çizgi var : Otoriter model ile, şartlara göre nisbeten daha demokratik modeller.

Meselâ, mantıken, demokrasiye geçişin belli bir sırası olmak gerekir diye düşünüyorum. Önce temsilî organ oluşturman gerekir; parlamento. Yani seçim yapman gerekir. Seçimi çoğulcu, yarışmacı bir biçimde yapman gerek, bunun için partilerin varolması gerekir. Bu öncüllere uyularak yapılan anayasaların, demokratik kurucu iktidarlar tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Güney Avrupa rejimlerinde, Portekiz, İspanya, Yunanistan'da, izlenen yol daha çok bu olmuş.

Bunun yanısıra, tam tersi bir yolun uygulandığı; yani değil anayasaların temsilî organlara yaptırılması, partilerin bile mevcut olmadığı bir otoriter anayasa yapımcılığı da var. Ben buna örnek olarak 80 sonrası Türkiye'yi vere-

ceğim. Latin Amerika'daki yol da daha çok buna yakın birşey.

Ama, mesela 27 Mayıs sonrasındaki geçiş, genel oyla oluşan bir meclise değilse bile, yarı seçimle gelen bir meclise dayanmakta idi. Ayrıca, askerî iktidarın, son ve kesin söz hakkı yoktu. 80 sonrasında ise, son ve kesin söz hakkı askeri otoritedeydi.

HALİL BERKTAY : Nurkut; geçiş sürecinin esas kurumsal çerçevesi bir anayasa ise, bu yeni anayasanın oluşturulması sürecinde, ülkeden ülkeye görülebilecek farklılıkların tipleştirilmesi konusunu sen derinleştirir misin?

NURKUT İNAN . Bülent çok kısa bir çerçeve çizdi; ben bu çerçevenin bir dereceye kadar içini doldurmak istiyorum. Kurumsallaştırma açısından, hukuken tek önemli metin ve devletin yapısını ortaya koyan metin, anayasa. Fakat anayasaya eklenen yasama süreci de önem kazanıyor; bu açıdan konuya bakmak lazım en başta. Açıkca demokrasiye dönülmesi gerektiğini savunan ve bunu yaptıklarını söyleyen askeri yönetimler, değişik yöntemler izliyorlar; burası muhakkak. Bu yöntemler arasındaki farkları gösterebilecek en iyi örnekler de, değişik ülkeler yerine yine kendi ülkemizde mevcut bence. 27 Mayıs hareketi ile 12 Eylül hareketi arasında tereddüte yer bırakmayacak şekilde önemli farklar olduğu izleniyor. Anayasa meselesini ayrıntılı olarak anlattı Bülent. Anayasa yapıldıktan sonra, devletin yapısını belirlemek, devlet içinde denetimi ve ülke içinde değişik güçlerin birbiriyle ilişkilerini düzenlemek amacını güden yasaların, yani devletin temel yasalarının yapılış yöntemleri açısından, bu iki dönem arasında büyük bir farklılaşma görülüyor.

Şöyle bir kaba benzetme yapmak istiyorum; 27 Mayıs hareketi, kendisinden sonra gelecek olan demokratik Türkiye'ye içi boş bir ev bıraktı; demokratik Türkiye'nin bu eve yerleşerek döşeyip dayamasını istedi. 12 Eylül 1980 hareketi ise, Türkiye'ye kendi zevkine göre dayalı, döşeli, perdesine kadar düzenlenmiş bir ev bırakma çabası içinde oldu ve dedi ki, sen şu odada oturacaksın, bu da banyo. Bununla şunu söylemek istiyorum : 1983'de seçimler yapıldı Türkiye'de. Bu seçimler, yapıldıktan sonra oluşan parlamentonun temel düzenleme olarak getirdiği yasalar, 1980-

83 dönemi içinde çıkan yasalara oranlanacak olursa, tüm temel yasaların, demokrasiye geçişi sağlamak üzere faaliyet gösteren askeri yönetim tarafından yapıldığını görüyoruz. Bu, bir yöntem. Bunun tam tersini 27 Mayıs'ta görüyoruz. 61 seçimlerinden sonra 27 Mayıs evin döşenmesiyle ilgilenmedi; yani anayasayı tamamlayıcı temel yasaların yapılmasını 1983'dekine oranla daha demokratik bir biçimde oluşmuş olan bir parlamentoya bıraktı.

Bir ikinci mesele, işbölümü meselesi. 27 Mayıs harekâtı ile kendisinden sonra gelen sivil yönetim arasında bir işbölümü, bir işbirliği, çok yüzeysel bir biçimde oluşmuştu. O zamanki harekâtın başı, cumhurbaşkanı sıfatını kazandı. O zamanki askerî yönetimin temel elemanları da senatoya girdiler. Ama bu kadarla kaldı. 1983 seçimlerinden sonra, 1982 anayasasının ortaya çıkardığı düzenle değil fakat bir nevi centilmen anlaşmasıyla 1983 öncesi idare ile parlamento ya da yeni sivil hükümet arasında, gayet çarpıcı bir işbirliği oluştu. Yeni hükümet kendisini ülkenin ekonomik politikasını düzenlemekle görevli gördü; eski yönetim ise dolaylı etkilerini sürdürerek ülkenin genel güvenliği, hattâ bir dereceye kadar dış politikası hakkında söz sahibi olmaya devam etti. Bu da bir başka farklılık olarak göze çarpıyor. Aynı ayırımları başka ülkelerde de görebiliriz; ama en çarpıcı farklılık Türkiye'de olduğu için, salt bir örnek olarak aldım.

ANAYASAL SÜREÇLER :
LATİN AMERİKA VE ASYA

HALİL BERKTAY : Bülent ve Nurkut, demokrasiye dönüş ya da geçiş sürecinin yapılanmasının iki ayrı varyantını, Türkiye'nin geçmişinde, iki ayrı zaman noktasında varolan iki örnek zeminde tartıştılar. Tabii bu, zaman içinde aynı noktada, ülkeleri birbiriyle karşılaştırarak da tartışılabilir.

Sungur, sen Latin Amerika açısından böyle bir dönüş sürecinin yapılanma tipleri karşılaştırmasına girmek ister miydin?

SUNGUR SAVRAN : Soruya Latin Amerika temelinde cevap vermekle beraber, çok kısaca İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa tecrübesine de değinmek zorunluluğu his-

sediyorum. Şimdi, bu iki varyanta baktığımız zaman, belirli ülkeleri bu varyantlara göre sınıflandırabileceğimiz ortaya çıkıyor.

Latin Amerika'nın son döneminde, bu iki varyanta karşılık veren iki ülke var. Bunlardan biri, Latin Amerika'daki demokrasiye geçişlerde kurucu meclis deneyini yaşamış tek ülke olan Peru. Peru'da 1978'de hemen hemen tamamen özgür, en sol partinin bile katılabildiği seçimlerle oluşmuş bir kurucu meclis, zaman zaman askerî yönetimin baskısı altında da olsa, yeni dönemin yapısal çatısını oluşturdu. Otoriter bir anayasa yapma sürecine en temel örnek ise, herhalde Brezilya olarak alınabilir, çünkü Brezilya'da bugüne kadar kurucu meclis benzeri herhangi birşey oluşmadığı gibi, askerî rejim bütün geçiş sürecini aşama aşama denetimi altında tuttu. Zaman zaman kitle hareketine insiyatifi kaptırmakla birlikte, hiçbir zaman tamamen elinden kaçırmadı denetimi. Ayrıca, bugün bütün seçilmiş yönetim kademeleri sivillere devredildiği halde, askerî rejimin çerçeve yasaları varlığını sürdürüyor. Bu bakımdan da, bugünkü rejimin kurumsal yapısını askeri rejimin belirlediğini söylemek mümkün.

Şimdi, sanıyorum bu iki varyantın dışında varyantlardan da sözetmek mümkün. Bir tanesi, askerî rejimin yeni dönemin anayasasını belirlemediği, ama bir kurucu meclisin de işin içine girmediği, askerî rejim öncesinden kalmış olan demokratik dönem anayasasının uygulamaya konulduğu bir varyant. Örneğin Arjantin'in durumu bir bakıma buna karşılık veriyor, çünkü Arjantin bugün, -geçmişin bütün demokratik dönemlerinde yürürlükte olan 1853 Anayasa'sıyla yönetilmekte.

Bir dördüncü varyanta da mutlaka değinmek gerekiyor; Arjantin bir bakıma bu varyanta da girebilir. Şimdiye kadar saydığımız rejimler, şu ya da bu ölçüde, en az Arjantin'de en çok Brezilya'da, askerî rejimin geçiş sürecini bir ölçüde denetlediği durumlara karşılık veriyor. Buna karşılık rejimin çöktüğü, tüm kontrolunu yitirdiğine, kitlelerin ne mülk sahibi sınıfların gözlerinde artık bir meşruiyet ifade etmediği durumlardan söz etmek mümkün. O durumda, tabii, kontrollü bir geçiş sürecinden çok farklı şeyler ortaya çıkıyor. Bunun için işte Avrupa'ya, İkinci Dünya

Savaşı sonrası Avrupa'ya bir gönderi yaptım. Fransa'da Vichy rejimi, Almanya'da Nazi rejimi ve İtalya'da Faşist rejim çökerek gittiler ve tabii yerlerini zorunlu olarak başka kurucu ögelere bıraktılar. Yunanistan da bir bakıma buna benzer bir örnek. Burada tabii savaşlar çok ciddi etki yaptı. Arjantin rejimi bu bakımdan o rejimlerle karşılaştırılabilir sanıyorum. Kısacası, daha nüanslı varyantlardan söz edilebilir.

Türkiye üzerinde benim söylemek istediğim şu : Bütün bu örneklere baktığımız zaman, Türkiye'nin geçişi, bir yelpaze üzerine koyarsak, Brezilya'nınkine benzer, en otoriter varyant olarak kendini ortaya koyuyor. Bu bakımdan sınıflandırmada Bülent'e katılıyorum; Türkiye'yi o kategori içine yerleştirmek gerekiyor. Askeri yönetim sonuna kadar geçiş sürecini denetlemiş ve geleceğin kurallarını da ayrıntılı biçimde düzenlemiştir.

BÜLENT TANÖR : Bir ufak noktayı belirteyim hemen. Arjantin örneğini verdi Sungur. Yani, yeni bir kurucu iktidar falan görmemiş, eski anayasa yeniden yürürlüğe girmiş. Bence bu yeni bir varyant sayılmaz. Bu, liberal varyantın bir örneğidir. Keza, Nikaragua'da seçimlerden sonra oluşan ulusal meclis, kurucu meclis'tir de.. Yeni anayasayı yapacak. Bu da, Latin Amerika'da otoriter anayasa yapımcılığının zıddına, güzel, yeni bir örnektir. Yani, seçimler tam özgür sayılmayabilir; ama Ulusal Meclis kurucu meclis görevine sahiptir ve yeni anayasayı da o yapacaktır.

HALİL BERKTAY : Asya örneğinde, her ne kadar burada demin konuştuğumuz gibi demokrasiye dönmüş sayılacak ülkeler yoksa da ve demokrasi henüz muhalefette ise de, muhalefet sürecinin dinamikleri, dönüşün yapılanması açısından neler vaadediyor veya nerelerde tıkanıyor?

TÜRKER ALKAN : Asya ülkelerinde, en azından benim ele aldıklarımda gözlenen şu gelişme türleri var : Bir tanesi, kurucu meclislerin veya anayasa yapacak komisyonların doğrudan doğruya diktatör tarafından atanması. İkincisi, hemen her olayda gözlediğimiz başkanlık sistemi. Sık sık, ne zaman demokrasi eğilimi olsa, parlamenter sisteme geçiliyor; ne zaman diktatörlük eğilimi olsa, onun yerine başkanlık sistemi konuluyor. Hemen her olayda başkanlık sisteminin tekrar gündeme geldiğini görüyoruz. Bir diğeri;

genel olarak başkan aday olduğu zaman, ya tek kişi aday oluyor, başka bir aday tanımıyor; yahut, karşısında sahte bir aday oluyor, anlaşmalı, danışıklı dövüş oluyor. Ya da başkanın karşısına çıkan adaylar kısıtlanmış adaylar oluyorlar, seçim kampanyaları yapamıyorlar, ev hapsinde tutuluyorlar, vb. Bir başka uygulama : Emir ve komuta zinciri içinde partiler kuruluyor, bu partilerin başkanları tayin ediliyor, adayları tayin ediliyor, partilerin programları saptanıyor ve partiler rejimin saptadığı ideolojiye bağlılık yemini ediyorlar pek çok durumda. Seçim yapıldığı zaman, genellikle kısıtlanmış olarak yapılıyor. Basın üzerinde sürekli sansür oluyor; basının hangi konuyu ele alıp hangi konuyu ele alamıyacağı belirleniyor. Seçim propagandaları kısıtlanmış biçimde yapılıyor, yapıldığı zaman. Örneğin açıkhava toplantıları yasaklanıyor, adayların hangi konularda konuşacağı tespit ediliyor, konuşma sürelerinin bile kısıtlandığı oluyor. Ve seçim genellikle sıkıyönetimin baskısı altında veya zorlamalarla yapılıyor, hâtta bazı durumlarda vatandaşlara zorla oy verdirildiği oluyor. Seçim hileleri, son derece sık başvurulan bir yöntem. Örneğin milyonlarca seçmenin yazılmadığı oluyor. Bu arada, seçimde iktidar partisi veya askerlerin partisi alabildiğine bol para harcarken, muhalefet partilerine para yardımı yapmanın yasaklandığı durumları görüyoruz. Seçim mekanizmaları da gene kullanılıyor; az oy almasına rağmen belirli yasal yöntemlerle daha çok milletvekili çıkarılan durumlar oluyor. Seçilen parlamentoya diktatörün doğrudan doğruya milletvekili ataması uygulamaları oluyor. Bir durumda en azından, iktidar seçimi kazanan partiye değil, azınlıktaki partiye veriliyor. Gene, hemen her ülkede uygulanan birşey : Anayasa hükmünde sıkıyönetim kararları çıktığını görüyoruz. Bir diğer uygulama : Gizli sıkıyönetim kararlarıyla suç ihdas ediliyor; yani kimse bilmiyor sıkıyönetim kararını, yalnız yetkililer biliyor. Birisini tutukluyorlar; niye tutuklandığınızı soruyorsunuz, gizli bir sıkıyönetim kararı olduğu söyleniyor bu konuda ve ona göre mahkûm oluyorsunuz. Artık herhalde hukukun ayaklar altına alınmasının bundan daha uç bir örneği olamaz gibi geliyor.

Bunun gibi daha birçok örnek verilebilir, *geçemeyişin* mekanizmaları diye düşünülürse. Fakat bütün bu örneklere bakarak şunu söylemek isterim . Gene de burada, askerî

rejimin bir meşruiyet arayışı var ve meşruiyeti halkın oylarında aramaya yöneliyor. Dünyadaki çok atipik istisnalar dışında, halkın oyuna başvurmak, partiler kurmak, parlamentoyu kurmak, bir anayasal düzen kurmaya çalışmak, herşeye rağmen başvurulan bir yol oluyor. Bu da kendi içinde, çağımızda demokrasinin çok önemli bir güç olduğunu kanıtlıyor. En azılı diktatör bile , ister istemez, bir noktada kendini meşrulaştırmak için halkın çoğunluğunun kendisini desteklediğine -doğru veya yanlış- kitleleri, dünya kamuoyunu inandırmaya çalışıyor. Bu inanç, meşruiyetin halkta yattığı inancı, kendi içinde önemli birşey. En zorba diktatörlerin bile başvurmak zorunda olduğu bir güç kaynağı halk. Herhalde bu, demokrasinin geleceği açısından olumlu bir gözlem.

GEÇİŞİN DİNAMİKLERİ/BİÇİMİ/İÇERİĞİ BAĞLANTILARI

BÜLENT TANÖR : Ben, Türker'in bölgesi ile ilgili verdiği örnekten konuya gireceğim. Bana öyle geliyor ki, kurumsallaştırmanın biçimi, kurumsallaştırmanın içeriğini büyük ölçüde belirliyor. Somut olarak da, otoriter kurumsallaşma biçimleri, otoriter kurumsal içeriklerini davet ediyor. Vereceğim örnek Pakistan. Son iki sene içinde Pakistan üç önemli olay yaşadı : 1) Anayasayı referanduma sundu. 2) Seçimlere gitti. Anayasa referandumu ve seçimler, (a) Türker'in temas ettiği başkanlık statüsünü tescil etti, (b) İslâmi esasların rejiminin baştacı olacağını tescil etti. 3) Bir garabet olarak seçimler partiler olmaksızın yapıldı. Duverger'nin sözüydü galiba, «Çağımızda partilersiz bir demokrasi, demokrasi değildir.» Partileri safdışı bırakan bir rejime, yakın tarihte bir tek Pakistan'da şahit olunduğunu hatırlıyorum. Bu da, geçişin biçiminin otoriter oluşu ile getirilen kurumların özünün otoriter oluşu arasındaki ilişkiyi gösteren bir örnek oluyor bence.

ÇAĞLAR KEYDER : Sadece bir hatırlatma. Türker'in «geçmemenin mekanizmaları» olarak Asya'daki birtakım ülkeler için saydığı şeyler, aslında bütün askerî rejimlerin, daha önce değindiğimiz, devleti kolonize etme; bununla yetinmeyip, toplumu da devleti kullanarak kolonize etme çabalarının parçalarıdır. Hiçbir askerî rejim düşünülemez ki, eğer kendisini çok geçici olarak düşünmüyorsa, bu tür

çabalara girmesin ve kendi iktidarını kurumsallaştıracak şekilde topluma çengeller atmasın. Sonunda askerî rejimlerin başarmak istediği şey, her zaman toplum üzerinde kontrollerini devamlılaştıracak mekanizmalar kurmak oluyor. Bunlara devletin korporatist çabası adı verilebiliyor, Latin Amerika'da birtakım yazarlar tarafından. Bunların başarı derecesi, aynı zamanda askerî rejimin kalıcılığını da bir ölçüde etkiliyor. Şöyle ki; eğer askerî rejim toplumu kolonize etme çabasında bu kurumların ortaya çıkmasını sağlayamamışsa, ve -gene daha önce yaptığımız bir saptama- bu kurumların haricindeki kilise gibi kurumların mevcudiyetini bir şekilde ortadan kaldıramamışsa, o zaman askeri rejimin devamlılığı da o ölçüde sekteye uğramış olur. Şimdi, Asya'dan farklı olmadığını söylediğimiz zaman, Latin Amerika'daki veya başka yerlerdeki rejimlerin çabalarının; şunu da eklemek lâzım : Demek, bu kurumsallaşmaya karşı tepki o kadar belirli bir ivme kazanıyor ki, bütün bu korporatist çabaya rağmen, bu tepki başarıya ulaşabiliyor.

Burada bir ilave daha yapılabilir : Bu demokratikleşme çabasının başarıya ulaştığını düşünelim; o zaman, yeni ortaya çıkacak kurumlar ne tür olacak? Acaba eski'den, yani askeri rejimin ortaya çıkarttığı kurumsal çerçeveden faydalanacak mı, yoksa onu tamamen reddedip yepyeni kurumlar mı ortaya çıkaracak? Bu, kanımca tamamen yerel koşulların neticesi oluyor. Meselâ, şimdiye kadar verilen Brezilya ve Türkiye örneklerinde, öyle anlaşılıyor ki askeri rejimin tesis ettiği kurumsallaşma pek de reddedilmeden bir geçiş sözkonusu. Geride kalan durumları da iki varyant olarak görebiliriz : Birincisi, askerî rejimin hiçbir kurumsallaşmada başarılı olamadığı, tamamen «caudillo» msu örnekler. Bunlarda, tabii ki yepyeni kurumsallaşmalar sözkonusu demokrasiye geçtikten sonra. İkincisi de, kitle hareketinin gerçekten bütün eski kurumları yıkıp tekrar sıfırdan başlayacak duruma gelmesi.

TÜRKER ALKAN : Bir noktayı eklemek istiyorum. Aslında bu incelemeleri yaparken insan ister istemez şaşırarak şunu görüyor : Bu ülkelerdeki askerî rejimlerin uyguladıkları yöntemler arasında çok büyük benzerlik var. Hattâ bazıları aynı yöntemler. Ben şahsen komplo teorisine çok fazla itibar etmem; fakat bu askerî rejimler meselesin-

de komplo teorisinin belirli bir geçerliliği olduğunu düşünmeden edemiyor insan. Bu yöntemleri askeri rejimlerin sırf birbirine bakarak öğrendiklerini sanmıyorum. Bunun, bu askeri rejimlerin arkasında olan büyük bir ülkenin geliştirdiği yöntemler ve deneyimler olması bana çok daha muhtemel gibi geliyor.

SUNGUR SAVRAN : Bu noktada bir iki gözlemde bulunacağım. Bir tanesi, toplum/devlet ilişkisi sorunu. Sürekli olarak askeri rejimlerin toplum üzerinde mutlak şekilde denetleme mekanizmaları geliştirme eğiliminden sözederken, çok ayırımsız gitmemeliyiz diye düşünüyorum. Toplumu hiç ayrışmamış, farklılaşmamış ve bütün unsurları devlete karşı aynı konumda bir bütün olarak kabul edersek, oldukça yanılırız. Çünkü toplum içindeki değişik sınıfların, bölgesel grupların, dini ve etnik kümelerin, değişik ülkelerdeki diktatörlükler karşısında konumları çok farklı oluyor. Bütün bu rejimlerin uygulamalarına baktığımız zaman da görüyoruz ki, gerek ekonomik politikalar, gerek çalışma ilişkileri, gerekse eğitim vb. açısından bu uygulamalar o ülkelerin hakim sınıflarının, mülk sahibi sınıflarının çıkarlarına doğrudan doğruya denk düşmektedir. Bu, askeri rejimlerin bir toplumsal taban üzerinde yükselmelerinin sonucudur. Dolayısıyla soruyu şöyle de koymak mümkün : Bu devletler toplumu denetlemek için çeşitli önlemler alıyorlar ama, bu devletlerin kendilerini kim kontrol ediyor? Bu soruyu sormanın da koşulu, toplumun ayrışmış, farklı çıkarlara sahip gruplardan oluştuğunu gözönüne almaktan geçiyor.

İkinci nokta alternatif kurumlaşma sorunuyla ilgili. Latin Amerika'da kilisenin rolünü tartışırken, İslâm ülkelerinde dinsel grupların, hattâ İran'da örneğin camiden kaynaklanan grupların hiçbir rolü olmadığını düşünmemiz için bir neden yok. Gerek çeşitli Ortadoğu ülkelerinde «Müslüman Kardeşler» in rolü, gerekse İran'da mollaların rolü, tersini gösteriyor. Aradaki fark şu : Özellikle İslam'ın yaygın din olduğu ülkelerde, işçi sınıfı ve genel olarak proleter güçler Latin Amerika'daki kadar güçlü olmadığı için, dinsel ideoloji ve kurumlar üzerinde din - dışı toplumsal muhalefet hareketinin etkisi çok daha az. Latin Amerika'da ise kilise toplumsal kurtuluş hareketinden büyük ölçüde etkileniyor. Biraz önce sözünü ettiğim «kurtuluş teolojisi»

felsefi tartışması da, Kilise üzerinde çalışan sınıfların ideolojik bakışlarının ne derece etkili olduğunu gösteren bir örnek. Yoksa, başka toplumlarda bu tür almaşık kurumlaşma veya ideolojik oluşumların hiç olmadığını söylemek için ben fazla bir neden göremiyorum.

BÜLENT TANÖR : Ben hafif bir geriye dönüşle Çağlar'ın ve Türker'in konuşmalarına bir iki ufak nokta eklemek istiyorum. Önce Türker'den başlayayım : Gerçekten de bu yeni yapılanmalardaki otoriter karakterin ABD kaynaklı olduğunu tahmin edebiliyorum. Bana öyle geliyor ki, Latin Amerika, Uzakdoğu ve arada bir köprü olarak Türkiye, son beş yılda ister otoriter rejimler altında, ister «demokrasiye dönüş» içerisinde olsun, bir kavramı çok yücelttiler : Milli güvenliklerini sağlamak. Bunun da ABD kaynaklı olduğunu tahmin ediyorum.

Çağlar'a dönüyorum; askeri konuların yeni rejim içerisindeki yerine işaret etti. Çok önemli bir noktaydı; keşke vaktimiz olsa da bunu derinleştirebilsek. Benim yalnızca bir noktaya kafam takıldı : bir Portekiz aklıma geldi. Portekiz anayasasına baktığımız zaman, eski cuntanın, devrik diktatörlüğün bu kadar geniş yetkilere sahip olduğu bir demokrasi düşünemiyorum. Bu anayasayla, başka bir geçiş yapmış ülkenin anayaslarını karşılaştıralım; Portekiz'in askerî vesayet altında devam ettiğini söylemekten başka çare kalmaz. Türkiye, 1982 Anayasası ile, Portekiz Anayasası'na nazaran -sırf metinleri karşılaştırırsak- daha az askerî gibi gözüküyor. Oysa gerçek bu değil. Portekiz'deki devrik konseyin vesayeti Portekiz'i demokrasiye doğru götürürken, askerî organizmaların kağıt üstünde daha silik bir rol sahibi olduğu Türkiye'de, 82 Anayasası'nda bu organizma demokrasiye gidişi değil de gitmeyişi sağlayıcı bir karakter kazanmış durumda. O zaman bana öyle geliyor ki eski askerî kurumların ve organizmaların yeni demokratik düzen içinde devamını irdelerken sadece kâğıt üzerinde, şematik olarak verilen yetki ve rolleri değil, o organizmaların o bağlamlar içinde işgal ettikleri mevkileri, ideolojik durumları, vb. hesaba katmak lazım.

HALİL BERKTAY : Son konuşmalar temelinde, şöyle bir genelleme yapılabileceğini düşünmeye başladım : Dönüşün yapılanması varyantlarında, eskinin görece ağır vesa-

yeti/yeninin göreli özgürlüğü, askerlerin göreli ağırlığı/toplumun görece bu ağırlıktan kurtulma derecesi açısından bir tipleme yaptığımızda; bu varyantlar ile birinci olarak kitle mücadelesinin gelişme ve özerkleşme derecesi arasında kabaca bir paralellik görüyoruz. Yani, ister Türkiye'deki 1960 ve 1980 olaylarını, öncesiyle birlikte alıp kendi içinde karşılaştıralım, ister Latin Amerika'da ve diğer bölgelerde ülkelerarası karşılaştırmalar yapalım, şunu diyebiliriz : Kitle mücadelesi ne derece güçlü, gelişmiş ve özerk leşmiş ise, yeni'nin eski'nin vesayetinden kurtulma olanağı o kadar fazla olmaktadır. İkinci olarak, bununla sınıfsal dengeler arasında da bir bağlantı kurabiliriz : Kitle mücadelesi ne kadar gelişmiş ve temel kitlelerden kaynaklanan dinamik ne kadar ağırlıklı olursa, mülk sahibi sınıfların bölünmesi de o kadar fazla olmakta ve yeni'nin yapılarına mülk sahibi sınıflar daha az ağırlıklarını koymakta, veya askerlerle daha az ittifak içinde ağırlıklarını koymaktadırlar. Bu, emekçi sınıfların mülk sahibi sınıflardan daha fazla yeniye damgalarını vurma olanaklarıyla da ilgili bir olay.

DÖNÜŞ SONRASININ OLANAKLARI

Şimdi, son konumuz olan dönüş sonrasının olanakları meselesini bu çerçeveye yerleştirebilir miyiz? Yani : Dönüş sonrasında, özellikle günümüzdeki kriz koşullarında, yeni, demokratik rejimler ne gibi olanaklar ve ne gibi olumsuzluklarla, tehdit ve tehlikelerle yüzyüzedirler? Önlerindeki ekonomik krizin baskısı ve kısıtlayıcılığını göğüsleme kapasiteleri ile, dayandıkları sınıfsal dinamikler ve buna bağlı olarak kazandıkları hareket özgürlüğü arasında ne gibi bir ilişki vardır?

BÜLENT TANÖR : Nurkut'un dediği gibi, gerçekten dönüş sonrasının kritik sorunlarından biri, kurulan veya, kurulmak istenen demokrasinin yaşayabilirliği ya da istikrar meselesi gibi görünüyor. Burada da ben, toplumsal mutabakat tabanının dar ya da geniş tutulmuş olmasının tayin edici rol oynayabileceğini düşünüyorum. Şimdi mesela Yunanistan'ı alalım. Yunanistan cuntadan kurtulup demokrasiye geçtiğinde, sanki 6 - 7 yıllık o karanlık rejim yaşanmamış gibi, oldukça geniş bir ulusal mutabakat temeli kurulabildi. O kadar ki, Yunan demokrasisinin belki

kaldıramayacağı ya da ona bir tehlike teşkil edebilecek bazı anayasal sivrilikler bile, yeni rejime yarı-başkanlık karakteri tanıyan bazı anayasal sivrilikler bile geçtiğimiz günlerde kaldırılmak istendi ve bu da başarıldı. Buna karşılık, demokrasiye geçtikten sonra toplumsal «consensus» temelinin dar tutulduğu toplumlarda rejimin yaşayabilirliği de, istikrarı da büyük bir tehlike altında gibi geliyor.

O zaman ne olabilir? En başta, kurulan dar kurumsal çerçeve halkın taleplerini köstekleyici bir rol oynayabilir ve kurumsal çerçeve ile yaşanan gerçek arasında bir çelişki doğabilir. Bu, eğer sistem içinde aşılamazsa, sistemin çatlamasına yol açabilir. Bu açıdan mesela deminki «consensus» a iyi bir örnek Yunanistan idiyse, «consensus» un dar tutulmasına bir örnek olarak da ben bugünkü Türkiye rejimini vermek gerektiği düşüncesindeyim.

NURKUT İNAN : Ben Bülent'in bıraktığı yerden devam edeyim. Çünkü çerçevemiz net olarak çizildi.

Dış görünüm bakımından, Türkiye Anayasası halk oylamasına sunuldu ve çok büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Bu açıdan bakıldığında sanki oldukça geniş tabanlı bir «consensus» varmış gibi görünüyor. Ancak ben yaptığım karşılaştırma açısından yüzdeyüz Bülent'e katılıyorum. Böyle bir mutabakat darlığı, mutabakatın yaygın olmayışının tehlikeleri üzerinde durmak lazım. Bunların bir kısmına Bülent değindi. Bunların başında gelen şu bence : Özellikle Türkiye modeli ile demokrasiye geçmiş olan ülkelerde, sivil demokratik rejimin yaşamını devam ettirebilmesi, çok büyük bir ölçüde askerleri de tatmin etmesine bağlı. Askerleri toplumsal olarak, sosyal olarak ya da ekonomik olarak tatmin etmesi demiyorum; askerlerin kendi yönetimleri döneminde öngörülen hedeflere varıldığını, ya da bu hedeflerin başarıya ulaştığını görmeleri halinde askerlerin tatmin edilmiş olabileceğini sanıyorum. Sosyal çatlamalara yol açabilecek «consensus» darlığı, demokrasinin yeniden aksamasına neden olabilecek iki sebeple olabilir : Ya, birtakım yeni kitle hareketleri ve sosyal bunalımlar ortaya çıkabilir; ya da, askeri yönetimin öngördüğü amaçlardan sapılması sözkonusu olabilir, halkı, kitleleri memnun etmek için. Bu, birinci tehlike. İkincisi, askerlerin çizmiş olduğu çerçeve içerisinde kalınmış olmasına rağmen

sivil demokratik hükümet başarısız olduğu takdirde, eski yönetim, yani ülkeyi demokrasiye geçirmek iddiasında olan askeri yönetim, bu başarısızlığı kendi çizdiği çerçevede değil, bu çerçevenin içini doldurup bunu uygulamak amacını güden sivil iktidarda görebilir. Kısacası, askerlerin yeni bir müdahale yapmasına yol açacak durumlar ortaya çıkabilir. Kanımca askeri darbeler arasındaki süre ne kadar uzar ise, yeni bir askeri darbe yapılması o kadar güç; askeri darbeler arasındaki süre ne kadar kısa kalırsa, yeni bir askeri darbede o kadar kolay oluyor. Bunun o kadar çok örneği var ki Latin Amerika ülkelerinde! Ama Türkiye için de aynı şeyi söyliyebiliriz. 1960'da bir askeri darbe oldu; ondan sonra hemen birer yıl ara ile, 61'de ve 62'de birer darbe girişiminde daha bulunuldu. Ondan sonra bir on sene geçti; 1971'de bir kısmî askeri yönetim yaşadık. Sonra yeni bir on senelik dönemin ardından 1980 12 Eylül harekâtı, Türkiye'nin o an içinde bulunduğu ortamın sonucu olarak ortaya çıktı, hiç değilse askerlerin kendi zihinlerinde. Şuraya gelmek istiyorum : Askeri ya da otoriter yönetimden çıkıp sivil demokratik idareye geçmiş olan ülkelerin önündeki, tekrar otoriter yönetime geçme tehlikesi, zamanla kayboluyor. Kısa vâde içinde tehlike çok daha fazla. Bu nedenle, sivil idarenin çok büyük bir denge politikası kurması, yani rejimi kendilerine teslim etmiş olan ve hâlâ otoritesini bir dereceye kadar sürdürmüş olan güçlerle barış içinde yaşıyor olması, aynı zamanda seçimle gelmiş bir idare olduğu için, halkı da belirli ölçüde memnun etmesi gerekiyor. Bunların her zaman birbiriyle paralel olduğu söylenemez. Bu denge çok önemli.

HALİL BERKTAY : Bu denge açısından, ekonomik çerçeve konusunda ne söyleyebiliriz? Yani, birbirine zıt çıkarları dengeleme çabasına, acaba bugünkü demokrasiye dönüş dalgasının içinde cereyan ettiği uluslararası ve ulusal ekonomik koşullar, çeşitli ülkelerde ne gibi sınırlar empoze etmektedir?

ÇAĞLAR KEYDER : Ben genel olarak bu konuda kötümser olduğumu söylemek istiyorum. Şu anda içinde bulunduğumuz kriz, bilindiği gibi, büyük fedakârlıklar empoze ediyor üçüncü dünya ülkelerine. Özellikle Latin Amerika'nın borç yükü ve bu ülkelerin her durumda IMF ile anlaşma mecburiyetinde kalmaları, içerideki «austerity» (ke-

mer sıkma) programlarının devamı anlamına geliyor. Şimdi, demokratikleşmiş ya da bu süreçte aşama kaydetmiş bir ülkeyi düşünelim. Yeni güçler dengesi, gayet tabii eski burjuva fraksiyonlarının karşısında, daha çok, eski ithal ikameci modele yakın bir burjuva fraksiyonu ile çalışan sınıfların ittifakı şeklinde oluyor. Bunların askerî rejimlerden önceki duruma benzer bir şekilde bölüşümden pay almaları çok zor, çünkü borçların ödenmesi gerekiyor ve borçların ödenmesi için de, yakından bildiğimiz gibi, ihracatın arttırılması, ithalatın kısılması, içerideki sanayi üretiminin de buna bağlı olarak çok yavaş büyümesi zorunlu oluyor. Buna ek olarak, bu askeri rejimler döneminde gördüğümüz, tarımın da giderek uluslararasılaşması olayı, bu ülkelerde iç tüketime dönük tarımsal üretimin de kısıtlanması ve ihracata yönelik tarımsal üretimin artması anlamına geliyor. Yani kitlelerin tüketim düzeylerinin ve dolayısıyla bozulmuş olan gelir dağılımının iyileşmesi, maalesef çok zor.

Bu durumda, bu yeni demokrat rejimler, örneğin Arjantin'deki Alfonsin rejimi, acaba IMF'nin ve bu kemer sıkma programlarının aksine birşey başarabilecekler mi? Dedidiğim gibi, ben bu konuda kötümserim. Ancak ve ancak diye düşünüyorum, dünyadaki tüm güçlerin, bu arada çokuluslu şirketlerin de, IMF'nin şu ana kadar tesis etmiş olduğu çerçevenin dışına çıkmaları halinde, bu ülkelerde yeni bir büyüme konjonktürü sözkonusu olabilir ve bu büyüme konjonktürü çerçevesinde de yeni sınıfsal iktidarın ekonomik temelinin güçlenmesi imkân dahiline girer. Tüm dünya sisteminin yeniden büyümeye başlamaması halinde, bu demokratik rejimlerin kendi tabanlarını ödüllendirememelerinden dolayı fazla başarılı olamayacaklarını düşünüyorum. Dolayısıyla da, politik olarak hayatlarını idame ettirebilmeleri bana şüpheli gözüküyor.

HALİL BERKTAY : Peki, acaba geçiş sürecinin farklı sınıfsal dinamikleri, bu süreç içinde temel kitlelerin özerk hareketinin kazanabildiği güçlenme derecesi, keza geçiş sürecine önderlik eden sınıfsal, siyasi kesimin niteliği ve toplumsal dönüşüm konusunda taşıyabildiği ideolojik, teorik perspektifler, Çağlar'ın sözünü ettiği «buhranın yükünü halkın sırtına yıkma» programlarının ülke içi kuvvet

kaynaklarına dayanarak göğüslenebilmesi bakımından ne gibi alternatifler sunmaktadır?

SUNGUR SAVRAN : Askerî rejimlerin geride bıraktığı iktisadî miras, dünya kapitalizminin süregiden bunalımı, IMF'nin Latin Amerika ülkelerinin düşmüş olduğu borç batağından güç alan baskısı bütün bunlar yeni sivil rejimlerin hareket alanını tartışılmaz biçimde sınırlıyor kuşkusuz. Ama yeni rejimleri kuşatan bu etkenlerin yanısıra, bu rejimlerin içsel doğasını da unutmamak zorundayız. Bu ülkelerin ezici çoğunluğunda, kapitalist toplumun yapısını değiştirmeyi aklından bile geçirmeyen, hakim sınıfların çıkarlarına zarar verebilecek herhangi bir girişimden titizlikle kaçınan siyasal güçler iktidara geliyor. Bu yüzden de siyasal iktidarın iktisat siyaseti alanında atabileceği adımlar daha baştan belirli bir alana hapsedilmiş oluyor. Bolivya'da son seçimlerden önce olduğu gibi, sol bir iktidarın başa geçtiği durumlarda bile, kapitalizmin çerçevesinin olduğu gibi kabulü, yeni siyasal iktidarı kitlelerin aleyhine kemer sıkma programlarına sürüklüyor. Oysa, günümüzün derin dünya bunalımı koşullarında bu tür programlardan uzak durmanın, bunalımın maliyetini kitlelerin sırtına yüklememenin tek yolu, varolan iktisadî ilişkilerde köklü değişiklikler yapmak : Toplumsal artığı sermayenin egemenliğinden kurtarmak, üretimi kâra göre değil toplumsal gereksinimlere göre düzenlemek, ekonomiyi emekçilerin aktif olarak katıldığı bir planlama aracılığıyla yeni bir yörüngeye oturtmak, vesaire vesaire.

Dünya piyasasının mantığına teslimiyetin hiç de zorunlu olmadığını, Nikaragua örneği de canlı biçimde gösteriyor. Karşı-devrimcilerin başlattığı savaşın giderek büyüyen yükü Nikaragua ekonomisini darboğazlara sürüklemeden önce, 1979'dan 82 - 83'e kadar ülke ekonomisi, dünya bunalımına rağmen, sağlıklı bir yola yönelmişti. Buna karşılık, Bolivya'dan Arjantin'e kadar (Peru ve Brezilya'nın akibetini zaman gösterecek) bütün öteki ülkelerde sivil rejimlerin kısa sürede askeri rejimlerin iktisat siyasetini benimsemek zorunda kaldığını unutmayalım.

Bu gerçeğin işaret ettiği bir başka önemli nokta var. Geçmişin büyük demokratikleşme dalgaları, büyük iktisadî ve siyasal bunalımların, savaşların falan yaşandığı dönem-

lerin sonunda ortaya çıkmış (sözgelişi, İkinci Dünya Savaşı ertesinde dünya çapındaki demokrasi dalgası). Bu bunalımları izleyen göreli istikrar dönemlerinde demokratik rejimlerin yaşayabilirlik şansı da yüksek olmuş. Oysa, bugünkü demokrasiye dönüş dalgası, dünya iktisadî bunalımının tam ortasında boy veriyor. Gerek dünyanın, gerekse tekil ülkelerin siyasal, iktisadî, askerî çalkantılar yaşadığı bu ortamda, yeni rejimlerin yaşayabilirliği de çok daha sorunlu olmak zorunda. Buradan çıkarılabilecek birçok ders var. Sadece ikisine işaret ederek bitireyim. Birincisi, demokrasiye geçişin kendisi kadar, nasıl geçildiği de önemli, çünkü geçişin tamamlanmasıyla bitmiyor iş. Bugünkü ortamda demokrasinin bir kez kurulduktan sonra korunması da başlı başına bir mücadele konusu. İkincisi, geçişin sınırlarını önceden bilmek çok zor. Dünyadaki çalkantılar sadece baskıcı biçimlerin geri gelişiyle değil, daha ileri biçimlerin doğuşuyla da noktalanabilir. Bu zorlu mücadelelerin başarıya ulaşmasının, bu olanakların kullanılabilmesinin ise çok önemli bir önkoşulu var : Demokrasiden çıkarı olan toplumsal güçlerin bağımsız biçimde örgütlenerek demokrasi mücadelesine girmesi. Herşeyin garantisi burada yatıyor.

SUNGUR SAVRAN

Latin Amerika'da Demokrasi Mücadelesi *

Latin Amerika'nın üzerinde bir hayalet dolaşıyor. Bu hayaletin adı demokrasi. Geçmişten beri askerî diktatörlükleriyle ünlenmiş olan bu coğrafî alanda, askerî rejimler birbiri ardına çekiliyor, çekilmek zorunda kalıyor; yerlerini, şu ya da bu ölçüde demokratik olan sivil rejimler alıyor. Kısa bir ufuk taraması, sürecin kapsamı konusunda fikir sahibi olmak için yeterli.

Bir Amerika haritası açıp bakalım. Daha 1978 yılının başında, Güney Amerika kıtasının on ana ülkesinden sekizi, askerî rejimler altında yaşıyordu. Günümüzde ise bu ülkelerin sadece ikisinde (Şili ve Paraguay) yönetim dolaysız biçimde generallerin elinde. Üstelik bu iki ülkede de (farklı biçim ve derecelerde) demokrasi mücadelesi hızlanmış durumda. Öteki ülkelerden Ekvator 1978'de, Peru 1980'de, Bolivya 1982'de, Arjantin 1983'de, Uruguay 1984'de, Brezilya ise 1985'de seçimle başa gelen sivil yönetimlere geçmişler. Orta Amerika'ya gelince : Nikaragua'da 1979

(*) Amerika kıtalarının, İspanya ve Portekiz sömürge imparatorluklarından bağımsızlaşarak kurulmuş ülkelerini «Latin» Amerika adıyla anmak çok yaygın bir şey. Oysa son derece Avrupa-merkezli bir bakışaçısının ürünü bu. Bu ülkelerde yaşayan, üstelik birçoğunda (Peru, Bolivya, Meksika vb.) nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan Amerika yerlileri (kızılderililer) ile birçok ülkede (Brezilya, Küba) nüfusun önemli bir bölümünü, birinde ise (Haiti) hemen hemen tamamını oluşturan siyahları tümüyle görmezlikten gelmek anlamını taşıyor. Özellikle kızılderililerin ezilmişliklerine karşı kültürel vb. kimliklerini yeniden savunmaya başladıkları son yıllarda, bu ad iyice tarafgir bir nitelik kazanıyor. Nitekim son dönemde Latin sözcüğünü tırnak içinde kullanan veya «Latin denen Amerika» yazan insan sayısı artıyor. Bu yazıda Latin Amerika teriminin kullanılması, sadece yaygınlığından ve henüz bu bölge için geniş kabul gören başka bir ad bulunamadığından dolayı. Ama Türkiye'de bu tür konulara duyarlı olmamız, bana çok önemli görünüyor.

Sandinist devrimi, Somoza hanedanının kırkbeş yıllık diktatörlüğünü devirerek bölgede yepyeni bir siyasal dinamiğin doğmasına katkıda bulunuyordu. Sandinist devrimin ve öteki ülkelerde yükselen mücadelenin baskısı altında, Honduras, Salvador ve Guatemala'da ardı ardına (göstermelik de olsa) seçimler yapılıyor ve (temsilî niteliği çok sınırlı da olsa) meclisler kuruluyordu. Son altmış yıldır Latin Amerika'nın (bundan sonra LA) en istikrarlı ülkesi olan Meksika'da bile, onyıllardır tartışılmaz hakimiyetini sürdürmüş olan PRI (*Partido Revolucionario Institucional* - Kurumsal Devrimci Parti) 1978 yılında tek parti yönetimine son veren bir «siyasal reform» ile başka partilerin özgürce örgütlenmesine izin vermek zorunda kalıyordu.

Kuşkusuz bayram etmek için vakit henüz çok erken. Demokrasiye giden yolun daha başlangıcında LA. Birçok ülkede askerî rejimden demokrasiye geçiş, uzlaşmalarla gerçekleştirilmiş, tamamlanmamış, tuzaklarla dolu bir görünümde. Bazılarında diktatörlük kurumları hâlâ ayakta. Cezaevleri hâlâ siyasal mahkûmlarla dolu. Orta Amerika'da baskı aygıtları ve para-militer örgütler sivil halka karşı sistematik bir yoketme kampanyası sürdürüyor : Salvador'da son beş yıl içinde elli bin sivilin katledildiği, Guatemala'da ise her yıl binlerce köylünün ortadan kaldırıldığı, tartışmasız biçimde belgelenmiş. Bazı ülkelerde (Herman ve Petras'ın *Yapıt*'ın bu sayısındaki yazısında işaret edildiği gibi) askerî rejimlere doğru bir geri dönüş dinamiği ortaya çıkmış durumda. Şili'de Pinochet bastırma ve oyalama karışımı bir taktikle durumunu koruyor. Nikaragua devrimi ise, hergün gazetelerde izlenebileceği gibi, sürekli ateş altında. Hepsinden de öte, biçimsel demokrasinin de çözemeyeceği binbir iktisadî, toplumsal, kültürel sorun kıtayı bir baştan ötekine yakıp kavuruyor.

Kısacası, demokrasiye geçiş süreci, zigzaglı, çelişkili ve çok ciddî sınırlarla karşı karşıya. Ama bütün bunlar, ortada temel bir *demokratikleşme eğilimi* olduğunu gözlerden saklamamalı. Bu yazının amacı, bu eğilimin kendisini ve onu sınırlayan karşı - eğilimleri ortaya koymak. Bunu yaparken, aynı zamanda, son dönemin gelişmeleri konusunda olanaklı olduğu ölçüde somut bilgi de aktarmak. Ele alınan coğrafî alanın genişliği tekil ülkelerin özgül yönlerine ayrıntılı biçimde değinmeyi olanaksız kılıyor. Dolayısıyla, tartışma

daha çok LA'nın bütününde ortaya çıkan genel eğilimler üzerinde yoğunlaşacak. Bu eğilimlerin, tekil ülkelerin kendine özgü siyasal konjonktüründe, sınıf mücadelelerinde, ideolojik ortamında geçirdiği değişimlere girmek, farklı boyutlarda bir çalışmayı gerektiriyor.

ASKERİ DİKTATÖRLÜKLERİN GEÇİT RESMİ

LA son yirmibeş yıl içinde iki ana siyasal dönem ya da çevrim *(cycle)* yaşadı. Bunların ilki 1964'de Brezilya'daki askeri darbeyle açılan ve 1976'da Arjantin'deki darbeyle son bulan siyasal çevrim. Bu dönemde birçok ülke, özellikle de Güney Amerika'nın göreli olarak daha gelişmiş ülkeleri, ardı ardına askeri darbeler yaşadı : Brezilya'dan sonra Arjantin (1966-73), Peru (1968-80), Bolivya (1971-82), Uruguay (1973-84), Şili (1973'den günümüze) ve yine Arjantin (1976 - 83) teker teker askeri rejimlerin yönetimine girdiler. Kısacası, bu dönem boyunca bir gericilik dalgası bütün kıtayı baştan başa sarıyordu. (Bütünsel siyasal çevrimlerin içinde, ülkelerin özgül konjonktürlerine bağlı karşıt gelişmeler kuşkusuz olanaklıdır : bunun sözkonusu dönemdeki en belirgin örnekleri, Şili'deki *Unidad Popular* (Halk Birliği) deneyimi (1970 - 73) ile Arjantin'deki ilk askeri rejimin 1969'da başlayan kitlesel mücadeleler sonucunda çekilmek zorunda kalışıdır.) 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren bu siyasal çevrimin yerini, bugün de sürmekte olan yeni bir siyasal çevrim almıştır. Ancak, yeni dönemin dinamiğini anlayabilmek için, 1964-76 dönemine daha yakından bakmamız gerekiyor.

Herşeyden önce, kolaycı ve yüzeysel bazı yaklaşımlardan sıyrılmak gerekiyor. ABD kaynaklı bazı kaba bilimsel «teori»lerden popüler kültüre uzanan bir yelpazede, LA toplumları, demokrasiyi tanımayan ve askeri yönetimlere neredeyse doğası gereği mahkûm toplumlar gibi düşünülür.[1] Bu perspektiften yaklaşıldığında, askeri rejimlerin varlığını açıklamaya bile gerek kalmaz . LA'da bu tip rejim neredeyse «doğal» bir olgudur. Oysa gerçek, bu kuru ve

(1) Siyasal kültürün özelliklerinden LA ordularının sözde özgüllüklerine kadar uzanan bu tür açıklamaların kısa bir taraması, Rouquié (1982 : 11-24)'de bulunabilir. Bu kitabın Türkçesi yakında Alan Yayınları'nca yayınlanacaktır.

yüzeysel şemalara uymayacak kadar karmaşıktır.[2] Özel olarak da, 1964-76 siyasal çevriminde doğan askeri rejimler, kıtanın alıştığı eski tip diktatörlüklerden çok farklıdır.

Bu yeni tip askerî diktatörlükler, geçmişten farklı olarak, bir «caudillo» yönetimine değil, silahlı kuvvetlerin emir ve komuta zincirine dayanır. Eski tip askerî diktatörlükte, askeri hiyerarşinin herhangi bir noktasından gelen (eski Küba diktatörü Batista, bir çavuştu) hırslı ve örgütçü bir subayın yönetimi ele geçirerek, kendi kişiliğine bağlı bir diktatörlük kurması sözkonusuydu genellikle, oysa yeni tip diktatörlüklerde silahlı kuvvetlerin bütünü, genel kurmayın önderliğinde, hiyerarşiyi koruyarak ülkenin yönetimine el koymaktadır. Brezilya, Şili, Uruguay ve Arjantin'deki darbelerin hepsi genelkurmay eliyle gerçekleştirilmiştir. Üstelik,(Şili dışında) bütün bu ülkelerde askerî yönetim bir kişiye bağlı olmaksızın kurumsallaşmış biçimde sürmüş, ülkenin başındaki cuntalar ve cumhurbaşkanı (bazan iç darbelerle de olsa) belirli aralıklarla yenilenmiştir.Bu yüzden de bu yeni tip diktatörlüklere «diktatörsüz diktatörlükler» adı verilmiştir. Kuşkusuz bu dönemde, LA'da eski tip diktatörlükler de mevcuttu, 1930'lu yıllarda (çoğu ABD'nin doğrudan müdahalesiyle) başa geçen ve ülkelerini onyıllar boyuca yöneten «tiranozorlar» bazı ülkelerde hâlâ baştaydı. (Nikaragua'da Somoza, Paraguay'da Stroessner, Haiti'de Duvalier gibi. Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo ve Küba'da Batista daha önce devrilmişlerdi.) Ama döneme damgasını vuran, asıl bu yeni tip diktatörlüklerdi.

İkinci olarak, yeni tip diktatörlüklerin hemen hepsi (Peru'da 1975'den sonra), gerek ekonomiyi, gerekse siyasal ve toplumsal yaşamı baştanaşağı yeniden düzenlemeye girişiyorlardı. Ekonomik alanda, Brezilya ile başlayan bir süreç içinde, bütün bu diktatörlükler yeni - liberal iktisat siyasetleriyle ücretlere karşı güçlü bir saldırıyı birleştirerek, dünya ekonomisiyle ve yeni uluslararası işbölümü ile derinden bir bütünleşmeyi ana program olarak benimsemişlerdir (Savran, 1984). Böylece *monetarizm/militarizm*

---

(2) Bazı ciddî kuramsal sorunlarına rağmen, Therborn (1979), LA'da demokrasinin macerasının karmaşık gelişimini kavramak açısından yararlı bir kaynaktır.

birliği bu diktatörlüklerin ayırıcı yanı haline gelmiştir. Siyasal ve toplumsal alanlar da ise parti sistemini altüst etme ve sendikal yaşamı yeniden-biçimlendirme çabası bu diktatörlüklerin programlarının ana hedefi halini almıştır. Bu alanlarda amaçlanan ile gerçekleşen arasında çok büyük farklar olsa da, önemli olan, bu rejimlerin farklı konjonktürlerde ortaya çıkmalarına rağmen, çok önemli *ortak* özellikler taşımalarıdır. (Bkz : Rouquié/Sidicaro, 1983 : 109-110).

Bu ortak gelişmenin temelinde, LA'nın 1960'lı yıllarda değişen siyasal konjonktürü yatmaktadır. Burada da en önemli etken Küba devrimidir (1959). Bu devrimin sosyalist bir doğrultuya girmesi, gerek ABD'yi, gerekse LA'nın egemen sınıflarını tepkici ve savunmacı bir siyasal konuma yöneltmiştir. ABD kısa sürede iflas eden *Alliance for Progress* girişiminin dışında[3], kıta çapında «yıkıcı faaliyetler»e karşı LA ordularını her tür yöntemi kullanarak siyasal yaşama müdahaleye yönelten bir politika izlemeye başlamıştır (Petras, 1970 : 193-228 ve 303-315; Klare/Arnson, 1979). Bu politika, benzer bir eğilim içine giren LA egemen sınıflarının güçlü katkısıyla, gerici bir atmosferin doğmasında önemli bir etken olmuştur.

1964 - 76 çevriminin temelinde yatan ikinci bir dinamik, LA ülkelerinin göreli olarak daha gelişmiş olanlarında, 60'lı yılların en başından itibaren kapitalist gelişmenin vardığı aşamanın sorunlarından doğmuştur. Brezilya, Meksika, Arjantin, Şili, Uruguay gibi ülkelerde 30'lu yıllarda hızlanan, iç pazara dayalı sınai sermaye birikimi, 60'lı yıllarda kapitalist birikimin çelişkilerinin patlak vermesiyle ciddi bir bunalıma girmiştir. Sermaye birikimindeki tıkanma, sınıf ittifaklarını altüst ederek siyasal ve ideolojik bunalımlara temel olmuş; sınıf güçleriyle siyasal yapı ve kurumları bir kopuşa doğru sürüklemiştir. Bazı durumlarda güçlü kitlesel seferberlik ve devrim tehlikesi (Şili, Brezilya), başka durumlarda gerilla faaliyetleri (Uruguay, Arjantin 1976), genel olarak da varolan siyasal rejimin durumun üstesinden gelmede yetersizliği, bu toplumlarda genelleşmiş buna-

(3) Alliance for Progress, ABD ile LA ülkelerini bir araya getiren bir örgütlenme idi. Hızlı kalkınma, sanayileşme ve toprak reformları aracılığıyla çalışan kitlelerin varolan düzenle bütünleştirilmesini hedefleyen bir stratejiyi yansıtıyordu. Azgelişmiş kapitalizmin gerçekleri karşısında bu strateji kısa süre içinde sessiz bir cenaze töreniyle tarihin sayfalarına gömülecekti.

lımların doğmasına yol açmıştır. Eski hakimiyet biçimlerinin geçersizleştiği bu konjonktürde uluslararası ve yerel burjuvazinin silahlı kuvvetlere verdiği destek, askerî diktatörlüklerin başlıca dayanağı olmuştur.

Özetlenecek olursa, Küba devrimine bir tepki olarak yükselen gericilik dalgası, kapitalist birikimin tıkanıklıklarından doğan genelleşmiş bunalımlarla birleşince, 1964 - 76 arasında özellikle Güney Amerika ülkelerinde askerî rejimler ardı ardına başa geçmiştir. Ne var ki, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren bu konjonktür değişecek; LA'da yeni bir siyasal çevrim başlayacaktır.

DALGANIN DÖNÜŞÜ

Arjantin'de Isabel Peron'u deviren askerî darbe (1976), Brezilya darbesi ile açılan çevrimin son halkasını oluşturur. Bu tarihten itibaren, LA'da yeni bir siyasal çevrim başlamış, askerî rejimler giderek gerilemek zorunda kalmış, bazıları tümüyle yıkılmıştır. Günümüze kadar süren demokratikleşme dalgası, işte bu yeni siyasal çevrimin bir yönüdür. Bu yeni sürecin tekil ülkelerde nasıl somutlaştığını ve ne tür özgül yönler taşıdığını görmeden önce, yeni siyasal çevrime damgasını vuran temel dinamiklere göz atmak istiyorum.

(1) *Kitle mücadeleleri* : 1976 Arjantin darbesini ötekilerden ayıran önemli bir nokta, Arjantin'de toplumsal örgütlülüğün ve mücadeleciliğin kırılamamış olmasıdır. Kuşkusuz burada Arjantin işçi sınıfının kıtanın en eski ve örgütlü işçi sınıfı olmasının büyük rolü vardır, ama aslında bu olgu, LA çapında kitle mücadelelerinin yeni bir yükselişi bağlamında da düşünülmelidir. Bu yükselişi, 1975'den itibaren çeşitli ülkelerde gözlemek olanaklıdır : Meksika'da sendikal mücadeleler (1975 - 77), Peru'da askerî diktatörlüğe karşı kitlesel mücadele (1976 - 78), Kolombiya'da genel grev (1977), Brezilya'da öğrenci mücadeleleri (1977 - 79), grevler (1978 - 80) ve af kampanyası (1978 - 79), Arjantin'de grevler (1977 - 78), Bolivya grevleri (1978) vb., LA işçi sınıfının, köylülüğün ve öteki katmanların bu yeni hareketlenmesinde, uluslararası kapitalist bunalımın etkilerinden askerî rejimlerin iktisat siyasetlerinin iflasına kadar birçok şey kuşkusuz rol oynamıştır. Ama bütün hepsinden önemlisi, LA'da artık yeni bir sınıf bileşiminin ortaya çıkmış ol-

masıdır : son yirmi-yirmibeş yılın kapitalist gelişmesi, bütün bu ülkelerde işçi sınıfını eskisine oranla çok daha önemli bir toplumsal güç haline getirmiştir.[4]

(2) *Nikaragua devrimi* : Bütün bu mücadelelerin doruk noktası, Nikaragua'da Sandinista'ların öncülüğünde Somoza diktatörlüğünün yıkılmasına yol açan devrimdir. LA'daki siyasal konjonktürün bütünü açısından Sandinist devrim birkaç bakımdan önem taşır. Bir yandan, diktatörlüklerin sarsılmazlığı düşüncesini yerle bir ederken, bir yandan da kendisinin de bir parçası olduğu kitlesel mücadelelere yeni bir itilim sağlar. Ayrıca, ABD'yi ve LA hakim sınıflarını, bir devrim tehlikesi karşısında, kitle mücadelelerini eritmek üzere liberalizasyon yöntemlerine daha büyük önem vermeye iter.

(3) *Uluslararası iktisadî bunalım* : 1974 - 75 daralmasıyla patlak veren dünya bunalımı, LA ülkelerine belirli bir gecikmeyle, fakat tam da bu yüzden, çok daha ağır biçimde yansımıştır. Uluslararası bunalımın bir sonucu, askerî rejimlerin topluma zorla dayattıkları yeni iktisadî modelin iflası olmuştur. (Buna yeniden döneceğim.) Ama bunun yanısıra, dünya bunalımının *doğrudan* bir etkisini de gözönüne almak gerekir. Günümüzde başa çıkılamaz bir sorun haline gelmiş olan *uluslararası borç bunalımı* en keskin biçimini LA ülkelerinde almıştır. Borçluluk ve bunun sonucunda IMF'nin de katkısıyla uygulanan kemer sıkma siyasetleri, bu siyasetlerin gerçek yükünü üstlenen çalışan sınıflarda derin bir öfkeye yol açmıştır. Bu yüzden girişilen grevler, kitle gösterileri vb. sayılamayacak derecede artarken (Peru 1978; Bolivya 1982 - 84, Brezilya 1983 - 84, Meksika 1983 - 84, Dominik Cumhuriyeti 1984, Arjantin 1984 - 85 vb.), ABD ve yerel hakim sınıflarda da siyasal ve toplumsal patlamalar olasılığı gerçek bir kaygıya yol açmıştır.[5]

(4) *İktisat siyasetinin iflası* : Yeni tip diktatörlüklerin monetarizm/militarizm birliğine dayandığını yukarıda belirtmiştim. Yeni - liberal iktisat siyasetleri bir ilk aşamada (1968 - 74) Brezilya'da hızlı bir sermaye birikimine yol aç-

(4) Therborn'un (1979) başlıca sorunu da, LA'daki bu büyük dönüşümün demokrasi mücadelesi açısından önemini kavrayamamasında yatar.

(5) Uluslararası borç bunalımı ve LA'da yarattığı sonuçlar konusunda özet bilgi için, İktisat Dergisi (1984)'e bakılabilir.

mış, ama öteki ülkelerin hiçbirinde (enflasyonu geçici bir süre için geriletmekten başka) olumlu sayılabilecek herhangi bir sonuç yaratmamıştır. Aksine, bu iktisat siyaseti programını benimseyen bütün ülkelerde 1980'li yılların başından itibaren derin bir iktisadi bunalım dönemi açılmış; üretim düşer, işsizlik hızla artarken, enflasyon görülmemiş düzeylere ulaşmıştır (günümüzde Arjantin'de yüzde 1900, Bolivya'da yüzde 14.000!) Oysa bu rejimlerin kendilerini meşrulaştırma söyleminde daha önceki iktisat siyasetlerinin, tam da bu nedenlere dayalı eleştirisi baş köşeyi tutmaktadır. (Viola/Mainwaring, 1985 : 202). Dolayısıyla, iktisat siyasetlerinin iflası, askerî rejimlerin altını oymuştur.[6]

(5) *Burjuvazinin desteğinin azalması* : Başlangıçta askerî diktatörlükleri güçlü biçimde destekleyen burjuvazi, kısmen ekonominin içine düştüğü acıklı duruma tepki içinde, ama çok daha önemlisi, kitlelerin bu çerçeve içinde daha fazla kontrol edilmelerinin güçlüğünün bilinciyle («toplumsal patlama» korkusu) giderek başka siyasal hakimiyet yöntemleri arayışı içine girmiştir.

(6) *ABD'nin zayıflayan desteği* : ABD'nin askerî rejimlere desteği iki anlamda zayıflamıştır. Bir ilk aşamada, 1975'den itibaren, Vietnam yenilgisi ve uluslararası iktisadî bunalımın patlak vermesi ABD'nin dünya önderliği rolüne büyük bir darbe vurmuştur. Yine bu dönemde, Carter'in Sovyetler Birliği'ne karşı kullanmak için geliştirdiği «insan hakları» kampanyası, ABD'yi, çelişik bir biçimde, LA'da kurulmasına katkıda bulunmuş olduğu bazı askerî rejimlere (Arjantin, Uruguay vb.) karşı da tavır almaya mecbur bırakmıştır.[7] Son dönemde ise Reagan'ın Orta Amerika'daki saldırgan politikasına, Güney Amerika'da toplumsal ve siyasal patlamaları engelleyecek bir eritme siyaseti eşlik

(6) Yeni-liberal iktisat siyasetleri ve bu siyasetlerin sonuçları için şu kaynaklara bakılabilir : Arancibia/Peres (1979), Rimez (1979), Gülalp (1983). Ayrıca Arjantin için Frenkel/O'Donnell (1979), Munck (1984b), Yalman (1984); Peru için Petras/Morley/Havens (1983); Brezilya için Savran (1984) ve yine Yalman (1984); Şili için Arancibia (1978), vb..

(7) Ama bunun son derecede sınırlı bir tavır alış olduğu unutulmamalı. Carter, yasama organının bu konudaki daha ileri girişimlerine karşı çıkmış, azgelişmiş ülkelerde ABD ordusunun müdahalelerinin yerine yerel baskı aygıtlarının tahakkümünü öngören Nixon doktrininden ayrılmamış, «insan haklarının aynı biçimde ayaklar altına alındığı Güney Kore, Filipinler vb. ülkelerle sıcak ilişkileri sürdürmüştür (Klare/Arnson, 1979 : 160).

etmektedir. (Okuyucu, ABD'nin günümüzdeki LA politikasının daha nüanslı bir tahlilini, Herman ile Petras'ın *Yapıt*'ın bu sayısında yer alan yazısında bulabilir.)

(7) *ABD/Avrupa çelişkisi* : 60'lı yıllardan itibaren LA'ya gittikçe daha fazla nüfuz eden Avrupa sermayesi, bu bölgeyi kendi kapalı av alanı olarak gören ABD'nin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu tepkiye rağmen, Federal Almanya'nın Brezilya'ya dokuz nükleer santral satma başarısının gösterdiği gibi, Avrupa/LA ilişkileri gelişmektedir. Bu bağlamda, Avrupa, ABD'ye oldukça sıkı bağlarla bağlı olan askerî rejimlere karşı, ihtiyatlı biçimde de olsa, ılımlı sivil kadro ve partileri desteklemektedir. Giderek F. Almanya SPD'sinin egemenliği altına giren Sosyalist Enternasyonal'in, San Domingo toplantısında (1980) ilerici ve üçüncü dünya yanlısı bir bildiri yayınlaması ve bu bildirinin ABD tarafından gizli diplomatik yoldan da olsa sert bir dille protesto edilmesi, bu gelişmenin anlamlı bir göstergesidir (Cassen, 1981).

BAZI GEÇİŞ SÜREÇLERİ

Bütün bu etkenlerin bileşik etkisi altında LA'nın çeşitli ülkeleri, 1970'li yılların ikinci yarısında başlayan ve 80'li yıllarla birlikte hızlanan bir süreç içinde, askerî rejimlerden demokrasiye doğru, farklı biçim ve tempolarda gelişen geçişler yaşadılar. Bu geçiş süreçlerinin en önemlilerini, bir dergi yazısının sınırlarının elverdiği ölçüde gözden geçirelim.

Ancak buna geçmeden önce, şu noktanın vurgulanması gerekli : LA'da bugün yaşanmakta olan geçiş süreçlerinin çoğunun vardığı noktada, henüz gerçek demokrasilerden (sadece biçimsel demokrasi düzeyinde bile) söz etmek güç. Süreçler genellikle askerî rejimlerin olağanüstü bir durumu olağanlaştırma anlamında bir tür *normalizasyona* (veya kurumlaşmaya) girişmesiyle başlıyor. Ancak, koşullar değiştikçe rejimlerin meşruiyet kaybına uğraması ve kitlelerin baskısı, ortaya *liberalizasyona* doğru bir gelişme çıkartıyor. Ama siyasal iktidarın dorukları üzerinde *gerçek* tasarrufun *özgürce* seçilmiş organlara teslimi anlamında bir biçimsel demokrasinin kurulması, bu ülkelerin hepsinde ancak kısmen gerçekleşmiş bir süreç şimdilik. Bu çok önemli : çünkü askerî bir rejimden biçimsel demokrasiye

geçiş, verilmiş bir sosyo-ekonomik ilişkiler bütünü temelinde kalmak kaydıyla, *devlet biçimi* açısından bir değişimi, dolayısıyla da toplumsal mücadelelerin koşullarında önemli bir değişikliği simgeliyor.[8] İşte bu değişim henüz tam anlamıyla gerçekleşmiş değil LA ülkelerinde. Bu noktaya aşağıda yeniden döneceğim; ama tekil ülkelerin deneyiminin de bu ayrımlar hatırda tutularak eleştirel biçimde okunması yararlı olacaktır.[9]

Brezilya : 1930 - 45 arasında korporatist bir devlet biçiminin egemen olduğu Brezilya'da, 1945 - 64 arasında yaşanan (kısıtlı) demokratik dönem, 1964 darbesi ile sona erer.[10] Brezilya darbesi, kendinden sonraki darbelerden farklı olarak, demokratik dönemin kurumlarını ortadan kaldırmaz; onları seçimi bir ayıklama ve işlevsizleştirme yoluyla iğdiş eder. Nitekim en baştan itibaren seçimlere izin verilmiş; ama parti sistemi köklü biçimde değiştirilerek, biri askerî yönetime bağımlı (ARENA), öteki ise «sadık muhalefet» rolünü üstlenen (MDB) iki yeni parti kurularak eski partiler ortadan kaldırılmıştır. Öte yandan, devlet başkanı ve eyalet valilerinin seçimini yönetim kendi denetimine almıştır.

Özellikle 1968 - 74 döneminde canlı bir sermaye birikimine yaslanarak güçlenen askerî rejim (Savran, 1984), 1974 yılından itibaren bir *normalizasyon* yönünde adımlar atmaya başlar. Bu yönelimde, rejimin özgüveni kadar, Kilise'nin muhalefete başlaması (Brezilya Katolik Kilisesi, LA'nın en ilerici kiliselerinden biridir) ve 1974 seçimlerinde iktidar partisi ARENA'nın yenilgisi de rol oynar. Dünya iktisadî bunalımının ilk etkilerinin hissedilmesiyle birlikte, büyük

---

(8) Devlet biçimleri ayırımının önemi konusunda, Poulantzas (1980)'a bakılabilir. LA askerî rejimlerinin temsil ettiği devlet biçimi üzerinde çok ciddî tartışmalar vardır. Bu yazının sınırları içinde bu tartışmaya girmem olanaklı değil.

(9) Bu yazının geri kalan bölümünde, tekil ülkeler hakkında verilen somut olgusal bilgiler için her defasında ayrı ayrı kaynak gösterilmeyecek. Başka kaynak gösterilmedikçe, bu bilgiler Le Monde Diplomatique (aylık), Le Monde Edition Internationale (haftalık) ve Inprecor (15 günlük) dergilerinin çeşitli sayılarından alınmıştır.

(10) Brezilya'nın son dönem tarihiyle ilgili olarak Savran (1984) ve Yalman (1984)'a bakılabilir. Son dönem işçi hareketi için Yalman (1985)'dan bilgi edinilebilir.

burjuvazi de iktisat siyasetlerinin (yeni üretim alanlarına yönelmekte olan) devlet kesimini kayırmasından şikayet etmeye başlar (Munck, 1984 a : 225). Rejimin giderek yöneldiği *liberalizasyon* hareketi, tümüyle yukarıdan denetlenen bir süreçtir, henüz bu aşamada.

Ancak, 1977'den itibaren kitlesel bir muhalefetin başgöstermesiyle birlikte, Brezilya'da sürecin çerçevesi altüst olur. 1977 - 80 arasında sırasıyla gecekondu halkı, öğrenciler, işçiler, kamu görevlileri, yoksul köylüler vb. ardı ardına hareketlenir, (Latin American Bureau, 1982 : 62 - 90). Daha 1977'de seçimleri iptal ederek yasaları ARENA lehine değiştirmiş olan rejim, bu gelişmeler karşısında önce af kampanyasına sınırlı bir af aracılığıyla ödün verir; ardından da 1979'da yeni partilerin kurulmasını serbest bırakır. Bu tarihten itibaren inisiyatif büyük ölçüde siyasal muhalefetin eline geçmiştir. «Parti reformu»nun sonucunda ARENA ve MDE (sırasıyla PDS ve PMDE adlarıyla) yeniden örgütlenmiş, bunun yanısıra başka partiler de kurulmuştur. Bunların arasında São Paulo işçi grevlerinin önderleri tarafından kurulan PT (İşçi Partisi), rejimle uzlaşmaya yanaşmayan tavrıyla öteki partilerin rejimle girebileceği anlaşma /uzlaşmaları da sınırlamıştır. Eyalet valilerinin ilk kez doğrudan doğruya halk tarafından seçildiği 1982 seçimlerinde, PDS yüzde 39 oy alırken, muhalefet partileri oyların yüzde 61'ini elde etmiştir. 1984 yılında devlet başkanının da halk tarafından seçilmesi için büyük bir kitlesel kampanya yürütüldüğü, çeşitli kentlerde milyonlarca insan gösterilere katıldığı halde, seçim sisteminin kırsal bölgeleri kayıran yapısı dolayısıyla meclis çoğunluğunu hâlâ elinde tutan PDS'nin oylarıyla bu konudaki anayasa değişikliği reddedilmiştir.

Bütün bu manevralara rağmen, başkanlık seçimi öncesinde PDS bölününce, bu bölünmeden doğan *Frente Liberal'*in (Liberal Cephe) de desteğiyle muhalefetin adayı Tancredo Neves (PMDB) büyük bir uzlaşma temelinde seçimi kazanmıştır. Ne var ki, Tancredo Neves daha başkanlık koltuğuna geçemeden ölünce, 1984'ün Temmuz'una kadar PDS'in genel sekreterliğini yürütmüş, ama son anda bu partiden kopmuş olan yardımcısı José Sarney, devlet başkanı olmuştur. Ancak son gelişmeler Sarney'in de liberalizasyon sürecini sürdüreceğini gösteriyor : son aylarda, hükümetin

önerisiyle meclis, Brezilya Komünist Partisi dahil birçok yasadışı partinin yasallaşmasını, bir toprak reformu tasarısını ve (Brezilya tarihinde ilk kez olmak üzere) okuma-yazma bilmeyenlerin oy kullanmasını kabul etmiştir.

Peru : 1968 darbesi Peru'da öteki LA ülkelerinden farklı türde bir askerî rejimi başa getirir. General Velasco Alvarado'nun diktatörlüğü ulusçu bir perspektiften yola çıkarak, bir yandan 175 büyük şirketi ve bankayı devletleştirir, bir yandan da oldukça kapsamlı bir toprak reformuna girişir. Bu reformlar, bir süre sonra, dış krediye aşırı bağımlılık yüzünden çıkmaza girerken, Velasco'nun diktatoryal yönetimi de 1975 yılında Lima'da büyük sokak gösterilerinin patlamasıyla sonuçlanır. Yeni bir darbeyle başa geçen General Morales Bermudez, Velasco'nun politikalarını terkedecek ve 1976'da IMF programını uygulamaya geçecektir. Geçici bir süre duraklayan kitle hareketi bunun üzerine yeniden yükselir : 1977'de üç başarılı genel grevin ardı ardına gerçekleştirilmesi ordu içinde çatlaklar yaratır. Rejim, çareyi, yavaş ve kontrollü bir geçişte bulur. 1978 Kurucu Meclis seçimlerinde sosyalist solun oyların üçte birini alması (oysa Peru solu 60'lı yıllarda oldukça zayıftır), durumun ne denli kutuplaştığını ortaya koyan bir göstergedir. Kurucu Meclis üyelerinin yer yer dokunulmazlığının kaldırıldığı, bazılarının sürgüne bile gönderildiği çelişkili bir süreç sonunda, 1980 yılında yapılan başkanlık ve parlamento seçimleriyle iktidar sivillere devredilir (Petras/Morley/Havens, 1983).

1980 seçimlerini kazanan muhafazakâr Belaunde Terry, bu yılın Nisan ayında yapılan seçimlerde büyük bir yenilgiye uğrayarak yerini sosyal-demokrat eğilimli Alan Garcia'ya bırakmıştır. (PAP, eski APRA). Sosyalist solun adayı, Lima belediye başkanı Barrientos (IU-Birleşik Sol) ise, ikinci en yüksek oyu alan aday olmuştur.

Bolivya : LA'nın askerî darbeler rekortmeni olan Bolivya, yine bir darbenin ertesinde yaşanan 1952 devriminden sonraki ilk darbeye, 1964'de sahne olur. 1971 yılında aşırı sağcı General Banzer'in darbesiyle, 1978'e dek sürecek gerici bir rejim kurulur. 1978'de Banzer'in, kendisini seçtirmek için düzenlediği başkanlık seçimleri öncesinde bir darbeyle uzaklaştırılması, sonucun beklenenden çok farklı ol-

masına yol açar. Ilımlı solun ve Bolivya Komünist Partisi'nin bir cephesi olan UDP (Demokratik Halk Birliği) adayı Siles Zuazo 1978, 1979 ve 1980'de ardı ardına yapılan üç seçimi de kazandığı halde, hem parlamentonun, hem de ordunun engellemeleri dolayısıyla başkanlık koltuğuna oturamaz. Böylece Bolivya yıllarca süren bir kurumsal kargaşanın içine düşer.

Aslında bütün bu kargaşanın temelinde, siyasal partilerin zayıflığı dolayısıyla iki güçlü kurumun sürekli olarak karşı karşıya gelmesi yatar. Bir yanda, burjuvazinin desteğine sahip, kokain ticaretine bulaşmış bir ordu; öte yanda, LA'nın göreli olarak en güçlü sendikal örgütü COB. Bu iki gücün karşılıklı mücadelesi, Bolivya siyasal yaşamının parlamenter biçim ile askerî diktatörlük arasında bir rakkas gibi gidip gelmesine yol açar. Ordunun son olarak 1980 seçimlerinden bir ay sonra yaptığı darbe sonucunda kurulan Garcia Meza rejimi, COB'un güçlü mücadelesi sonucunda 1982 yılında iktidarı Siles Zuazo'ya terketmek zorunda kalmıştır. Ama Siles yönetiminin teslimiyetçi iktisadi politikasının yarattığı kargaşa ortamında, Temmuz ayında yapılan seçimlerde eski diktatör Banzer en yüksek oyu toplamış (% 28), ama oyların mutlak çoğunluğunu elde edemediği için Kongre'de yapılan oylamada başkanlığa ılımlı sağdan Victor Paz Estanssoro getirilmiştir.

Uruguay : Geçmişte «LA'nın İsviçre'si» olarak anılan Uruguay, 1973 - 76 yılları arasında «yavaş çekim» bir darbe yaşar : 1973'de bir muhtıra ile meclisi fesheden silahlı kuvvetler, 1976'da yönetime doğrudan el koyarlar. Parlamento dışındaki kurumları ortadan kaldırmak yerine bu kurumları kendi güvendiği kişilere teslim eden rejim, ILO'dan Sosyalist Enternasyonal'e kadar bir dizi uluslararası kuruluşun baskısı, Carter'in insan haklarının ihlâli dolayısıyla askerî yardımı durdurması gibi etkenlerin itişi altında, kuzey komşusu Brezilya'nın izinden giderek bir *liberalizasyon* süreci başlatacaktır. Bu sürecin köşetaşı yeni bir anayasadır. Bu anayasanın öngördüğü kurumlar arasında, devlet başkanına «tavsiye» yetkilerine sahip, salt askerlerden oluşan bir ulusal güvenlik konseyi ile, meclisi dağıtmak dahil büyük yetkilere sahip bir «siyasal denetim mahkemesi» yer almaktadır. Kısacası, günlük politikanın yürütülmesini seçilmiş sivillere devrettiği halde, gerçek iktidarı silahlı

kuvvetlerin elinde tutan bir düzenlemedir sözkonusu olan. Bu anayasa, Kasım 1980'de yapılan bir halkoylamasında reddedilir. 1982'de yapılan «iç seçimler» de (yasal varlığına izin verilen üç partinin kendi içinde yönetim seçimi), rejime muhalif adayların zaferiyle sonuçlanır. Ama rejimin yönetimi sivillere devretme kararı, 1983'deki dev kitle seferberliklerinden sonra gündeme gelecektir ancak. Son derece sınırlı bir seçim sonucunda (yasaklı politikacılar, yasak partiler, tutuklu parti önderleri vb.) 1984 yılı sonunda başkanlık, muhafazakâr parti *Colorados*'un (Renkliler) adayı Sanguinetti'ye devredilir.

Arjantin : 1946'dan bu yana sürekli olarak temsilî demokratik biçimlerle askerî rejimler arasında gidip gelen Arjantin, 1955, 1966 ve 1976'da üç ana askerî darbe yaşamıştır. 1966 darbesinden doğan askerî rejimden, 1973'de Peron'un geri gelişiyle çıkan ülke, üç yıl sonra yeniden silahlı kuvvetlerin denetimine geçer. İzlenen vahşi yeni-liberal iktisat siyasetleri 1980'de malî sistemin çöküşüyle iflas edince, rejimin bunalımı başlar. 1981'de partileri biraraya getiren bir cephe olan *multipartidaria* kurulur. 1982 Mart'ında (daha Malvinas Falkland öncesinde) 1976'dan beri faaliyetlerine ara vermemiş olan işçi hareketi büyük bir gösteri düzenler. Askerî rejim bunalımı aşmak için son çareyi Malvinas'da kolay bir zafer umudunda görür. Bu girişimin de fiyasko ile sonuçlanması ve 1982 sonundan itibaren dev boyutlu kitle gösterileri, genel grevler vb., tüm saygınlığını yitirmiş olan rejimi 1983 Ekim'inde seçimler düzenlemeye iter. Seçimlerde Peronistleri yenilgiye uğratan Radikal Parti adayı Alfonsin iktidara gelir.

Şili, 1964 - 76 siyasal çevriminde kurulan askerî rejimlerin hâlâ ayakta duran son örneğini oluşturur. 1970 - 73 arasında geniş bir sol koalisyonun (UP - Halk Birliği) başında iktidara gelen Allende'yi kanlı bir darbeyle düşüren Pinochet, 1980 yılında düzenlediği göstermelik bir referandumla kendini 1989'a kadar devlet başkanı ilân etmişti. On yıl boyunca suskun kalan muhalefet, 1983'de büyük bir patlamayla mücadeleye girdi. Bir yandan, biri Hristiyan Demokratların, öteki ise Şili Komünist Partisi'nin çevresinde iki cephe kurulurken, öte yandan 1983 yılı ardı ardına, onbinlerin katıldığı «protesto» günlerine ve *cacerolazo*lara (boş tencere konserleri) sahne oluyordu. Pinochet'in takti-

ği, kitle gösterilerini kanlı biçimde bastırırken, İçişleri Bakanlığı'na atadığı eski sağcı politikacı Onofre Jarpa aracılığıyla sağ partilerle (solu rejim dışı bırakacak) bir asker/sivil koalisyonu üzerinde pazarlığa oturarak muhalefeti bölmek oldu. Hıristiyan Demokratların yalpalamalarının da katkısıyla muhalefet yavaş yavaş geriledikten sonra, Pinochet Jarpa'yı da uzaklaştırarak eski çizgisine döndü. Kitle hareketi ise şimdilik yavaşlamakla birlikte, henüz tümüyle dağılmış değil.

Nikaragua ise, diktatörlük rejiminin her tür siyasal, askerî, iktisadî kültürel boyutlarıyla ortadan kaldırıldığı karşıt bir örnek. 1979'da bir halk ayaklanması sonucunda devrilen Somoza diktatörlüğünün yerini, başlangıçta, Sandinistalarla burjuvazinin temsilcilerinin ortak bir yönetimi almıştı. Ancak zamanla, tabanı işçi sınıfına, küçük köylülüğe ve kent yoksullarına dayanan Sandinistalar ile burjuvazinin temsilcileri arasındaki uçurum büyüyünce, bu sonuncular teker teker yönetimden çekildiler. 1984 Kasım'ında yapılan seçimleri büyük farkla kazanan Sandinistalar şu anda iktidarı bir yandan ABD'ye, bir yandan da CIA destekli *contra*'ların (karşı-devrimcilerin) askerî saldırılarına karşı korumaya çalışıyorlar. Nikaragua deneyimi, diktatörlük rejiminden demokrasiye *devrimci geçiş* yolunun bir örneğini oluşturması bakımından, öteki örneklerden köklü biçimde ayrılıyor. Bu niteliği dolayısıyla da, ötekilerden farklı olarak, sosyo - ekonomik yapıda büyük çaplı değişiklikleri de (devletleştirmeler, toprak devrimi, kitlesel katılım vb.) beraberinde getiriyor. Kısacası, devrim kendi sınırlarının ötesine geçme (yani biçimsel demokrasiyi aşma) potansiyelini henüz bağrında taşımakta.

Önemli tekil örnekler üzerindeki tartışmamıza burada son vererek, LA genelinde bazı önemli sorunlara dönelim.

KİTLE HAREKETİNİN ROLÜ

LA'da son dönemde yaşanan olayların en önemli aktörleri, hiç kuşkusuz büyük kitle hareketleri. Yukarıdaki örnekler arasında tek bir ülke yok ki, demokratikleşme sürecinin öncesinde büyük kitlesel seferberlikler yaşamasın. Bunu çeşitli ülkelerde izlemek olanaklı.

Brezilya'da geçiş sürecinin köşetaşı olan siyasal partilerin özgürce kurulabilmesi kararı 1977 - 80 arasındaki bü-

yük kitle seferberliklerinin bir ürünü. Rejimin, PT'nin (İşçi Partisi'nin) kuruluşuna izin vermesi ise, 1978 - 80 Sao Paulo grevlerinde oluşan önderliğin ülke çapında kazandığı saygınlığın sonucu. Son döneme gelince : bir yıl öncesine kadar askeri rejimin has adamlarından olan Sarney bugün geniş çaplı reformlara girişiyorsa, bu, 1984 yılının ilk yarısında Brezilya'nın, *tarihindeki en büyük* kitle gösterilerini yaşamış olmasının gecikmiş bir ifadesidir. (*Diretas ja* -«derhal tek dereceli seçim»- kampanyası, Sao Paulo'da üçyüzbin, Rio'da bir milyon, Brezilya çapında ise toplam on milyon insanı gösterilerde bir araya getirmiştir.)

Arjantin'in tarihi ise bu bakımdan daha da öğreticidir. Gerek 1966, gerekse 1976 rejimleri büyük kitlelerin baskısı altında çekilmek zorunda kalmıştır. 1966 rejiminin, 1969-71 arasında ortaya çıkan, en büyüğü Cordoba kentinde yapıldığı için *Cordobazo* olarak bilinen kitle gösterilerinin baskısı altında iktidarı sivillere teslim ettiği belgelenmiştir (Munck, 1984 a : 268 - 69). 1976 rejimine gelince : Malvinas bozgunu, rejimin çöküşünün dolaysız nedeni gibi görünse de, bu askeri maceranın öncesinde grevlerin ve gösterilerin yattığı unutulmamalıdır. Savaştan sonra Galtieri'nin yerini alan Bignone'nin, Pinochet'in taktiğine benzer bir asker/sivil koalisyonu projesini (*recambio*) çökerten de, yine 1982 Eylül'ünden itibaren başlayan büyük kitle mücadelesi olmuştur. Aralık ayında birbirini kısa aralıklarla izleyen 9 milyonluk genel grev, Mayıs Meydanı Anneleri'nin onbinlerin yürüyüşüyle desteklenmesi[11] ve ikiyüzbinlik demokrasi yürüyüşü, Bignone'yi projesinden vazgeçmeye ve gerçek bir sivilleşmeyi kabul etmeye zorlamıştır.

Öteki ülkelerden örnekleri de çoğaltmak olanaklı. Uruguay'da 1983 yılı boyunca partilerle 1980'de reddedilmiş olan anayasa temelinde pazarlık sürerken, Kasım ayında 3 milyon nüfuslu bir ülkede üçyüz bin kişilik bir yürüyüş ve Ocak 1984'de ilk genel grev gerçekleşince, rejim anayasa konusunda geri adım atmak zorunda kalır. Peru'da Kurucu Meclis'e giden yolu 1977 genel grevlerinin ve 1978 gösterilerinin açtığını yukarıda belirtmiştim. Bolivya'da ise son dönemin bütün askeri rejimlerinin COB'un seferberli-

(11) Mayıs Meydanı Anneleri (Las madres de la Plaza del Mayo), «kayıp»ların yakınlarını biraraya getiren bir harekettir. Askeri rejime karşı muhalefette cesur çıkışlarıyla ve uzlaşma tavrıyla önemli bir rol oynamıştır.

ğiyle uzaklaştırıldığını kaydetmek yeterli olsa gerek. Tek bir çarpıcı örnekle yetinelim : 1979 Kasım'ındaki darbe girişiminin ömrü, COB üyesi işçilerin ve köylülerin direnişi dolayısıyla, sadece onyedi gün sürebilmiştir.

SİYASAL PARTİLERİN İKİRCİKLİLİĞİ

Askerî rejimlerden köklü olarak farklı bir devlet biçiminin öğeleri olan ve bu yüzden de öz çıkarları açısından demokratik rejimleri savunmaları beklenebilecek olan siyasal partilerin, LA'daki gelişmeler içindeki tavrı bu beklentiye uymaktan çok uzak kalmıştır. Herşeyden önce, tarihsel olarak, birçok LA ülkesinde siyasal partilerin (özellikle de sağ partilerin) askerî darbelere ve cuntalara destek vermiş olduğu belirtilmeli. İki örnekle yetinelim. Bolivya'da 1964'den beri bütün başarılı darbeler sivil kadrolarca desteklenmiştir. Arjantin'de ise 1955 darbesini Radikallerin, 1966'yı ise bir bölüm Peronist'in desteklediği bilinmektedir (Viola/Mainwaring, 1985; Munck, 1984b). Son dönemin darbeleri de birçok ülkede burjuva parti ve politikacılarından destek bulmuştur. Bugün Şili'de demokrasinin sözcüsü rolünü üstlenmeye çalışan Hristiyan Demokrat Parti, Pinochet darbesini yirmidört saat içinde yayınladığı bir bildiriyle destekliyordu 1973'de. Uruguay'da seçilmiş başkan Bordáberry, 1973'den 1976'ya dek askerî rejime hizmet ettikten sonra, 1976'da görevden uzaklaştırılacaktır. Arjantin'de (1976) Radikaller, Brezilya'da ise (kapatılmadan önce) sağ parti UDN, kendi cuntalarını desteklemişlerdir.

Bütün bu partiler ve politikacılar, genel konjonktürün değişmesi, uluslararası ve yerel burjuvazinin yeni arayışlar içine girmesi sonucunda, yeniden demokrasiyi savunma çizgisine dönmüşlerdir. Bu bazan son derece geç bir aşamada ortaya çıkmaktadır. Bugünkü Brezilya başkanı Sarney ve yeni partisi Frente Liberal'in, mücadele 1977 - 78'de başladığı halde demokrasiyi Temmuz 1984'de keşfettiğine, daha önce değinmiştim. Daha çarpıcı bir örnek Arjantin'den verilebilir; Alfonsin'in Radikal Partisi'nin bir yöneticisi 1981 yılında şunları söylemektedir : «Bu yüzyılın geri kalan bölümünde ve gelecek yüzyılın ilk birkaç onyılında, Arjantin'de Radikalizm ve Peronizm türünden bir macera olmayacaktır.» (Aktaran : R. Munck, 1984 b : 25).

Demokrasi savunuculuğuna döndükten sonra da, özellikle sağ burjuva partilerinin, askerî rejimle her türlü anti-demokratik koşulu kabule hazır bir yaklaşım içinde pazarlığa oturduğu bilinmektedir. Bunun en çarpıcı örneği Uruguay'dan verilebilir. Askerî rejim yaklaşık oniki bin kişiye politikayı yasakladığı, 1971 seçimlerinde oyların yüzde 20'sini almış olan *Frente Amplio* (Geniş Cephe) önderi Liber Seregni'yi seçime sokmadığı, geleneksel burjuva partilerinden *Blancos* (Beyazlar) önderi Ferreira Aldunate'yi tutukladığı halde, öteki geleneksel burjuva partisi *Colorados* (Renkliler - muhafazakâr) askerlerle anlaşma masasına oturmakta sakınca görmemiş, bunun ödülü olarak da seçimleri kazanmıştır. Bu tür uzlaşmacılığın tüm muhalefet bakımından olumsuz sonuçları ise Şili'de yaşanmıştır. Pinochet'in Jarpa aracılığıyla solu yalıtmaya ve muhalefeti bölmeye yönelik taktiği, Hristiyan Demokratlar'ın uzlaşmacılığı sonucunda başarıya ulaşmış ve muhalefet (geçici olarak da olsa) bir bütün olarak gerilemiştir.

GEÇİŞİN SINIRLARI

Sivil güçlerin bu uzlaşmacı tavrının yanısıra, sözkonusu ülkelerin çoğunda geçişin askerî rejimin denetimi yitirmediği bir bağlamda gerçekleşmiş olması, askerî rejimlerin yerini alan sivil rejimlerin eski dönemle belirli yönlerden süreklilik göstermesine yol açmıştır. Dolayısıyla, ortaya çıkan, kısıtlı bir demokratikleşme sürecidir. Kuşkusuz herhangi bir ülkede demokrasinin ne denli kökleştiği, ancak pratik içinde belirlenebilecek bir sorundur. Bu toplumların siyasal atmosferini yaşamaksızın bu konuda kesin bir karara varmak güçtür. Bu yüzden, ben burada sadece LA genelinde bazı noktalara değinmek istiyorum.

Son dönem geçişlerinden sadece birinde, yeni rejimin yasal çerçevesini belirleyecek bir *kurucu meclis* deneyimi vardır. Peru'daki bu deneyim, kurucu meclisin seçimlerle oluşturulması bakımından olumludur ama, sürecin askerî rejimin kurucu meclis üyeleri üzerindeki baskılarıyla birlikte yürüdüğünü unutmamak gerekir. Bu ülkelerin çoğunda, yeni anayasal ve kurumsal yapının temelleri askerî rejim öncesindeki demokratik dönemlerden devralınmıştır. (Örneğin Arjantin günümüzde, bütün demokratik dönemlerinde yürürlükte olan 1853 Anayasası'yla yönetilmekte-

dir.) Sadece Brezilya'da kurumsal yapı olduğu gibi askerî rejim döneminden devralınmıştır. Bu yüzden de bu ülkede demokrasiye geçişin şu andaki yakıcı tartışması kurucu meclis konusunda yoğunlaşmaktadır.

Siyasal kadrolar açısından bakıldığında, ülkelerin çoğunda askerî düzenin yöneticileri gözden düşmüş, daha önceki partiler ve kadrolar yine ön plana geçmiştir. Bu, yer yer siyasal partilerin cunta kadroları ile yakın ilişki kurmasına engel olmamıştır. Örneğin Arjantin'de, her iki büyük parti de bu kadrolara el atmıştır : sağ Peronistler Videla cuntası üyesi Amiral Massera ile tutuklanmadan önce), Alfonsin ise Videla'nın sekreteri R. Yofre ile işbirliği yapmıştır. Yine de genel kural kadroların yenilenmesidir. İstisnalar Brezilya ve Bolivya'dır. Brezilya'da askerî rejimin iktidar ve «muhalefet» partilerinin yöneticileri bugünün de önde gelen politikacılarıdır. Bolivya'da eski diktatör Banzer'in partisi ADN son seçimlerde gücünü kanıtlamıştır. Uruguay'da ise yasaklı politik kadroların varlığı farklı yönde bir istisna oluşturmaktadır.

Siyasal yelpazenin genişliği bakımından, Peru ve Bolivya en ileri konumdadır. Peru'da tüm sol yasallaşmıştır. Bolivya'da ise zaten (KP'yi de içeren) bir sol koalisyon Temmuz seçimlerine dek iktidardaydı. Uruguay ters yöndeki örnektir : orada sol partiler hâlâ yasak dönemini yaşamaktadır. Brezilya'da ise meclis, sol partilerin yasallaşmasına olanak tanıyan bir yasayı yeni kabul etmiştir. *Sendikal yaşam* bakımından Peru, Bolivya ve Arjantin'de pek kısıtlama kalmamıştır. Bu konuda Brezilya bir özellik gösterir : 30'lu yıllardan kalan korporatist iş yasaları hâlâ geçerlidir, ama bunların demokratik ara dönemde de (1945 - 64) yürürlükte kaldığı hatırdan çıkarılmamalıdır.

Silahlı kuvvetlerin siyasal iktidar üzerindeki denetimi açısından, durum daha karmaşıktır. Hemen her ülkede bu denetim bir ölçüde sürmektedir, ama denetimin kaynakları yasal düzenlemelerden fiilî denetime, oradan da darbe tehdidine kadar uzanan bir yelpazeyi kapsar. Brezilya bu bakımdan da en geri durumdadır. Askerî rejimin son dönemdeki temel yasal dayanaklarına (Ulusal Güvenlik Yasası ve Anayasa'daki olağanüstü hal hükümleri) dokunulmamıştır. Fiilî iktidarın önemli bir bölümünü elinde toplayan

yarı - bağımsız SNI (Ulusal Haberalma Örgütü) ise dokunulmaz niteliğini sürdürmektedir. (Cuntaların son dönemdeki güçlü adamları hep bu kurumdan çıkmıştır.) Buna karşılık, Brezilya'da 1979'da (sınırlı da olsa) bir af çıkarıldığı halde (Bolivya'da ise 1982'de genel af), Arjantin ve Uruguay'da hâlâ siyasal mahkûmlar vardır. Peru ve Bolivya'da ise fiilî darbe tehdidi sadece mevcut değildir, her geçen gün artmaktadır.

Bütün bu noktalarda Şili ve Nikaragua iki karşıt uçtan farklı örnekler oluşturmaktadır. Şili'de eski kurumsal yapı, kadrolar ve silahlı kuvvetlerin denetimi olduğu gibi süregiderken, Nikaragua'da tam tersi sözkonusudur. Eski kurumsal yapı tümüyle altüst olmuş ve Nikaragua 30'lu yıllardan beri ilk kez özgür seçimler yaşanmıştır. (Bu seçimlere katılmayı reddeden ana muhalefet cephesi -öteki muhalif partiler seçimlere katılmıştır- *Coordinadora democrática*, yönetimin iki uygulamasını eleştirmekteydi : sıkıyönetimin varlığı ve sansür. Her iki uygulama da Sandinist yönetim tarafından *Contra*'larca yürütülen savaşın gereklerine bağlanmaktadır.) Somoza döneminin siyasal kadroları bugün Nikaragua yönetimine karşı silahlı mücadeleye girişmiştir. Silahlı kuvvetlere gelince : eski rejimde güvenlik güçlerinin çekirdeğini oluşturan *Guardia Civil* dağıtılmış, devrim milislerine dayanan yeni bir ordu kurulmuştur.

LA bütününde bakıldığında, *eğitim, kültür, basın* vb. demokratikleşmenin en ileri gittiği alandır. Örnek olarak, Arjantin, Bolivya ve Brezilya'da askerî yönetimlerce kaldırılmış olan üniversite özerkliği son dönemde yeniden getirilmiş, uzaklaştırılan öğretim üyesi ve öğretmenlerin bir bölümü işlerine dönebilmişlerdir. Arjantin, Brezilya ve Peru gibi ülkelerde basın özgürlüğünün sağlandığı gözlemcilerce belirtilmektedir. Brezilya'da geçtiğimiz günlerde sansür, büyük bir törenle resmen kaldırılmıştır.

Geçiş süreçlerinin en zayıf olduğu nokta (Nikaragua burada da bir istisna oluşturur), eski dönemin anti-demokratik uygulamalarından, insan haklarının ihlalinden vb. sorumlu olanların yargı önüne çıkarılmasıyla ilgilidir. Alfonsin Arjantin'i bu konuda genellikle tersine bir örnek olarak bilinir. On bin insanın ölümünden ve otuz bin «kayıp» olayından sorumlu Arjantin yöneticileri hakkında bir

soruşturma açıldığı doğrudur; ama Alfonsin'in bu konudaki girişimleri kitle hareketinin taleplerinin çok gerisinde kalmıştır. Alfonsin seçim kampanyası boyunca sorumluların yargılanacağını vaad ettiği halde, seçildikten sonra bazı manevralarla olayın boyutlarını sınırlama çabasına girmiş ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuştur. Getirdiği iki sınırlama çok önemlidir. Birincisi, daha önce vaad ettiği parlamenter soruşturma yerine, tabanı ve dolayısıyla ağırlığı daha zayıf olan, ünlü kişilerden oluşmuş bir komisyon (CONADEP) kurmayı tercih etmiştir. İkincisi, sorumluları sivil yargı organları yerine askeri mahkemeye sevketmiş, bunu sağlamak için de Radikal çoğunluğa özel bir yasa çıkarttırmıştır. Gerçi CONADEP'in ağır suçlamalar içeren raporu ülke içinde ve dünyada büyük yankılar uyandırmıştır (Eylül 1984); ama askeri yüce divan bu raporun açıklanmasından sadece beş gün sonra yöneticilerin suçlanamayacağı gerekçesiyle takipsizlik kararı vermiştir. Ne var ki, Arjantin generallerinin «Nüremberg davası» yine de devam etmektedir ve nasıl sonuçlanacağını kestirmek olanaksızdır. Yapılan sondajlarda, Arjantin halkının yüzde 90'ından fazlasının Videla ve öteki sorumluların ağır cezalara çarptırılmaları yönünde görüş belirttiği düşünülürse, sorunun kısa dönemde kolay kolay örtbas edilemeyeceği de düşünülebilir.

DEMOKRASİNİN GELEÇEĞİ

LA'nın 1976'dan sonra açılan yeni siyasal çevrimi henüz sona ermiş değil. Son bir yılın gelişmeleri bu konuda oldukça öğretici. Arjantin'de Alfonsin'in seçiminden kısa süre sonra iki milyon işçi iktisadi taleplerle greve gidiyordu. Buna, bu yılın bahar aylarında grevlerin yenilenmesini ve büyük , kitle gösterilerini eklemek gerekli. Bolivya'da COB'un ve köylü sendika konfederasyonunun (CSUTCB) baskısı altında hükümet, Temmuz 1984'de dış borç ödemelerini belirsiz bir tarihe kadar durdurmak zorunda kalıyordu. Brezilya'nın, 1984'de tarihinin en büyük kitle gösterilerini yaşadığını belirtmiştim. Peru'da ise bu yılın Nisan ayında yapılan seçimlerde iki sağ parti ufalanırken, sosyal demokrat PAP ile sosyalist IU birlikte oyların yaklaşık

dörtte üçünü topluyordu.[12] Bunların yanısıra son dönemde LA çapında, kızılderililerden kadınlara, gecekondu semtleri halkından Katolik taban gruplarına dek birçok kesimin örgütlenerek haklarını aramaya yönelmesi dalgayı daha da güçlü kılıyor.

Bu durumda siyasal iktidarlara düşen, kitle taleplerini bir ölçüde tatmin ederek hareketi yumuşatmak ve denetim altına almak gibi görünüyor. Bu, özellikle askerî rejimden sivil yönetime geçen ülkeler için geçerli; çünkü buralarda, çalışan sınıflar askerî rejimlerin politikalarının esas kurbanı olmuşlar. (Tek bir örnek : bu ülkelerin hemen hemen hepsinde, gerçek ücretler 70'li yılların başına veya ortasına göre yüzde 40 - 60 arası düşmüş durumda.) Ama büyük çelişki de tam bu noktada doğuyor. Uluslararası iktisadî bunalımın, bunun LA'daki en güçlü ifadesi olan borç bunalımının ve askerî rejimlerin geride bıraktığı korkunç iktisadî mirasın bileşik bir ürünü olarak, LA ülkelerinin büyük çoğunluğu bugün derin bir iktisadî bunalımla karşı karşıya. Bu, kapitalist dünya ekonomisinin sınırları çerçevesinde kalındıkça, siyasal iktidarların manevra alanını büyük ölçüde kısıtlıyor.

Nitekim, askerî rejimlerle sivil yönetimler arasında en önemli *süreklilik* de burada beliriyor. Askerî rejimlerin iktisat siyasetlerini sert bir dille eleştirerek, IMF reçetelerine çatarak iktidara gelen bütün sivil yönetimler, er veya geç, aynı türden kemer sıkma siyasetlerini uygulamaya koyuluyorlar. Peru'da 1980'de başa geçen Belaunde, kendinden önceki kemer sıkma siyasetini yeni-liberal yönde derinleştiriyor. Sağcı Belaunde'nin yerine seçilen sosyal - demokrat Alan Garcia ise, seçilir seçilmez «sefaletsiz bir kemer sıkma» programı uygulayacağını ilan ediyor. IMF'ye

(12) Bolivya'da Temmuz ayında yapılan seçimleri eski diktatör Banzer'in önde bitirmesi kuşkusuz düşündürücüdür. (Ancak seçime katılma oranları bilinmeden bu sonuç kesin bir değerlendirme için kullanılamaz.) Ne var ki, son dönemde güncel siyasal çevrime karşıt eğilimler daha çok Orta Amerika'da gelişmektedir : Salvador'da rejimin göreli istikrarı ve Grenada'da devrimci yönetimin kendi iç mücadeleleriyle ABD işgaline ortam hazırlaması bu karşıt eğilimlerin en belirgin örnekleridir. Bu yüzdendir ki, Meksika devlet başkanı Miguel de la Madrid, Haziran ayında Le Monde'a verdiği demeçte ABD'nin dikkatini Orta Amerika üzerinde yoğunlaştırdığını, ama asıl patlama tehlikesinin Güney Amerika'da olduğunu vurguluyordu.

başlangıçta kafa tutan, öteki LA ülkelerini Cartagena'da biraraya getiren Alfonsin yönetimi, iktidara geldikten birbuçuk yıl sonra «savaş ekonomisi» adı altında keskin bir kemer sıkma programını uygulamaya koyuyor. Bolivya'daki sol hükümet bile, daha iktidara geçer geçmez (1982) IMF'nin klasik «istikrar» politikalarını benimsiyor; yeni başkanın ne yapacağını kestirmek bu durumda çok güç olmasa gerek. Son örnek Brezilya'dan geldi bu konuda. Çiçeği burnunda başkan Sarney yönetimi, Temmuz ayında devlet bütçesinde dev kesintiler yoluyla yeni bir kemer sıkma programını kabul etmiş bulunuyor.

Bu durumun LA'nın bütününde yarattığı gerilimin yepyeni çalkantılara yol açması beklenebilir. Birçok ülkede bugün varolan iktisadi ve siyasal dengeler son derecede istikrarsızdır. Bu açıdan, bu yazı Herman ile Petras'ın vardığı sonuçları paylaşıyor. Ama bu yazarların (en azından Bolivya ve Peru için) ima ettikleri gibi, sürecin sadece yeniden askeri rejimlere dönüş yönünde bir eğilim taşıdığı söylenemez. Kuşkusuz bu güçlü bir tehlikedir. Ama bugün süregitmekte olan siyasal çevrim bağlamında daha ileri çözümlerin de olanaksız olmadığı unutulmamalıdır. Bugün henüz bitmemiş bir süreç yaşayan Nikaragua, bu tür olasılıkların yaşayan örneğidir.

Buenos Aires'de 1973 yılının Mayıs ayında yapılan gösterilerde en çok kullanılan sloganlardan birinin «se van, se van y nunca volverán» olduğu belirtiliyor.[13] O tarihten sadece üç yıl sonra Arjantin, tarihinin en koyu askeri diktatörlüğünün yönetimine giriyordu. Tarihin bu ironik dönüşünü, geleceğe bakarken de akıldan çıkarmamak gerekir.

KAYNAKLAR

ARANCIBIA, A. (1978), «1973 - 78 : LA via chilena a la pauperizacion y a la dependencia», *Economia de America Latina*, 1, Eylül.

ARANCIBIA, A./PERES, W. (1979), «La polémica en torno a las empresas publicas en América latina», *Economia de América Latina*, 3, Eylül.

(13) «Gidiyorlar, gidiyorlar, hiç geri gelmeyecekler.»

CASSEN, B. (1981), «Un courant porteur de modération», *Le Monde Diplomatique*, 323, Şubat.

FRENKEL, R./O'DONNELL, G. (1979), «The Stabilization Programs of the International Monetary Fund and Their Internal Impacts», R. R. Fagen (der.), *Capitalism and the State in U.S. - Latin American Relations*, Stanford, California.

GÜLALP, H. (1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınevi Ankara, 1983.

İKTİSAT DERGİSİ (1984), «Uluslararası Mali Sistem Çöküş Tehlikesini Atlattı mı?», D. Demirgil, S. Gürsel ve S. Savran'ın katıldığı yuvarlak masa, *İktisat Dergisi*, 240, Kasım.

KLARE, M. T./ARNSON, C. (1979), «Exporting Repression: US Support for Authoritarianism in Latin America»; R. R. Fagen (der.), a.g.y. içinde.

LATIN AMERICAN BUREAU (1982), *Brazil. State and Struggle*, Latin American Bureau Special Brief, Londra.

MUNCK, R. (1984a), *Politics and Dependency in the Third World*, Zed Books/Ulster Polytechnic, Londra.

MUNCK, R. (1984b), «Behind the News: Argentina», *Capital and Class*, 22, Bahar.

PETRAS, J. (1970), *Politics and Social Structure in Latin America*, Monthly Review Press, New York, NY.

PETRAS, J./MORLEY, M./HAVENS, A. E. (1983), «Peru: Capitalist Democracy in Transition» *New Left Review*, 142, Kasım - Aralık.

POULANTZAS, N. (1980), *Faşizm ve Diktatörlük*, Birikim Yayınları, İstanbul.

RIMEZ, M. (1979), «Las experiencias de apertura externa y desproteccion industrial en América Latina», *Economia de América Latina*, 3, Eylül.

ROUQUIÉ, A. (1982), *L'Etat militaire en Amérique latine*, Seuil, Paris.

ROUQUIÉ, A./SIDICARO, R. (1983), «Etats autoritaires et libéralisme économique en Amerique latine : una approche hétérodoxe», *Revue Tiers - Monde*, XXIV, No. 93, Ocak-Mart.

SAVRAN, S. (1984), «Brezilya Mucizesi Üzerine», *Yapıt*, 3, Şubat-Mart.

THERBORN, G. (1979), «The Travail of Latin American Democracy», *New Left Review*, 113 - 114, Ocak-Nisan.

VIOLA, E./MAINWARING, S. (1985), «Transitions to Democracy : Brazil and Argentina in the 1980's», *Journal of International Affairs*, c. 38, No. 2, Kış.

YALMAN, G. L. (1984), «Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları : Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneyimleri Üzerine Gözlemler»; İ. Tekeli (der.), *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara.

YALMAN, G. L. (1985), «Askeri Yönetim ve Sendikal Mücadele : Brezilya Örneği», *Bilim ve Sanat*, 50, Şubat.

EDWARD S. HERMAN,
JAMES PETRAS

Latin Amerika'da "Canlanan Demokrasi": Söylence ve Gerçeklik *

Son aylarda Reagan yönetiminin görevlileri ve ABD basını, gitgide artan bir sıklık ve coşkuyla, Latin Amerika'da «Demokrasinin Canlanması»ndan söz ediyorlar. Dışişleri Bakanı George Schultz'a göre, «bu yarıkürenin tarihinde hiç görülmediği kadar, daha çok ülkede, daha çok seçimde, daha çok insanın oy verdiği»ne tanık oluyoruz. 11 Kasım 1984 tarihli New York Times'ta Alan Riding, «Latin Amerika İlk baharı : Çiçeklenen Demokrasi» başlığı altında, bu yeni düşü dile getirdi.

Sözkonusu propaganda selinin, kayda değer birkaç özelliği var. Bunlardan biri, Reagan yönetiminin halkla ilişkiler gereksinimlerine yetkinlikle uyması - yönetim, izlediği Orta Amerika politikasına karşı yükselen yaygın olumsuz tepkilerin üstesinden gelmek için âcil yollar aramaktaydı. ABD hükûmetinin bölgeyi militarize ettiği, bölgesel anlaşmazlıkları barışçıl çözümlere ulaştırmak isteyen Contadora çabalarına karşı canını dişine takarak savaştığı ve Nikaragua hükûmetini kabaran bir şiddet dalgası içinde zorla devirmeye en yüksek öncelik sırası verdiği yolunda, yaygın (ve doğru) bir izlenim vardır. Bu nedenledir ki, basının Reagan döneminde arka avlumuzdaki bir demokrasi çiçeklenişini kutlamaya katılması, hattâ Alan Riding'in sözleriyle, «ABD'nin bölgedeki çok büyük ağırlığı gözönünde tutulursa, bu yönetimin açıkça demokrasiyi yeğlemesinin etkisi görülmüştür» denilmesi, şimdiki ABD hükûmeti

(*) Mete Tunçay tarafından dilimize çevrilmiştir - Yazı Kurulu.

için çok yararlıdır. Çıkarım yoluyla, Reagan'ın önderliğinde böyle bir demokrasi canlanışı olduktan sonra, -bir iki arka avlu hükûmetinin «demokrasi»den kaytarmaları gibi küçük başarısızlıklar, elbette görmezlikten gelinebilir.

Yeni propagandanın ikinci bir önemli özelliği, yüzeyselliği ve bağlam içeriğini ihmal edişi. Bütün bunlar, değişikliklerin kapsamını ve özünü abartarak, anlamlı istisnaları gözden kaçırarak ve yönetimin dönüşümlerdeki rolünü yanlış göstererek, hep aynı yönde etkili olmaktadır. Söz konusu basın haberleri, iyimserlikten uçmaktadır : demokrasi «salgın» hale gelmiştir ve bu eğilimin sonsuz bir geleceğe dek sürmesini bekleyebiliriz. Oysa, «demokrasi» sözcüğü gevşek bir anlamda kullanılmakta ve eski seçim mekanizmaları işletilir de sivillerin yüksek makamlara geçmelerine izin verilirse, «demokrasi»nin egemen olacağı varsayılmaktadır. Ne askerlerin geri çekilişinin temelindeki ekonomik ve siyasal koşulların ayrıntılı çözümlemeleri yapılmaktadır; ne de, askerî yerleşik yapının, «güvenlik» sorunlarında yetkili olmaya devam ederek ve devletin kilit durumundaki organlarını denetleyerek, fiilî iktidarı ne ölçüde ellerinde tutmayı sürdürebildiğinin. Nihayet, siyasal koşulların, etkin ABD müdahelesi sonucu durmadan kötüye gittiği komşu Orta Amerika'yla, belki bir tür canlanmanın gerçekten olduğu Güney Amerika arasında bir ayrım yapılmamaktadır.

Aşağıda, Latin Amerika'nın canlanan demokrasisinin kökleri, kapsamı ve geleceği üstüne bir tartışma ve çözümleme sunuluyor.

CANLANAN DEMOKRASİNİN KÖKLERİ : REAGANİZM Mİ, EKONOMİK BAŞARISIZLIK MI ?

Başlangıçta, Reagan yönetimi dost (totaliter - olmayan) otoriteci askerî diktatörlükleri açıkça desteklemişti. Şimdiyse, demokratik rejimlerin kabarışının babası olduğunu iddia ediyor. Arada ne oldu ? Bu yeniden - doğmuş demokratlar nereden çıktı ? Jeane Kirkpatrick, kendisinin «yanlış anlaşılmış» olduğunu, tuttuğu konumun saptırıldığını savunmaya başladı bile. O da Brezilya devriminden yanaymış. Gerçek şudur ki, Güney Amerika'da demokrasinin canlanması Reagancıları gafil avlamış, en yakın ve en güvenilir bağlaşıklarından kimilerini iktidardan uzaklaştır-

mıştır. Reagancılar, şimdi kötü bir durum karşısında, ellerinden geldiğince, bunu kendilerine yararlı hale getirmeye çalışıyorlar.

Sivil yönetime dönüşün, daha önceleri ABD yardım ve onayıyla demokratik kurumları terketmiş devletlerde olduğuna dikkat edilmelidir. Brezilya'daki Goulart hükümetinin devrilmesi, Washington'da, tıpkı Şili'deki askerî darbe gibi sevinçle karşılanmıştı. ABD egemen çevrelerinin Arjantin'deki askerî rejimden hoşnutluğu, David Rockefeller'in, bu ülke nihayet «özel girişim sistemini anlayan» bir hükûmete kavuştu deyişinde, en iyi anlatımını bulmuştur. Başta kaldıkları sürece, ABD'nin askerî rejimlere saçtığı çok geniş kredi, yardım ve yatırım akımı da, 1960'ların ve 1970'lerin canlanan otoriteryanizmi konusundaki bu onaylayıcı tutumunun kanıtlarındandır.

Bu «makineli tüfeklerle desteklenen sunum ekonomisi» sistemleri, Latin Amerika'da kendi terimleri içinde bile işleyememişlerdir. 1980'lerdeki çöküşlerinden önce dahi, Arjantin, Şili ve Uruguay'da tasarruf ve yatırım düzeyleri, hiçbir zaman darbe-öncesi ortalamalarına erişememiştir. Yabancı sermaye, geniş ölçüde bankacılık, ticaret ve tarıma dayalı işlerle sınırlı kalmış, endüstri yatırımlarına akmamıştır. Bu ülkelerin her üçü de, başka sorunların yanısıra, keskin bir biçimde yükselen mülkiyet ve denetim yoğunlaşmasından, ulusallaştırılmış işletmelerin geri verilmesinden ve ekonomik durgunluktan acı çekmişlerdir. Sadece Brezilya'da tasarruf ve yatırım oranları, giderek, askerlerin iktidarı devralışından önceki yılların düzeyini geçmiştir. Yine de, Brezilya'da 1980'lerdeki çöküşe kadar, bütün askerî idare dönemi için gayrisafi yerli hasılanın büyüme oranı, daha önceki sivil yönetim yıllarını aşamamıştır. 1968-74 arasındaki «mucize yılları»nda hızlı büyüme, çok geniş dış krediler sayesinde olmuş ve mucize, sızlanmalarla sona ermişti : bağımlılık artmış, ülkenin temel sorunlarından hiçbiri ele alınamamış, yenik düşülmüştü.

1970'lerin petrol fiyatı artışları, Latin Amerika'nın duyarlı, kırılgan bağımlı ekonomileri için mahvedici darbeler olmuş ve 1980'lerin gerilemesi ve faiz oranı artışları, sonunda, eski borçların faizlerini ödemek için yeniden borçlanmayı gerektiren bir büyüme sisteminin işini bitirmiştir.

Latin Amerika'da gerçek gayrisafi yerli hasıla 1975'le 1984 arasında 257 milyar dolardan 336 milyar dolara çıkmış, yani yüzde 31 artmıştır[1]; aynı dönem boyunca gayrisafi dış borç 89,4 milyar dolardan 360,2 milyar dolara çıkmış, yani yüzde 302 artmıştır; safi faiz ve kâr ödemeleriyse, 1975'te 5,6 milyar dolardan 1984'te 37,3 milyar dolara yükselmiş, yani yüzde 566 artmıştır. Yüzde 9'luk bir faiz oranıyla, 360 milyar dolarlık borcun faiz maliyeti 32,4 milyar dolar eder ki, bu da Latin Amerika'nın gayrisafi yerli hasılasından büyücek bir dilimin ısırılması demektir.

Latin Amerika ekonomilerinin 1980'lerin başlarında dış borç yükümlülüklerini karşılayamamaları ve kredilerin kuruması, Latin Amerika ekonomilerinin ve dünya kredi sisteminin topyekûn çökmesi tehdidini gündeme getirmiştir. ABD'ne ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) bağlı kuruluşlar, büyük bir yamama, sarıp sarmalama harekâtına girişmişler; Latin borçlulara açılan hükûmet kredileri genişletilmiş, özel bankalar daha çok para vermeye zorlanmışlar, borçlu ülkelere biraz daha nefes alma olanağı sağlamak için oranlar ve vadeler ayarlanmış (genellikle, uzatılmış) tır. Bunların karşılığında, borçlular iktisat politikalarında döviz girdilerini arttırmaya öncelik vermeleri ve borçluların dış yükümlülüklerini karşılamak için alacaklıların uygun gördüğü şeyleri yapmaları konusunda zorlanmışlardır. 1982 ve 1983'te oniki Latin Amerika ülkesi, IMF'-le yeni koşul anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar, borçluların sosyal giderlerini, açıklarını ve enflasyon oranlarını adamakıllı azaltmalarını, işçi ücretlerini ve dışalımlarını aşağı bir düzeyde tutmak, dışsatımlarını ise kolaylaştırmak için büyük çaba harcamalarını gerektirmekteydi.

Kısacası, IMF'in ve borç verenlerin bunalımı atlatma formülleri, ekonomik başarısızlığın üstesinden gelme önlemlerinin yükünü, yine önceki «büyüme» sisteminin gereklerinin ağırlığını taşıyan aynı kurbanların omuzlarına bindirmektedir. Bu yeni ilâcın işe yarayacağı şüphelidir. Dış faiz sömürüsü çok geniştir; IMF'in deflasyoncu politikalarının öngördüğü büyüme sınırları içinde, gayrisafi yer-

(1) Bu dolar cinsinden rakamlar, 1970 fiyatlarıyladır. Sunulan veriler, şu kaynaktan aktarılmıştır : «Preliminary Overview of the Latin American Economy During 1984,» CEPAL, Ocak 1985.

li hasılanın bir oranı olarak dış faizin payı azalmayabilir bile. Döviz kurlarının ve ticaret hadlerinin istikrarsızlığı, dışsatım kabarışını sürdürmek için daha çok dışalım yapma gereği[2] ve birçoğu ciddi işsizlik sorunları çeken, endüstrileşmiş devletlerin himayeciliklerinin giderek arttığı düşünülecek olursa, borçluların bu devâsa yükümlülükleri karşılamak için gerekli geniş dışsatım fazlalarını türetebilecekleri de şüphelidir. Bir başka soru da, Latin Amerika halklarının uluslararası bankacılık topluluğunun hegemonyasını kabul etmeye, fazlalarını Ulusal Güvenlik Devleti yıllarında birikmiş borçların faizlerini ödemek için ayırmaya[3] ve IMF'in bu yöndeki deflasyoncu ilâcını uslu uslu içmeye razı olup olmayacaklarıdır.

Açık ekonomilerle dışsatıma yönelik büyüme gösteren ABD destekli askeri rejimler, 1982'ye gelindiğinde fiilen iflâs halindeydiler. Çöküşleri sırasında, ücretli işçiler ve köylüler gibi, endüstriciler, çiftlik ve serbest meslek sahipleri de dahil olmak üzere birçok önemli grubun sosyo-ekonomik durumları bozulmuştu; demokrasi ve yeni ekonomi politikaları isteyen önemli sosyal hareketler yeniden başgöstermişti. Çok büyük gösteriler, genel grevler, kamuoyu yoklamalarında sivil yönetim tercihlerinin ağırlık kazanması - bütün bunlar, siyasal olarak yalıtık ve bölünmüş kalan askerî yerleşik düzenlerin zamanının dolduğuna işaret etmekteydi.

İşte, sivil yönetime dönüşün, ABD ve asker destekli ekonomik modelin bu başarısızlığı bağlamında açıklanması gerekir. Sivil yönetim, Washington'un ve asker bağlaşıklarının hiç de peşinen aradıkları, yeğlenmiş bir almaşık değildi; her ikisi için de stratejik bir geri çekilmeyi temsil et-

---

(2) Brezilya ve Meksika'da son yıllarda görülen büyük dışsatım artışları, kısmen yabancı makine ve donanımların geçici bir süreyle yoğun biçimde kullanılmasına dayanmıştır ki, bunların çok yakında, bakım ve yenileme gereksinimleri artmış olarak ortaya çıkacaktır.

(3) Eski Maliye Bakanı, Arjantinli İktisatçı Dagnino Pastore, askeri idare yıllarında birikmiş «artan pasif kalemlerin karşılığındaki aktifler, ülkenin döviz sağlama yeteneklerine önemli bir ek getirmedi» demektedir. Pastore'ye göre, alınan borçlar önem sırasıyla başlıca şu üç işte kullanılmıştır : sermaye kaçışı, dış turizm ve geleneksel - olmayan dışalımlar. Jose M. Dagnino Pastore, «An Anti - Inflationary Experiment, Argentina, 1979 - 81,» Symposium on Liberalization and Stabilization : Recent Experience in the South Cone (Washington, D. C. : Dünya Bankası, 20 - 21 Mayıs 1982), teksir, s. 14-15.

mekteydi. Eğer durum böyleyse, dikkatimiz geçiş döneminin koşulları ve çekilen generallerle Reagancıların sivillere koydukları sınırlar üzerinde odaklaşmalıdır. Bundan, canlanışın Reaganizmin bir zaferi olduğu anlayışı kadar, gerçeklikten uzak bir şey olamayacağı sonucu da çıkar.

CANLANAN DEMOKRASİ : TERÖRİSTLERLE DEMOKRATLARIN KAYNAŞMASI

George Schultz, Latin Amerika'da canlanan demokrasiyi kutsarken, apayrı anlamları olan, birbirlerinden çok başka siyasal deneyimleri özdeş saymaktadır. Örneğin, seçimler siyasal özgürlüğün varolduğunu kanıtlamaz. Bunlar, ancak diğer özgürlüklerle tamamlanırsa, anlamlı olur. Sendikalar, köylü ve kooperatif birlikleri, meslek örgütleri, yerel kamuoyu önderleri ve sıradan yurttaşlar biraraya geldikleri, tartıştıkları, aday gösterdikleri ve korkmadan tercih yaptıkları zaman. Bu gibi özgürlükler, Güney Amerika ülkelerinde az çok vardır - El Salvador ve Guatemala'daysa hiç yoktur. O «idam mangası demokrasileri»nde, seçim sonucu sayımlarının yanısıra, sivil cesedi sayımları da yapılır. El Salvador, en temel özgürlükten, öldürülmeksizin ayrı fikirde olma hakkından yoksundur. İki Duarte rejimi altında ve aradaki açıkça askeri hükûmetler sırasında 50.000 Salvadorlu sivil öldürülmüş, muhalif sendika, üniversite, meslek örgütü ve benzeri gruplar maddeten tasfiye edilmiştir. Guatemala'daki durum az farklıdır : orada da, terörize, atomize edilmiş, stratejik köylere sürülmüş, ordu ve idam mangalarınca son onyılda her yıl ortalama birkaç bini öldürülmüş bir halk için seçimler hazırlanmaktadır. El Salvador'da da, Guatemala'da da, solda kitle hareketlerinin varolmasına karşın, solcu adayların seçime girmelerine izin verilmemektedir (ABD kitle iletişim araçlarının, bu seçimlerin niteliği hakkındaki övgülerini hiç etkilemeyen bir nokta !).

Orta Amerika'da terörlü seçimler formülü, bu devletlere ABD yardımı pompalamak için bir gerekçe oluşturmak üzere, ABD kamuoyuna ve Kongresine yutturulacak bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. Reagan yönetiminin Orta Amerika seçimlerini Güney Amerikadakilerle hallühamur etme çabaları, Güney Amerika seçimlerine gösterilen olumlu liberal tepkilere sığınmak ve bunları, Orta Ameri-

ka için izlenen esas itibarıyla askerî bir politikaya bir de seçim kılıfı geçirmekte kullanmak içindir.

GÜNEY AMERİKA'DA CANLANMA : ASKERÎ İKTİDAR SORUNU

Aday adları, sahne gerisindeki bir iktidar odağı tarafından onaylanan resmî bir listeyle sınırlanmış olursa, seçimlerin bir iktidar değişikliğine yol açmayabileceği besbellidir. Seçime girmelerine izin verilen belirli sivillerle «anlaşmalar» yapılır ve/veya yetkili makamlara geçecek sivillerle önceden anlaşılarak kurumsal bir ayrıcalık ve baskı yapısı aynen korunursa, iktidarın el değiştirmesinin sınırlı kalacağı veya hiç olmayacağı da açıktır.

ABD kitle iletişim araçlarının canlanan demokrasilere ilişkin olarak bu gibi sorunları ortaya koymayıp, sahnede beliren sivil yönetimini saymaca ve yüzeysel değeriyle ele almaları ilginçtir. Ayrıca, bu «iyimser - yüzeysellik» kuralının, diyelim Uruguay'ı düşünürken kullanıldığını, ama Nikaragua'ya uygulanmadığını gözlemlemek de ilginçtir. Uruguay seçimleri tartışılırken, halkın en çok sevdiği birinci ve ikinci adaylar olan Wilson Ferreira Aldunate ile General Liber Seregni'nin hapiste bulunmaları veya sırf askeriyenin keyfi öyle istediği için seçimlere katılmaktan yasaklanmaları olgusu da, ordunun devletin baskı araçlarını kendi tekelinde tutmaya devam etmesi olgusu da, seçimlerin niteliği bakımından vahim sayılmamıştır. Nikaragua örneğindeyse, tersine Jose Arturo Cruz'un seçimlere girmeyi kendi isteğiyle reddetmesi (bunun, seçime gölge düşürmek için önceden tasarlandığı hemen hemen kesindir) ve orduya Sandinista'ların egemen olması, dayanılamayacak kadar kötü sayılmıştır. Amerikan basınınında, Nikaragua, «canlanış»ın bir parçası değildir.[4]

Sandinista'ların orduyla ilişkilerinin Nikaragua demokrasisini gözden düşürecek bir nokta olarak vurgulanması ve tersine, ordunun Uruguay gibi canlanan devletlerdeki rolünü azımsamak, tarihsel çerçevenin ışığında büsbütün haksız görünüyor. Nikaragua'da ordu, bir halk hü-

---

(4) «Belgecil» bir ABD gazetesinde ileri sürüldüğü gibi, «Nikaragua'da Pazar günü yapılan seçimlerin demokratik olduğuna ya da Sandinista'ların halk desteğine sahip bulunduklarının yasallaştırıcı kanıtını oluşturduğuna, ancak safdiller inanır.» [New York Times, 7 Kasım 1984, başyazı.]

kûmetini iktidara getiren geniş tabanlı bir hareketin bir parçasıydı. Ordu, bir azınlık yönetiminin baskı aracı değildi. Uruguay'da ve canlanmayı yaşayan hemen bütün öteki ülkelerdeyse, tam tersine, ordu seçkinlerin, başlıca işlevi kitleleri denetim altında tutmak olan bir aracı olagelmiştir. Arjantin'de, Brezilya'da, Şili'de, Uruguay'da ve başka yerlerde iktidarı alınca, ordular halk örgütlerini ortadan kaldırmaya ve sıradan yurttaşları güçsüz atomlar durumuna indirgemeye çalışmışlardır. 1960'larda ve 1970'lerde ortaya çıkan kilise belgelerinde (örneğin, 1973'de Brezilya'daki Katolik Kilisesi piskoposlarınca yazılan «Halkın Çığlığı»nda) belirtildiği üzere, ordu terörü, o yıllarda Latin Amerika'nın her yanında yerleştirilmek istenen «gelişmo modeli»nin işleyişinin bütünsel bir öğesiydi. Bu terör döneminde, sivil zayiattan yalnızca «kaybolanlar» 90.000'den çoktu.

Güney Amerika'da ulusal güvenlik adına iktidara el koyan ordular, bu iktidarı kendilerine çıkar sağlamak için kullanmışlar, sıradan yurttaşlarınsa durumlarının daha kötüleşmesine hizmet etmişlerdir. Örneğin, Arjantin'de 1972 - 80 yılları arasında askerî harcamalar yüzde 200 yükselmiş, eğitim ve sağlık konularındaki kamu harcamalarıysa sırayla yüzde 50 ve yüzde 30 azalmıştır. Eski yönetimler altında, Arjantin'de askerî giderler gayrisafi yerli hasılanın yüzde 2,2 - 2,5'u iken, 1983'te yüzde 8'ine yükselmiştir.[5]

Canlanan demokrasilerin orduları yalnızca iktidar ve ayrıcalığa alışmış olmakla kalmamakta, birkaç küçük istisnası dışında, subay toplulukları demokrasiye ideolojik olarak düşman bulunmaktadır. Dolayısıyla, personelleri ve kurumsal ayrıcalıkları hemen hiç değişmeksizin işbaşından ayrılmaları olgusu, son derece önemlidir. Bu baskıcı ve güçlü kuruluş tümüyle sökülmemekte, sadece geri çekilmekte, yerini ve gücünü sürdürmek için pazarlık etmektedir. Varılan anlaşmalar kamu kayıtlarına geçmiyor, bazan daha ileri görüşmeler yapılmasını da gerektiriyor; ama genellikle, bütçelerinin korunacağının, önceki insan hakları çiğnemelerinden ötürü «öçalmalar» yoluna gidilmeyeceği-

(5) Arjantinli askerlerin yağmacılıkları da olağanlaşmıştı. Latin America Regional Reports, acı bir alayla, «Videla'nin eski yardımcılarından çoğunun bugün milyoner olmaları, onun yönetiminin başarısına kanıttır» demektedir. «Report on the Southern Cone,» 13 Kasım 1981.

nin ve güvenlik konularındaki yetkilerinin hiç değilse kısmen sürdürüleceğinin güvencelendiği anlaşılıyor.

Arjantin deneyimi, şu anda, demokrasisi canlanan bir devlette askeri gücü kırmak yönündeki en girişken ve ilerici çabadır. Ayrıca bu, koşulların da elverişli olduğu bir durumdur, çünkü ordu dolaysız yönetimden, itibarlarını yitirmiş temsilcilerine kitlelerin ezici bir biçimde kulak asmamaları olgusu sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat bu örnekte bile, ordu yalnızca geri çekilmiştir ve reform çabalarının başarıya ulaşıp ulaşmayacağı kuşkuludur. Ordunun hâlâ bir hayli özerkliği vardır ve zaman zaman, düşman bellediklerine karşı şiddetli saldırılara girişebilmektedir; işlediği korkunç suçlardan ötürü kovuşturulamayacağı da anlaşılmıştır. Alfonsin'in işkencelerden ve insanların kaybolmalarından sorumlu subaylara hesap sorma konusundaki çekingenlik ve duraksamaları, seçmenlerinin önemli bir bölümünün sabırlarını taşırmıştır. Mart ortalarında, bu subayların yargılanmalarını isteyen 50.000 Arjantinlinin gösteri yürüyüşü yapmalarıyla baskılar artmıştır. Alfonsin insan haklarıyla asker hakları arasında bir seçim yapmaya zorlanmakta ve bu, ona hiçde kolay gelmemektedir.

Alfonsin hükûmeti, askeriyenin merkeziyetçiliğini kırmak, mâlî bağımsızlığını azaltmak, en üst kademelerdeki sertlik yanlılarını ayıklamak ve ödeneklerini aşağıya çekmek yolunda çabalara girişmiştir. Bu, anlamlı bir takım başarıların da elde edildiği acılı bir savaşım olmaktadır - Alfonsin başa geçeli, en üst rütbelerdeki subayların üçte ikisinden çoğu istifa etmiş ya da emekliye ayrılmıştır. Alfonsin, başlangıçta yüzde 20'lik bir bütçe kısıntısından söz ediyordu; fakat çok geçmeden, Savunma Bakanı Barras, askeriyeye ayrılan kaynakların yalnızca «yeniden dağıtılacağı»nı söyledi; nihayet Müsteşar Cuchiara da, «gözalıcı bir tasarrufun beklenmemesi, bazı askerî kesintiler olacağı, ama hiç kimsenin ulusu savunmasız bırakacaklarını düşünmemesi gerektiği» açıklamasını yaptı.[6] Daha yakın zamanlarda, Alfonsin askerî bütçede yüzde 20'yi aşan önemli bir kesinti yapmaya kalkışmıştır. Ama öte yandan da, Bradford Üniversitesi'nin Barış Araştırmaları Okulu'-

(6) Latin America Regional Reports Southern Cone, 13 Nisan 1984.

ndan Paul Rogers'in yaptığı, geniş ölçüde tartışılan bir inceleme, sivil yönetim altında ülke silâhlanmasının hızla devam ettiğini, yalnızca Falkland Adaları savaşında yitirilen malzeme ve donanımların tamamlanmakla kalmadığını, önemli modernizasyon ve genişletme hamleleri de yapıldığını ortaya koymuştur.[7]

Arjantin'den gelen haberler, ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Nestor Sanchez'in yakınlarda Arjantinli üst subaylarla görüşerek, ABD'nin Nikaragua'yla Latin Amerika'daki Sovyet yıkıcı faaliyetleri hakkındaki kaygılarını vurgulamıştır. Birkaç onyıldır, Panama'daki ABD eğitim programlarında Latin Amerikan subaylarına belletilen bu tema, «ulusal güvenlik» adına yapılan askeri darbelerin ideolojik bahanesini oluşturmaktaydı. Tabiatıyla, Alfonsin hükûmetinin askeriye üstünde denetim kurma yolunda süregelen ve tamamlanmamış çabaları karşısında, bir Amerikan görevlisinin Arjantinli askerlerle böyle konuşmalar yapması, kışkırtıcı ve anti-demokratik bir müdaheledir.

Kısacası, canlanan demokrasilerin bazılarında askeri ayrıcalıkları ve gücü sınırlama girişimlerinde bulunulmakla birlikte, bunların ordularının personeli, kurumları ve iktidar merkezleri geniş ölçüde ilişilmeden kalmaktadır. Buralarda, ordu ya da seçkinlerin ayrıcalıklarına yahut ABD'nin politika konumlarına karşı ciddi herhangi bir tehdit ortaya çıkarsa, demokrasinin yaşamaya devam edip etmeyeceğini bekleyip görmek gerekmektedir.

CANLANAN DEMOKRASİ : EKONOMİK ZORLAMALAR

Yeni sivil rejimler, iktidarı, ilerisi çok karanlık görünen ekonomik ve toplumsal koşullarda devralmışlardır. Yönetmek zorunda oldukları ekonomiler yıkıntı halindedir : hem ciddi enflasyon, hem kitlesel işsizlik, aynı zamanda da sürekli özen ve önlem gerektiren ağır bir dış borç yükü vardır. Bu yeni rejimler, iktidara bir halk desteği dalgasının üstünde geldiler; fakat yüzyüze oldukları ekonomik bunalım, onlara pek manevra olanağı bırakmıyor. Geçiş döneminin pazarlığını yaparken, yeni sivil yöneticiler bütün

(7) 1 Şubat 1985 tarihli aynı kaynak : «Silâhlanma hamlesi tamamlanmak üzere»; 8 Mart 1985 tarihli aynı kaynak : «Alfonsin orduyu tasfiye ediyor».

uluslararası borç anlaşmalarına sadakatla uyacaklarına söz vermişlerse, önemli bir anlamda, deflasyoncu politikaların siyasal zorlayıcıları olma rolünü üstlenmişler demektir. Böylece, canlanan demokrasilerin önderleri, kendilerini bir çelişki içinde bulmaktadırlar. Alfonsin seçmenlerine gerçek ücret artışları vaad etti; ama bunlar, dış borç faizlerini karşılayacak yeterli dışsatım artıları türetmek için alınması gerekli önlemlerle bağdaşmaz. Ağır dış borç yükünün faizlerinin ödenmesi, belirsiz bir geleceğe kadar Arjantin dışsatım kazançlarının yüzde 50'sini veya daha fazlasını ve gayrisafi yerli hasılanın yüzde 6 - 8'ini yutacaktır. Bu transferlerin yapılmasına izin verecek politikalar ise, hiç kuşkusuz geriletici (regresif) olacaktır. Düşünülebilecek hiçbir ekonomik büyüme ve faiz oranı hareketi senaryosu, durumu değiştirmeyecektir. Alfonsin döneminde gerçek ücretler şimdiden düşmüştür; bunların, köklü değişikliklerin yolunu tıkayarak daha da düşmesini bekleyebiliriz.

Yeni sivil yöneticilerin, yapısal ekonomik başarısızlıkların sorumluluğunun üstlerine yıkılacağı kurbanlar olarak seçilmiş bulunmaları mümkün müdür? Askeri rejimler ve ABD'li ortakları, ödenmesi olanaksız dış borçlar yığdıktan ve kendi banka hesaplarını «geliştirir»ken toplumsal ve ekonomik yaraların irinlenmesine izin verdikten sonra, beklemek için kenarlara çekildiler. Şimdi sivil hükûmetler, zaten çoktandır inleyen halk yığınlarına IMF - bankacı koşullarını zorlayacak. Halkın gereksinim ve istemlerini karşılayamayacak, dış borçları reddemeyecek, temel bir ekonomik dönüştürme yapamayacaklar. Böyle bir ortamda demokrasi yaşamaya devam edebilir mi? Askeri makine hiç dokunulmadan olduğu gibi durduğu için, kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak «karışıklıklar» yeniden asker yönetimine yol açmayacak mı? Basın, bu soruları sorgulamıyor.

DURUMLARI BOZULAN DEMOKRASİLER : PERU VE BOLİVYA

Yeni sivil önderler, bankalara, askerlere ve ABD görevlilerine boyun eğdiği ölçüde, halkın istemlerine yüz çevirmek zorundadır. Bu gibi bağımlılıkların sürdürülmesi sonucunda, seçmenlerin önderlerden soğumaları ve yeni militanlık ve otoriteryanizm döngülerinin yaratılması, gerçek

bir olasılıktır. Erken demokratikleşme örneklerinin deneylerinde, bu kaygıları destekleyecek bol malzeme bulunmaktadır.

Peru ve Bolivya, yakın yıllarda demokratikleşmiş iki ülkedir. Peru'da Belaunde başa geçerken, uluslararası alacaklılara karşı mâlî yükümlülüklerini yerine getirmeyi, IMF'nin mâlî ve iktisadî önerilerine uymayı ve giden askerî rejime ödün olarak da ordu harcamalarını arttırmayı kabul etmişti. Serbest ticaretin dışsatıma dayalı büyüme sağlayacağı inancıyla, bir ekonomik liberasyon siyaseti benimsemişti. Geniş çaplı dış borçlanma, yabancı yatırımcılara daha büyük özendirmeler sunulması ve yerel kamu girişimlerinin özel sektöre devredilmesi de, yeni sivil yönetimin uygulamaya koyduğu bankacı - IMF ortodoksluğunun öğeleriydi.

Reagan çağının geriletici (resesyonist) ve yüksek faiz oranlı koşullarıyla birlikte, bu politika, Peru'da yüzyılın en kötü sosyo - ekonomik bunalımını yaratmıştır. 1981 - 84 yılları arasında, adam başına gelir yüzde 13,3 düşmüştür. Belaunde döneminin ilk üç yılında sanayi ürünleri neredeyse yüzde 20 azalmıştır. Dışarıya faiz ödemelerinin dışsatıma oranı, 1981'de yüzde 21,8'den, 1984'te yüzde 35,5'e yükselmiştir. İşsizlik ve düşük istihdam, 1983'te ürkütücü bir orana, iktisaden faal nüfusun yüzde 63'üne erişmiştir.

Bu ağır ekonomik bunalımla başa çıkamayınca, iktidardaki Halkçı Hareket Partisi kurşun gibi bir hızla, büyük partilerin üçüncülüğüne düştü. Derin kutuplaşmalar olmaktadır : ülkenin iç kesimlerinde, özellikle de Ayacucho'-da, Sendero Luminoso adlı Maocu gerilla grubu, hayli destek kazanmıştır ve öteki taşra bölgelerine yayılmaktadır. Öte yandan, askeriye gerillaların faaliyet gösterdiği alanların fiilî denetimini eline almıştır. Askerî yönetimin yanısıra terör yagyınlaşmakta, insan hakları kitlesel boyutlarda çiğnenmektedir (son üç yıl boyunca 4.000 kişi öldürülmüş ya da kaybolmuş; ayrıca, ordu işkencelerinin de daha birçok kurbanı olmuştur.) Serbest piyasacı ekonomi politikaları ve Belaunde'nin belli başlı kaynakları yabancı bankalara akıtma kararı, Peru'nun yeniden askerileşmesine bir hayli katkıda bulunmuştur. Siyasal yıkımın çoğu Belaunde'nin partisinden ve rejiminden gelmiş olmakla birlikte

Peru'daki siyasal sürecin de bundan zarar gördüğüne şüphe yoktur.

Bolivya'da da benzer bir durum olmuştur. Siles Suazo'nun demokratik rejimi, başlangıçta geçmiş borçları tanımaya ve ücretlerin dondurulmasını, kamu sektörünü daraltmayı ve devlet denetimlerini azaltmayı öngören IMF formüllerine uymaya kalkmıştı. Sonuçlar felâket oldu. 1981-84 yılları arasında gayrisafi yerli hasıla yüzde 16'ya düştü; bu, adam başına gelirde yüzde 24,6'lık müthiş bir gerilemeye yol açtı. Dışsatım kazançları 1981'de 1 milyar dolardan, 1984'te 700 milyon dolara indi. Dış borçlar durmadan yükselirken, 1984 yılında ödenen faizlerin dışsatıma oranı yüzde 57'ye çıktı. 1981'de yüzde 25 olan enflasyon, 1983'te yüzde 328'e, 1984'te yüzde 2.177'ye fırladı; 1985'teyse yüzde 3.000'in üstündedir.

Kitlesel ve sürekli grevlerle, Bolivya işçi hareketi Siles'i 1984 ilkbaharında borç ödemelerine geçici bir moratoryum getirmeye ve IMF'in daraltıcı programını gevşetmeye zorladı. O zamandır ekonomik koşullar düzelmemiş, çılgın bütçe açıkları ve enflasyon denetimden çıkmıştır. Müthiş bir yoksullaşma - çalışan madencilerin aylıkları 60 doların altındadır - 1985 Mart ayı başlarında, ekonomiyi büsbütün hareketsiz hale getiren iki haftalık bir genel greve yol açmıştır. Siles buna karşılık, grevi kırmaları için silâhlı kuvvetlerden yardım istedi. Bolivya, bir kez daha, köktenci bir demokratik sosyalist hareketle, geniş ölçüde askerî baskıya dayanan bir rejim arasında kutuplaşmış durumdadır.

Daha önce demokrasiye dönmüş ülkelerin bu olumsuz deneyleri, yeni seçilmiş rejimlerin kabul ettiği siyasal ekonomik zorlamaların, demokratik bir oydaşmayı (konsensus'u) pekiştirmek için onlara çok az olanak bıraktığı görüşünü destekliyor. Demokrasiye gerçekten başarı kazanma fırsatı tanınacaksa, dış borç moratoryumları ve silâhlı kuvvetlerin demokratik olarak yeniden yapılanması zorunludur.

CANLANAN OTORİTARYANİZM : ŞİLİ ÖRNEĞİ

Peru ve Bolivya'dan başka, Dominik Cumhuriyeti'nde, Jamaika'da ve bütün Orta Amerika'da da benzer aşınma

süreçleri gelişmektedir. Orta Amerika ülkeleri, ABD'nin siyasetinin etkisini değerlendirmek bakımından özellikle önemlidir. Demokrasinin gerçekten canlandığı yörelerin, son yıllarda ABD müdahelesinin nisbeten az ve kaynak bağlantılarının küçük olduğu yerler olması, anlamlı görünüyor. ABD müdahelelerinin geniş çaplı olduğu Orta Amerika'da, silâhlı kuvvetlerin gücü artmıştır; demokratik kurumlarsa ya aldatıcı dekorlardır, ya da hızlı bir çözülme sürecine girmişlerdir.

Şili, otoritaryanizmin yükselişini çözümlemekte özel yeri olan bir örnektir; çünkü Şili diktatörü bir «abertura» için kendisine yapılan baskılara saldırgan bir direniş göstermiş ve yeniden sıkı yönetim ilân etmiştir. ABD'nin bu direnişçiye karşı tepkisi de, çok aydınlatıcıdır. Nikaragua olayında, Reagancılar çoğulcu özgürlük ve seçimlerin niteliği konusunda iddia edilen eksiklikleri yüksek sesle kınamışlar; Şili olayındaysa, çoğulculuğun herhangi bir kalıntısına bile yaşam hakkı tanınmamasını ve hiçbir seçim yapmamakta inat edilmesini cömert bir anlayışla karşılamışlardır.

Pinochet'nin demokrasiye direnişine böyle hoşgörüyle bakılmasının iki sebebi vardır. Birincisi, Reagan takımının, hâlâ, işleyen bir otoriteryanizmi gerçekten demokratik rejimlere yeğlemesidir. İkinci bir sebep de, Pinochet'nin devrilmesini isteyen toplumsal hareketlerin başka ülkelerdeki eşlerinden daha köktenci olmasıdır. Bu hareketler, asker vetoları ve IMF ile uzlaşmaları olmayan bir demokrasi öngörmekte ve gerçek bir yapısal değişiklik ve borç ödememe tehdidini içermektedir. Bu durum, Washington'u küçük bir açmazla karşı karşıya getirmiştir. Pinochet'yi gerçekten sevmelerine karşın, Reagancılar ondan yana çıkmanın, seçkin sınıfın bile desteğini hızla yitiren bir diktatörlükle birlikte yalıtılmak tehlikesini taşıdığını görmektedirler. Öte yandan, Pinochet'yi sıkı yönetimi kaldırması ve ortanın sağıyla açık görüşmelere oturması için sıkıştırmak, onun rejimini zayıflatma ve tehdit edici demokratik hareketlerin etkililiğini derinleştirme risklerini beraberinde getirmektedir. Washington bu sorunu, tıpkı Güney Afrika, Güney Kore ve daha birçok dost otoriter rejimlerle ilgili olarak yaptığı gibi, «sessiz diplomasi» yöntemiyle çözmüştür; yani bir yandan otoriter yöneticileri bütün esaslarda destekler-

ken, bir yandan da onlara yumuşaklıkla saymaca ya da hafif düzeltimler yapmalarını öğütleyerek. Langhorne Motley'in bu yakınlarda Şili'ye yaptığı ziyaretin, Pinochet'yi zevkten dörtköşe ettiği haber verilmektedir.[8] Motley, Şili yönetiminin iyi ellerde olduğuna güven duyduğunu belirtmiş ve muhalefeti Pinochet'nin 1989'daki (bütün «Marksist» partileri dışlayan) seçim takvimini benimsemeye çağırmış; her türlü sokak gösterisiyle kitle seferberliğine ise, Komünistlerin ellerine oynamak anlamına gelecek diye karşı çıkmıştır.

SONUÇ

Reagan yönetimi, Latin Amerika'da dört ayrı yoldan çalışmaktadır. Demokrasi ve yapısal değişiklik isteyen seferber olmuş bir nüfus kitlesinin bulunduğu Orta Amerika'da, Washington «terörlü göstermelik seçimler» formülünü tutmakta, toplumsal hareketleri bozmak, sonra da rejime sadık uyruklar arasında statükoyu onaylayacak seçimler ayarlamak ve bunların reklâmını yapmak emelindedir. Güney Amerika'da kullandığı ikinci yöntem, liberal politikacıların kitle hareketleri üzerinde ağırlık kazandıkları seçimleri desteklemek ve siyasal demokrasi karşılığında onlara bankalarla silâhlı kuvvetler için kabul edilebilecek sosyo - ekonomik politikalar benimsetmektir. Üçüncü yolun işleyişi, Şili'de görülebilir. Kitle hareketlerinin Orta Amerika'daki gibi güçlü ve canlı olduğu bu ülkede izlenen esas politika otoriter yönetimi ve devlet terörünü sürekli olarak desteklemektir; ama bunun yanısıra da, ortanın sağındaki sivil siyasal güçlerle yavaş yavaş anlaşma yapılması yumuşak bir biçimde teşvik edilmekte (fakat ısrar edilmemekte) dir. Washington'un bugünkü Orta Amerika politikasının başlıca ağırlığını oluşturan dördüncü yol, Nikaragua'ya karşı ekonomik, sosyal ve askerî saldırıyı tırmandırmaktır. Reagan yönetimi ABD'li liberalleri ve onların Latin Amerikalı sivil eşdeğerlerini «canlanan demokrasi» edebiyatıyla nötralize ederek, Orta Amerika'daki bu tehlikeli bir biçimde canlı, (siyasal olduğu kadar) toplumsal ve ekonomik demokrasi örneğine karşı askerî bir zafer kazanmak için ellerinin serbest kalmasını ummaktadır.

---

(8) «Motley'in ziyareti Pinochet'yi sevindirdi,» **Latin American Weekly Review**, 1 Mart 1985.

Washington'un çok - yollu politikası, idam mangası demokrasisini, sınırlandırılmış demokrasiyi ve diktatörlüğü desteklemeyi birleştiriyor : Latin Amerika'da gerçek ve kalıcı bir «canlanan demokrasi» den söz edebilmemiz için, daha önümüzde hayli uzun bir yol var ve Latin Amerika'da demokrasi, Washington'dan kaynaklanan politikalar sayesinde değil, onlara rağmen gelişecektir.

ÇAĞLAR KEYDER

Güney Avrupa'da Demokrasiye Geçiş : İspanya, Portekiz, Yunanistan

«Demokrasiye geçiş», Avrupa'nın güneyindeki üç ülkenin birbirine benzer tarih çizgilerinde önemli bir aşama oldu. İspanya ve Portekiz, İkinci Dünya Savaşı öncesinden kalan; Yunanistan ise, yalnızca altı yıllık diktatörlüklerden, aynı yıllarda kurtuldular. Geçişten sonraki on yıl içinde, her üç ülkede demokrasi olayının güçlendiğini gözlemek mümkün. Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmak, hem AET'nin kıdemli üyeleri tarafından, hem de İspanya, Portekiz ve Yunanistan kamuoyunca, bu on yıllık demokrasilerin devamı için bir güvence olarak yorumlandı. 1970'-lerin başlarında otoriter rejimlerle idare edilen bu üç ülke, artık Avrupa birliğine yönelik çalışmalara tam katkıda bulunacaklar. Biz bu kısa yazıda, üç Güney Avrupa ülkesinin demokrasiye geçiş koşullarına ilişkin bazı açıklamalar ileri süreceğiz.

(1) Bu ülkelerin üçünde de, iki dünya savaşı arasında faşistimsi rejimler ortaya çıkmıştı. Bunları, çok kaba olarak, bu ülkelerin azgelişmişliğinin 1930'ların dünya krizi karşısında ortaya çıkardığı toplumsal karmaşaya bağlayabiliriz. Yunanistan ve Portekiz'e kıyasla İspanya, çok daha gelişmiş bir iktisadi yapıya sahipti; fakat ülkenin - kabaca Kuzey ile Güney arasındaki - toplumsal ikiliği, gelişmiş ülkelerdekine benzer bir politik yapının ortaya çıkmasını önlüyordu. Katalan ve Bask burjuvazileri, Madrid'-in geleneksel elitleri karşısında hegemonya kuramıyorlardı. Portekiz çok daha duragan bir yapıya sahipti : ülkenin toprak sahibi ve sömürgeci sınıfı, toplumsal dönüşümü durdurarak kendi güçlerini koruma çabasındaydı. Nitekim

Salazar'ın Portekiz'i, Franko İspanya'sına göre çok daha tutucu bir sosyal ve ekonomik politika izledi. Franko, İtalyan faşizminin «geliştirmeci» diktatörlüğüne daha yakındı; Salazar ise, muhasebe ve maliye profesörlüğünden maliye bakanlığına gelmiş, oradan başkanlığa ve de hiç beklenilmeyen bir diktatörlüğe sıçramıştı. En büyük fazileti herhalde mali tutuculuk ve ekonominin mümkün olan en yavaş hızda seyretmesini sağlamaktı. Savaş bittikten sonra Franko, İspanya'yı kontrol edebileceğini sandığı bir dinamiğe yöneltti; bu arada burjuvazinin çeşitli taleplerine de cevap verdi, hattâ Latin Amerika örneklerindekine benzer bir teknokratik rejim kurmaya girişti. Portekiz'in savaş sonrası «açılma»sı ise, sözünü ettiğimiz tutucu çabaya rağmen gerçekleştiğinden, çok daha yavaş oldu.

Yunanistan'daki Metaxas rejimine ne kadar faşist denebileceği, tartışma konusu. Yine de, iki savaş arasının otoriter tek-parti rejimleri familyasından olduğu, İtalya örneğine yakınlık duyduğu ve diğer iki ülke (ve Avrupa'nın diğer çevre ülkeleri) ile birlikte Alman hegemonyasını kabule yöneldiği söylenebilir. Metaxas diktatörlüğü kısa ömürlü oldu; fakat sonraki Alman işgalinin de, faşiştimsi geleneği pekiştirdiğini ileri sürebiliriz.

(2) 1945 sonrasında Avrupa'nın tümü gibi Güney Avrupa ülkeleri de Amerikan hâkimiyetine girdiler. ABD'nin politik alanda Yalta, ekonomik alanda Marşal Planı ve doların dünya parası olması ile kurulan egemenliği, Avrupa'nın mal ve sermaye hareketlerine açık kalmasını, iki savaş arasındaki kapanmanın tekrarlanmamasını öngörüyordu. Bu arada İspanya, Portekiz ve Yunanistan da, Amerikan nüfuz bölgesine katılmış oldular. Yardım fonları, bu ülkelerdeki iç politikayı etkilemeye başladı. İç savaştan sonra Yunanistan, merkez-sağ'ın hâkimiyetindeki bir parlamenter demokrasiye dönüştü; İspanya ve Portekiz'de ise, rejim değişmemesine rağmen devletin toplum içindeki ve ekonomiye karşı konumu önemli değişikliklere uğradı.

Amerikan egemenliği özellikle büyük sermayenin, sonradan çokuluslu şirketler adı verilecek olan tekellerin serbestçe yatırım yapmasını öngörüyordu. Savaşta harap olmuş olan Avrupa, Amerikan sanayisi için doğal olarak cazip bir alandı. Fakat Güney Avrupa ülkeleri, Kuzey'e

göre ikincil statüdeydiler. Yabancı yatırımlar, 1950'lerde başlamalarına rağmen, ancak 1960'lardan sonra önemli boyutlara ulaştılar. Savaş sonrasının büyüme konjonktürü, Güney Avrupa'ya da yansımıştı; fakat asıl 1960'tan sonra, bütün Avrupa'nın Amerika'dan daha hızlı büyüdüğü on beş yıl içinde, İspanya, Portekiz ve Yunanistan, büyük Amerikan şirketlerinin yatırımlarına sahne oldular. «Pax Americana» içinde gerçekleşen ekonomik büyüme, bu ülkelerde bir yandan tarımsal çözülme, bir yandan da kentsel toplumsal hareketlenme süreçlerini gündeme getirdi.

Amerikan hegemonyası altında iktisadî gelişmelerini gerçekleştiren üç ülkenin bundan sonra girdikleri aşama, «Avrupalılaşmak» oldu. Bu ülkelere, özellikle kendi iktisadi bünyelerindeki karışıma (geri teknolojili tarım ve küçük üretim ile yanyana modern sanayi) bakarak, «çevre ile merkez arasındaki ülkeler» diyebiliriz. İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda, Amerikan ekonomisi, tek kutuplu bir dünya sistemi içinde hâkim konumdaydı; 1960'lardan sonra ise, Avrupa'nın Kuzey - Batı ülkeleri, giderek alternatif bir kutup oluşturmaya başladılar. Bu yeni gelişme birçok teorik bağlamda tartışıldı; örneğin Avrupa - Amerika rekabetinin gündeme gelmesi, bazı sol akımların Avrupa birliğini savunması da, bu aşamada ortaya çıktı. Bizim üzerinde durduğumuz üç ülkede de, Avrupa fikri ve somut olarak AET'ye katılma tartışması, 1960'ların son yıllarından itibaren gündeme geldi. Şimdi, bu kayışın koşullarına bakalım.

(3) Daha önce de belirttiğimiz gibi, savaş sonrasında Amerika, sadece uluslararası anlaşmalar ve dünya ekonomisinin kurallarını belirleme yoluyla değil, aynı zamanda iktisadi kaynak da aktararak, hegemonyasını kurmuştu. Türkiye'de olduğu gibi İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da da Amerikan yardımı, çeşitli ticaret bağları, teknoloji aktarımı, vb., ABD'nin güncel egemenliğini sağlayan mekanizmalardı. Oysa 1960'larda Avrupa ekonomileri ve özellikle Almanya, denizaşırı müttefikten daha hızlı büyümeye başladılar. Salt ödemeler dengesine katkıda bulunan fonlar açısından, işçi göçü ve turizm, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ı en çok etkileyen mekanizmalar oldular. Eskiden Amerikan yardımıyla sağlanan, ticaret açığını kapatıcı fonlar, şimdi Avrupa'nın kuzeyinden geliyordu. Porte-

kiz işçileri Fransa'da; İspanyollar, Fransa ve Almanya'da; Yunanlılar ise, Almanya, Fransa ve İsviçre'de çalışıyor ve geriye para gönderiyorlardı. Bu üç ülkeye gelip döviz bırakan turistler ise, artık sadece Amerikalılar değildi. Kuzey Avrupalılar sırada öne geçmişlerdi; ayrıca ticaretin yönü de değişmiş, Güney Avrupa'nın birincil önemdeki ticaret ortağı Kuzey Avrupa olmuştu. Sermaye yatırımları da artık bu Kuzey'den Güney'e akıyordu. Demek ki Avrupa ekonomisinin yeni bir odak oluşturması, Güney Avrupa ülkelerinin «çevre ile merkez arası» statülerini değiştirmese dahi, yönelimlerini Amerika'dan Avrupa'ya çevirmişti.

Burada sorulması gereken soru, yeni yönelimin içerdeki dengelere ve devletin konumuna nasıl yansıdığı. Çok şematik bir cevap, burjuvazilerin kendi iç bileşimlerinin Avrupa'ya yönelik fraksiyonlar lehine değiştiği olabilir. Her iktisadi yapı, kendine özgü bir ilişkiler demetini ortaya ve öne çıkarır. Amerikan egemenliği, belki de daha komprador, otoriter rejime daha bağımlı, daha tüccar bir burjuvazinin güçlenmesini sağlamıştı. Avrupa'ya bağımlılık ise, daha çok iç pazara yönelik, daha sanayici, daha «sosyal demokrat» burjuvazileri ön plana çıkardı. Tersinden bakarsak, şu tez de savunulabilir : Ülkelerin iç dengeleri ikinci tür burjuvazilerin güçlenmesini sağlayınca, ülkelerin Amerika yerine Avrupa'ya yönelmeleri de gerçekleşti.

Özetlersek, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da demokratlaşma öncesinde hâkim olan devlet şeklinin ve bu devlet şekli etrafında gelişmiş burjuvazilerin, Amerikan hegemonyası aşamasına uygun olduğunu söylüyoruz. Gerek iç dinamiğin, gerekse dış gelişmelerin tesiriyle bir yandan Amerikan hegemonyası zayıflarken, diğer yandan da bu hegemonyanın içerdeki desteğini teşkil eden burjuva kesimi zayıfladı. Zayıflayanların yerini, Avrupa yönelimli seçenekler doldurdu. Bu yeni yönelim de, Avrupa'nın kuzeyinin savunduğu demokratik form'ları gündeme getirdi. Yeni güçlenen burjuvaziler ve zımnen de olsa onları destekleyen çalışan sınıflar, toplumsal ilerleyişlerini güçlendirmek için devlet şeklini demokratlaştırmak ve bu demokratlaşmayı Kuzey Avrupa ile bağlantılı olarak garantiye almak istediler. AET olgusu ve Avrupa'nın Amerika'ya alternatif bir odak olarak gelişmesi, bu tercihi daha da pekiştirdi. Örneğin Yunanistan'da askeri rejime karşı çıkan-

lar, aynı zamanda Avrupa lehine ve Amerika aleyhine açık bir seçim yapıyorlardı. Portekiz ve İspanya'da diktatörlükler, Yunanistan'daki kadar açık bir şekilde ABD ile özdeşleştirilmiyordu; ama yine de AET ülkeleri, hiç olmazsa resmî tutumlarıyla, daha çok demokrasi lehinde görünüyorlardı.

Böyle bir yaklaşım, sözkonusu ülkelerin kendi iç dinamiklerini gözönüne almakla birlikte, Avrupa'nın önemini başat görmektedir. Örneğin bu üç ülke Güney Avrupa'da olmak yerine Latin Amerika'da, yani ABD'nin «arka bahçe»sinde olsalardı, kendi içlerinde oluşan demokratlaşma dinamiklerini belki de gerçekleştiremiyeceklerdi. Bunun almaşığı olan yaklaşım ise, her ülkenin kendi iç dinamiği ve sınıfsal gelişimi dolayısıyla demokrasiye geçtiğini savunuyor. Şimdi bu yaklaşım üzerine eğilelim.

(4) Öncelikle, iç dinamik yaklaşımının olgusal bir tarihçilikten farklı olduğunu söylemek gerekir. Yani, Kıbrıs olayı yüzünden Yunan albayları düştü, Franko ölünce İspanya'ya demokrasi geldi, kolonilerde savaş çıkmasıyla Portekiz'de rejim değişti demek, kendi içinde doğru olsa dahi açıklayıcı değildir. Aynı olaylar, farklı toplumsal ve evrensel koşullarda aynı sonuçları vermeyebilirdi. Tarihi açıklamak -bizim seçtiğimiz yöntemde- maddî koşullar içinde toplumsal aktörlerin hareket şekillerini incelemekten geçer. Bu yüzden, iç dinamik derken daha çok toplumsal aktörlerin oluşup gelişmesinden söz ediyoruz.

Bu gelişmenin en açık izlenebileceği ülke, İspanya. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Franko rejimi iktisadî politikada tutucu sayılamazdı. Fakat, sanayileşme çabasıyla beraber işçi hareketinin de kontrol altında tutulabileceği sanılıyordu. Sanayileşmeyle birlikte kentlerde işçi sayısı artmakta, emek-sermaye çelişkisi önem kazanmaktaydı. 1960'larda bütün Avrupa ülkeleri içinde İspanya, en çok işçi hareketi olanlardandı; rejimin baskısı ve denetleme çabaları fayda etmiyordu. İşçi hareketi 1970'ten sonra daha da hızlandı; politik olarak da hem sosyal demokrat, hem komünist parti ve örgütlere destek vermeye başladı. Ekonominin hızlı büyümesi, işsizliği ve azgelişmiş bölgelerde geleneksel işgücü rezervlerini azaltmıştı; bu yüzden işçilerin talepleri önem kazanıyordu. Daha önce sözünü etti-

ğimiz burjuvazinin yönelimi ile de birleşince, bu dinamik, politik özgürleşmeye doğru bir reçeteye dönüştü.

Portekiz'de ise, sözünü ettiğimiz muhafazakâr politik rejim ve rejimin desteklediği burjuvazi, hem dolaysız hem dolaylı biçimlerde Afrika'daki eski kolonilere bağlıydılar. Portekiz'in ticaret açığının önemli bir kısmı, sömürgelerden aktarılan değerler yoluyla kapatılıyordu. Ülkenin içinde önemli bir işçi hareketinden söz edilemezdi; toprak reformuna yönelik bir talep varsa da, fazla sesi çıkmıyordu. Sömürgelerdeki bağımsızlık hareketlerine karşı Portekiz ordusunu Afrika'da beslemek gereği, rejimin çelişkilerini keskinleştiren olay oldu. Sömürgeci burjuvazinin istekleri ile toplumsal denge hesapları çelişmeye başladı. Devletin kısıtlı gelirinin uzakta savaşan bir orduya hasredilmesi, ülke içindeki şikayetleri arttırdı. Anakronik bir imparatorluğu sürdürmeye çalışan, gücünü kaybetmiş rejimi, nihayet Afrika'da savaşan ordunun darbesi yıktı. Demokratlaşma yanlısı toplumsal güçler, kendi başlarına rejimi dönüştürecek kadar kuvvetli değillerdi. İşçi sınıfının bir mücadele geleneği yoktu ve zaten toplumsal ağırlığı da sınırlıydı. Sömürgeci olmayan daha yeni burjuva kesiminin Avrupa ile bütünleşme arzusu, rejimin iç dinamiği açısından daha önemli bir çelişki yaratıyordu. Öte yandan askerlerin hareketi, Portekiz'in sorunlarına çözüm getirmekten çok, bir iktidar boşluğu yarattı. Bu boşlukta, ileriye dönük herhangi bir çözüm vaadi verebilen gruplar, İspanya'dakine paralel tarzda, sosyal demokrat ve komünist örgütler oldular. Avrupa yanlısı burjuvazi, işçi sınıfı ve köylülüğün bir kısmı, sivilleşme ve demokratikleşmeyi destekleyince, Portekiz'de de, Avrupa ile birlik olmayı tercih edilen çözüm olarak gören bir politik platform oluştu.

Yunanistan'da, bilindiği gibi, gelişmiş bir sanayi, sanayide çalışan işçi sınıfı ve endüstriyel burjuvazi yoktur. Ülke burjuvazisi daha çok ticaret, gemicilik ve hizmetler alanında faaliyet gösterir. Yunanistan'ın turizmden kazandığı yıllık geliri de hesaba katarsak, dış ilişkilerin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Zaten burjuvazinin bir bölümü de, ülke dışında ikamet eden *diaspora* Yunanlılarından oluşur. Böyle bir durumda, iç dinamiği teşkil eden hareketlenmenin daha çok Atina'nın bürokrat - entellektüel - talebe nüfusundan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz.

Bu toplumsal muhalefetle birlikte, albaylar cuntasının giderek daha az etken, beceriksiz tedbirleri de, burjuvazinin Avrupa dışına itilme korkusunu pekiştirdi. Sonunda kendilerini bir dış macera ile kurtarmaya yönelen albaylar, itibarlarını o kadar kaybetmişlerdi ki, muhtemelen ABD'nin desteğinden dahi yoksundular. Bu son aşamada rejim neredeyse kendiliğinden çöktü ve ülke içi muhalefetin yapması gereken tek şey, Karamanlis'i Paris'ten getirtmek oldu.

(5) Kanımızca bu üç Akdeniz ülkesinin demokratikleşme sürecindeki ortak faktör, «Avrupa» olgusu olmuştur. Hem dolaysız politik etkileşim, hem de dolaylı ekonomik mekanizmalar aracılığıyla. Kuzey Avrupa'nın ekonomileri büyüyen demokrasileri, Güney'deki üç ülkenin rejim değişikliğini yakından belirlediler. İç dinamiklerin nitelik ve nicelik olarak bu kadar farklı olması, tek bir demokratikleşme yolu olmadığını gösteriyor; fakat benzer gelişmeler, bu ülkelerin dışındaki dinamiğin önemine işaret ediyor. Ayrıca, bu ülkelerdeki demokratik rejimlerin yaklaşık on yıldır ayakta olması, dünya krizinden etkilenmelerine rağmen yeni politik maceraların gündeme gelmemesi de, Avrupa'nın parçası olmayı demokrasinin garantisi olarak görmüş olmalarını haklı çıkarıyor. Şimdi (1985'te) üç ülke de AET'nin ve diğer Avrupa örgütlerinin üyesi olarak, demokratik parlamenter rejim sorununu halletmiş görünüyorlar.

KAYNAKLAR

Giovanni Arrighi (der.), *The Political Economy of Southern Europe* (Sage, 1985) içinde, G. Arrighi, Ç. Keyder, J. Logan, P. Lange ve I. Wallerstein'in makaleleri.

Salvador Giner, «Political economy, legitimation and the state in Southern Europe»; *British Journal of Sociology*, 1982/2.

Nicos Poulantzas, *La crise des dictatures*, Seuil, 1976. Türkçe çevirisi : *Geçiş Süreci*, 1982.

TÜRKER ALKAN

Asya'da Muhalefetteki Demokrasi : Güney Kore, Pakistan, Bangladeş Filistin, Endonezya

Latin Amerika ve Güney Avrupa'dan farklı olarak Asya'da, yakın zamanda demokrasiye geçiş konusunda kritik dönemeci aşmış ülkelere rastlamak olanaksız. Ancak askerî diktatörlükleriyle ünlü beş Asya ülkesi, demokratik muhalefetin yükselişine tanık oluyorlar. Bunlarda meydana gelen son gelişmeleri, İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan süreçler temeline oturtarak, geniş ölçüde olgusal düzeydeki bir anlatımla ele alacağız.

GÜNEY KORE

Güney Kore, bağımsızlığını kazandığı 1954'ten beri antidemokratik uygulamalar ile demokrasi için savaşan güçlerin karşılıklı mücadelesine sahne olmuştur. 1954'te başa geçen Syngman Rhee otoriter bir yol izledi. Kendini eleştirenleri ve muhaliflerini «komünist oldukları» gerekçesi ile sürekli baskı altında tuttu, gazeteleri kapattı, göstermelik seçimler yaptı. 1960 Nisan'ında öğrenci ayaklanması karşısında iktidardan ayrılmak zorunda kaldı.

Yeni Başbakan Ho Chong'un yönetiminde, başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçmek üzere Anayasa değiştirildi. 1960 Temmuz'unda yapılan seçimlerle işbaşına gelen sivil hükümet öğrenci ve işçilerin hareketine engel olamadı. İktidarda bulunan Demokratik Parti'nin ülkeyi yönetmede yetersiz kaldığını düşünen öğrencilerin ve işçi lerin eylemleri devam edince, 1961 Mayıs'ında general

Park ve emekli albay Kim Jong-pil'in yönettiği askeri cunta yönetime el koydu.

Cunta, yolsuzlukları temizleyip düzeni sağladıktan sonra kışlasına döneceğine söz verdi. Sıkıyönetim ilân edip Meclis'i dağıttı, siyasal faaliyetleri yasakladı. Komünist oldukları söylenen 2,000 kişi tutuklandı; sert bir antikomünist yasa benimsendi; 35,000 memur «yetersiz» oldukları gerekçesi ile işten atıldı. Subaylar sivil yönetimde görev almak üzere atandı.

Anayasa 1962'de değiştirilerek tekrar başkanlık sistemine dönüldü, siyasal partilerin kurulmasına 1963'de izin verildi. 1963 Şubat'ında Park seçimlere izin vereceğini söyledi, fakat bir ay sonra bu görüşünden caydı ve askeri yönetimi dört yıl daha uzattığını bildirdi. Bunun üzerine kamuoyunda uyanan tepkiler karşısında geriledi, seçimlerin yapılmasını kabul etti, Park, 1963 seçimlerinde Başkan seçildi.

«İthal malı» demokrasiye karşı olduğunu söyleyen ve ne olduğu pek iyi tanımlanamayan bir «ulusal demokrasi» anlayışını savunan Park, 1967 seçimlerini de kazandı. 1971 seçimlerine girebilmek için, 1969 yılında Anayasa'yı parlamento oyunları ile değiştirdi. Bütün bu süre içinde, «kuzeydeki tehlikeyi» yönlendirici bir araç olarak kullanıyordu. Düşünce, eleştiri ve örgütlenme özgürlükleri hep «komünist tehlike» gerekçesi ile kısıtlanıyordu.

Park 1971'de de seçimleri kazanmakla birlikte, Park karşıtı bir buçuk milyon kişinin seçim kütüklerinde yer almadığını ileri süren muhalefet, seçimlere hile karıştığını söyleyerek protesto etti.

Bozulan gelir dağılımı ve artan pahalılık kitleler için dayanılmaz hale gelince, binlerce işçi 1971'de Seul'da gösteriye başladı. Gizli polisin öğrenciler, basın ve siyasal yaşam üzerine kurduğu baskıyı protesto eden öğrenciler de bu harekete katılınca, Kuzey Kore'nin bir işgale hazırlandığını ileri süren Park olağanüstü durum ilân etti; 2,000 öğrenci tutuklandı. Park, bir açıklama yaparak, ulusal güvenliğin sağlanması için özgürlüklerden bir bölümünün kısılması gerektiğini belirtti.

Muhalefetin hazır bulunmadığı bir Meclis oturumunda kabul edilen bir yasa ile Park diktatörlük yetkilerini aldı;

basın, işçi örgütleri, fiyat denetimleri konusunda her istediğini yapabilecek bir konuma ulaştı.

Park 1972 Ekim'inde biraz daha ileri giderek sıkıyönetim ilân edip Anayasa'yı askıya aldı, Meclis'i dağıttı, siyasal faaliyeti yasakladı, basına sansür koydu, üniversiteleri kapattı. İç ve dış güvenlik sorunları, bu gelişmelerin gerekçesi olarak öne sürüldü.

Başkan'a büyük yetkiler tanıyan yeni bir Anayasa yapıldı ve Park tek aday olarak girdiği seçimlerde 1972 Aralık ayında Başkan seçildi. Muhalefet lideri Kim Dae Jung yurt dışında kaldı.

1973 Temmuz ayında, rejime karşı geldikleri gerekçesi ile bazı hıristiyan din adamları ve öğrenciler tutuklandı. 1973 Ağustos'unda muhalefet lideri Kim, Tokyo'dan kaçırıldı; Seul'da dövülmüş olarak bulundu. Bu olay, öğrenci hareketlerinin tekrar alevlenmesine yol açtı.

Park, gelişen olaylar karşısında önce yumuşar ve ödün verir gibi yaptıysa da, sonra tekrar sertleşti. Anayasa'yı eleştirenlere, değiştirilmesini önerenlere ve gerçek olmayan dedikodu yayanlara on beş yıl hapis öngören bir yasa geçirdi. Aydınları, öğrencileri ve hıristiyan din adamlarını tutuklatmaya başladı. Bu sırada çıkarılan bir sıkıyönetim bildirisine göre, derslerine ve sınavlarına girmeyen veya gösterilere katılan öğrencilere beş yıldan ölüme kadar ceza verilebiliyordu. Park rejimine karşı gelenler, komünist ve vatan haini oldukları gerekçesi ile sıkıyönetim mahkemeleri önüne çıkarılıyorlardı. 15 Ağustos 1974'te Park'a yapılan bir suikast sırasında bayan Park ölünce, güvenlik önlemlerinden bir kısmı yumuşatıldı.

1975'te devletin baskısı sonucunda muhalif gazetelere verilen ilânlar düştü. *Tonga Ilbo* gazetesinin ve bu gazeteye bağlı radyo istasyonunun reklâm gelirleri % 70 oranında geriledi. Bunun sonucunda, yayın yaşamını sürdürebilmek için ödün veren gazete yönetimi, yirmi gazetecinin işine son verdi. Aynı yıl, Park'ın aldığı «güvenlik önlemlerini» eleştiren bir bayan milletvekili Meclis'ten atıldı. Bu arada, ana muhalefet partisi olan Yeni Demokrasi'nin (NDP) yönetim kademesinde çatlaklar beliriyordu.

1976'da, demokrasiye dönülmesini isteyen din adamlarının ve siyasetçilerin imzaladığı bir bildiriye hükümet sert

bir tepki gösterdi ve hükümeti eleştirdikleri gerekçesi ile 18 lider tutuklandı. Eski devlet başkanı Yun Po-son (78), 1971'de Park'a karşı aday olan ve yüzde 46 oy alan Kim Dae-jung (51) ve din adamı Hahm Suk-hon (75), sekizer yıla mahkûm oldular. Eski dışişleri bakanı Chung Il-hyong (72) ve Kore'nin ilk kadın avukatı olan karısı Yi Tae-yung ise beşer yıl hüküm giydiler. Eski başkan adayı Kim hasta olmasına karşın hapiste tutuldu. Bu arada, şair Kim Chi-ha da hükümeti eleştirmekten ve komünistlikten mahkûm oldu.

Park, ABD Başkanı Carter'in «insan hakları» konusundaki girişimlerine karşı bir jest olmak üzere, 1977'de 200 kadar olduğu söylenen siyasal tutukludan 31'ini serbest bıraktı. Öte yandan, aynı yılın Nisan ayında düzinelerle öğrenci gösteri yaptıkları gerekçesi ile tutuklandılar. 1977 Ekim'inde öğrenci hareketleri genişleyerek sürdü, Seul'daki başlıca üniversiteler kapatıldı, öğrenciler okuldan atıldı.

Park, Anayasa'yı 1972'de değiştirerek diktatörce yetkiler almıştı. Bu yetkilerin kullanılmasını eleştirmek ve anayasanın değiştirilmesini istemek bile suç sayılıyordu. Ulusal Meclis'in üçte birini Başkan seçiyordu. Bu Ulusal Meclis de Park'ın başkanlığını «tartışmasız» oturumlarda uzatıyordu. Park, bu yeni sistemi benimsetmek için yoğun «endoktrinasyon» kampanyaları yürütüyordu.

1979'da Yeni Demokrasi Partisi'nin başına geçen Kim Young Sam hükümeti sert biçimde eleştirince Meclis'ten atıldı. Bunun üzerine NDP'nin Meclis'te bulunan 69 üyesi de istifa ederek ayrıldı. Kore için, 1979 bunalım ve belirsizlikler yılı oldu. Uzun zamandır iyi bir gelişme gösteren ekonomi 1978 ve 1979'da bozulmaya başlayınca önce işçiler harekete geçti. 1979'da iflas eden bir şirketin 200 kadın işçisi NDP'nin merkezini işgal etti. Polisle çıkan çatışmada bir işçi öldü, 100 kişi yaralandı, birçok kişi tutuklandı. Bunun üzerine üniversite öğrencileri harekete geçti. Eylül'de başlayan öğrenci gösterileri Ekim'de devam etti ve polis gösterileri denetlemekte zorluk çekmeye başladı. Çeşitli kentlerde sıkıyönetim ilân edildi.

Bu kargaşalık ortamında, 26 Ekim 1979'da KCIA (Kore'nin CIA'si) başkanı Kim Jae-kyu, Başkan Park'ı öldürdü, Kim, Genelkurmay Başkanı Chang Seung-hwa tarafın

dan tutuklandı; Başbakan Choi Hyu-hak geçici Devlet Başkanı ilân edildi, bir ay sonra da sürekli olarak bu göreve getirildi. Choi Başkan seçildikten sonra oldukça geniş bir af çıkararak ortamı yumuşattı.

1980 yılında siyasal partiler kendi iç çekişmelerine daldılar, hizip kavgaları yoğunlaştı. Öte yandan Mart ayında üniversitelerin açılması ile birlikte, öğrenciler, Park rejimi tarafından getirilen profesörlerin uzaklaştırılmasını ve üniversite özerkliğini isteyerek işgal ve boykot eylemlerine başladılar. Bir süre sonra öğrencilerin istekleri değişti; sıkıyönetimin hemen kaldırılması ve Park'ın getirdiği anayasal düzenin değiştirilmesi, işçi ve köylü haklarının sağlanması biçimine dönüştü. Aynı günlerde çelik işçilerinin gösteriler yapması ortalığı daha da karıştırıyordu. 14 Mayıs 1980'de Seul'un sokakları 50,000 öğrenci tarafından doldurulmuştu. Diğer büyük kentlerde de benzer gösteriler yapılıyordu.

Geçen bu süre içinde durumunu güçlendiren Savunma Güvenlik Komutanı general Chun Doo Hwan, 17 Mayıs'ta harekete geçti. Yalnız öğrenci liderlerini ve muhalif siyasetçileri değil, Park yönetiminde başbakanlık, KCIA başkanlığı ve başkanlık sekreterliği yapmış olan kişileri de tutuklattı. (Park'ın yakını olan bu üç kişi, yolsuzlukla elde ettikleri 170 milyon dolarlık servetlerini devlete geri verdikten sonra salınıverdi. Oysa Park, yolsuzlukla mücadele edeceğini söyleyerek diktatörlüğünü ilân etmişti!)

Fakat. Kwanju kentinde halk askerlere hemen teslim olmadı. 600,000 nüfuslu bu kentte 200 öğrenci 18 Mayıs sabahı askeri rejime karşı gösteriye başladı. Kısa sürede sayıları 1,000'e ulaştı. Gittikçe genişleyen halk hareketini polis, daha sonra da ordu denetim altına alamadı. 19 ve 20 Mayıs'ta genişleyerek süren hareket karşısında, ordu birlikleri kenti 21 Mayıs'ta boşaltmak zorunda kaldı. Kent, 27 Mayıs'a kadar halkın tam denetiminde kaldı. Ordu, 27 Mayıs'ta kenti kuşattı ve üç gün süren bir kuşatmadan sonra ele geçirdi. Sıkıyönetimin açıklamasına göre olayda 170 kişi öldü. Ayaklanmayı bastıran birlikler, ABD - Güney Kore Müşterek Komutanlığı'na bağlı idi.

Chun Doo Hwan 27 Haziran'da kendini Başkan seçtirdi. 22 Kasım'da kabul edilen yeni Anayasa, geniş ölçüde

Park'ın Anayasa'sına benziyordu. Güçlü bir başkan öngörüyordu ve seçimler dolaylı yapılacaktı. Yasama Meclisi'nin seçileceği 1981 Haziran'ına değin, Chun tam yetki sahibi olarak kalıyordu.

Bu aşamadan sonra Başkan Chun büyük bir «temizlik kampanyası» başlattı. 300 KCIA ajanı, 232 üst kademe yöneticisi, 4,760 alt kademe yöneticisi, 17 önde gelen siyasetçi, 400 banka yetkilisi, 1,819 kamu iktisadi kuruluşu yetkilisi (bunlardan 128'i yönetim kurulundandı) işinden atıldı veya tutuklandı. 172 dergi kapatıldı, bu dergilerde çalışan 10,000 gazeteci ve işçi işsiz kaldı. Gazeteler, çalıştırdıkları gazetecilerin 200'ünü işten çıkarmak zorunda bırakıldılar. Filmler yasaklandı, yazarlar ve yayıncılar tutuklandı. Yöneticiler ve halk için «yeniden eğitim» kursları düzenlendi.

Chun geçici bir yasama meclisi atadı. Bu Meclis'in çıkardığı yasa uyarınca 835 siyasetçiye 1988'e değin siyaset yasağı kondu. (Sonradan bu yasaklıların bir kısmı «affedildi» ise de, önemli siyasetçilerin çok büyük bir kısmı böylece devre dışı bırakılmış veya Chun'un «ihsanı» sayesinde geri dönüş yapmış oluyordu.) Kasım 1980'de siyasal partilerin yeniden kurulmasına izin verildi (eski dönemin partileri toptan kapatılmıştı) ve kısa bir sürede 16 parti kuruldu.

Yeni rejimin bütün ağırlığını duyurduğu 1980'in son aylarında öğrenci eylemleri de hâlâ devam ediyordu. Chun, bu eylemlerin önlenmesi için üniversite yöneticileri üzerine ağır bir baskı uygulamaya başladı.

Şubat 1981'de yapılan başkanlık seçminde Chun, ikinci seçmenlerden yüzde 90'ının oyunu alarak başkan seçildi. Mart ayında yapılan Meclis seçimlerinde ise, Chun'un Demokratik Adalet Partisi 90 milletvekilliği, diğer partiler de sıra ile 57, 18 ve 11 milletvekilliği aldılar. Fakat, seçim yasasındaki özel bir hükme göre bu sandalyeler şöyle dağıtıldı : 151, 81, 25 ve 19.

Özellikle Kwanju olayından sonra Kore'de Amerikan karşıtı eğilimler gelişmeye başladı. Çeşitli Amerikan binaları yakıldı, ABD'li işadamları Koreli işçiler tarafından kaçırıldı, «Koreliler her lideri izleyen tarla fareleridir» diyen Amerikan kuvvetleri komutanının ve açıkca Kore'nin içiş-

lerine karışan ABD büyükelçisinin geri çağrılması için kampamyanlar açıldı.

«Temizlik» kampanyası açan ve bütün ulusa «dürüstlük» dersi veren Chun'un eşi ve yakınları yüz milyonlarca dolarlık bir yolsuzluk işine karıştı, yönetim önemli sarsıntılar geçirdi. Bütün çabalara karşın, öğrencilerin eylemciliği engellenemedi. Kore Eğitim Bakanı'nın bildirdiğine göre, 1984'te 118,000 öğrenci 12 üniversitede 216 gösteriye katılmıştı.

1985 Şubat'ında yapılan seçimlerde Chun'un partisi yüzde 35 oy almakla birlikte 276 kişilik Meclis'te 148 milletvekilliği alarak çoğunluğu sağladı. Seçimler sırasında muhalefet liderleri ev hapsinde idi ve serbest seçim toplantıları yasaklanmıştı.

PAKİSTAN

Pakistan 1947'de bağımsızlığını kazandı. Kurucu Meclis'teki uzun tartışmalardan sonra 1954 yılında federatif, parlamenter sistemli bir İslâm Cumhuriyetini öngören bir taslak hazırlandı. Bu taslağı benimsemeyen bürokrasi harekete geçti; Genel Vali Gulam Muhammet Kurucu Meclis'i dağıttı ve Başbakan Khawaja Nizamüddin'i görevinden uzaklaştırdı.

Bu gelişmeler, başlıca parti durumundaki İslâm Ligi'ni sarstı; Doğu Pakistan'da Birleşik Cephe Partisi, Batı Pakistan'da bürokratların desteklediği Cumhuriyetçi Parti kuruldu; İkinci Kurucu Meclis çalışmalara başladı. 1956'da yürürlüğe giren Anayasa'da, iki bölgeli federal (eski taslakta, beş bölgeli federal sistem önerilmişti) ve parlamenter İslâm Cumhuriyeti kabul edildi.

1954 - 58 yılları, çeşitli partilerin istikrarsız koalisyonlarına sahne oldu. Yeni Anayasa'ya göre 1958'de seçim yapılması gerekirken, Genelkurmay Başkanı Muhammet Eyüp Han'ın bir darbe ile iktidara gelmesi ve Genel Vali İskender Mirza'yı uzaklaştırması ile, askeri yönetimler dönemi açıldı.

Askeri yönetim siyasal mekanizmayı yeniden düzenlemeye koyuldu. Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçildi. «Temel Demokrasi» denilen yeni uygulamaya göre,

dolaylı seçimle gelen 80.000 kişi, yerel ve ulusal meclisleri seçtiği gibi Başkan'ı da seçiyordu. Eyüp Han'ın atadığı bir Anayasa Komsiyonu 1962 Anayasasını hazırladı. Yeni Anayasa, çok güçlü bir Başkan ve İslâm Devleti öngörmüş; federal yapıyı zayıflatarak merkezi yönetimi güçlendirmişti.

Eyüp Han «Temel Demokrasi»den söz etmekle birlikte katıksız bir diktatörlük kurmuştu. Halkın artan huzursuzluğu 1969'da ayaklanmalara dönüşünce çekilmek zorunda kaldı ve yerini Genelkurmay Başkanı General Ağa Muhammed Yahya Han'a bıraktı.

Yahya Han aşırı merkeziyetçi sistemi yumuşattı; Sind, Pencap, Kuzey Batı eyaletlerine özerklik verirken Balucistan'da yeni bir eyalet oluşturdu. Seçim sistemini doğrudan seçime dönüştürdü.

1970 yılında dürüst bir seçim yapıldı, Şeyh Mucibür Rahman'ın Avami Ligi, Doğu Pakistan'da; Zülfikâr Ali Butto'nun Pakistan Halk Partisi, Batı Pakistan'da çoğunluğu sağladı. İki Pakistan arasındaki bölünmenin en kesin habercisi, bu seçimler olmuştu. Seçim platformları, eyaletlerin özerkliğini genişletip genişletmeme tartışmaları çerçevesinde geliştirilmişti.

300 kişilik Ulusal Meclis'te Mucib'in 169, Butto'nun ise 82 milletvekili vardı. Normal olarak Mucib'in iktidara gelmesi gerekiyordu ve Yahya Han da iktidarı ona devretme yanlısı idi. Fakat, Mucib'in bölücü niyetlerinden kuşku duyan diğer generaller buna karşı çıktı. Butto ile Mucibür Rahman arasında uzun görüşmeler yapıldı; nihayet seçimlerden bir yıl sonra Aralık 1971'de iktidar generaller tarafından Butto'ya verildi. Bu gelişme, zaten yapay ve zorlama bir durumda olan Batı - Doğu Pakistan birliği için, sonun başlangıcı oldu.

Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılması, Butto'nun Halkçı Parti'sini ülkedeki en güçlü parti durumuna getirdi ise de, Kuzey Batı'da ve Balucistan'da Ulusal Avami ve Cemaat-ül Ulema-i İslâm partileri egemendi ve Pakistan siyasetinin etnik - bölgesel çekişmeler ekseninde beliren sorunları sürüp gitti.

Butto, Ulusal Avami Partisi'ni (NAP) kapattı, liderlerini vatana ihanetten mahkemeye verdi, Balucistan'daki

JAP - JUI hükümetini görevden uzaklaştırdı, yerine kendi partisinin azınlık hükümetini getirdi. O günden bu yana Balucistan sürekli bir ayaklanma durumunu sürdürüyor, halkla askerler karşı karşıya geliyor.

Butto, «İslâm, sosyalizm ve demokrasi» ilkelerini benimsediğini ileri sürdü ve 1973'de bu doğrultuda yeni bir Anayasa kabul edildi. Kamu yönetimini profesyonel ve etkin kılma doğrultusunda reform yaptı. Orduda temizliğe başladı. Yağ, çelik ve metal, ağır sanayi, elektrik sanayi, gübre, otomobil, kamyon, traktör, petrol rafinerisi, petrokimya, temel kimya, benzin ve elektrik hizmetleri, sigortacılık, bankacılık, gemicilik alanlarında çalışan şirketleri devletleştirdi. 1972 ve 1977'de yaptığı iki toprak reformu ile, ücretsiz olarak kamulaştırdığı toprakları halka ücretsiz olarak dağıttı.

Butto, Mart 1977'de seçime gitti. Dokuz muhalefet partisinin birleşerek Pakistan Ulusal Birliği adı altında tek cephede seçime girmesine karşın, Butto büyük bir zafer kazandı, 200 kişilik mecliste 155 üyelik elde etti. Pakistan Ulusal Birliği seçimlerde hile yapıldığını ileri sürerek sonuçları kabul etmedi; ordu ve yargı erkleri gözetiminde seçimlerin yinelenmesini isteyerek ülkede gösteri ve şiddet eylemlerini başlattı. Şiddet eylemleri durdurulamayınca, büyük kentlerde sıkıyönetim ilân edildi. Butto ile muhalefet liderlerinin anlaşamaması üzerine, 1977 Temmuz'unda Genelkurmay Başkanı General Ziya ül Hak yönetime el koydu.

Ziya ül Hak, siyasette gözü olmadığını, vatani bir görev sayarak bu işi yaptığını, üç ay sonra seçimlere giderek kışlasına geri döneceğini ilân etti. Butto önce tutuklandı, sonra serbest bırakıldı ve seçimlere girebileceği bildirildi. Fakat Ziya ül Hak'la işbirliği yapmayı reddeden Butto daha sonra tekrar tutuklandı ve seçimler ertelendi. Bir siyasal cinayet işlettiği iddiası ile Butto, 1979 yılında idam edildi.

General Ziya, «İslâm Devleti» kurma yolunda çalışmaya başladı. Seçimlerin din esasına göre yapılması, devlet dairelerinde müdür yönetiminde günlük dualar edilmesi, namaz saatlerinde iş yerlerinin kapatılması, vergilerin şeriate göre alınması, faizin sınırlandırılması, en yüce mah-

keme olarak Şeriat Temyiz Mahkemesinin kurulması kabul edildi. İçki, zina, hırsızlık gibi konularda Şeriat hükümleri uygulanmaya başlandı. «İslâm İdeolojisi Konseyi» adlı bir «ideolojik yorum mercii» oluşturuldu.

Ziya ül Hak bir Meclis-i Şura (Danışma Meclisi) atayarak yani anayasayı oluşturma çalışmalarını başlattı. Danışma Meclisi önünde 1983'de yaptığı bir konuşmada, nasıl bir anayasa istediğini (kuşkusuz otoriter bir anayasa istiyordu) açıkladı ve darbe yaptığı sırada söylediklerinin tam tersini söyledi : «Tarı bana ömür verirse, ben de burada olacağım, siz de; ve bir Pakistanlıya ve Müslümana yaraşır biçimde bu ülkeye hizmet vereceğiz.» Sıkıyönetimin İslâm'a uygun olduğunu ve bütün müslümanların sıkıyönetime uymaları gerektiğini; hükümete karşı gelenlerin, dine karşı geldiklerini belirtti.

Fakat, Demokrasiyi Yeniden Kurma Hareketi'ni (MRD) oluşturan sekiz parti Ziya ül Hak'la aynı görüşte olmamalılar ki, askerî rejime karşı geniş bir protesto hareketine giriştiler. Hareket, yakınmaların en yoğun olduğu Sind eyaletinde, öğrencilerin ve serbest meslek adamlarının önderliğinde başladı. Etnik - yöresel - ekonomik yakınmaların yanı sıra, tek tip bir şeriat düzenine karşı çıkan Sufi din adamlarının (pir'ler) rahatsızlıkları da bu gelişmelerde rol oynadı. Binlerce kişi kendilerini polise tutuklatmak için yollara döküldü. Hareketin başarılı örgütlenmesinde, Maocu bir örgüt olan Sindhi Awami Tehrik (Sindhi Halk Hareketi) başlıca rolü oynadı. Tehrik, köylüleri, işçileri ve öğrencileri bir araya getirmeyi başardı.

Hareketin gittikçe yayılması karşısında ordu büyük kentleri denetim altına aldı, üniversiteleri kapattı. Halkla polis arasında şiddetli çatışmalar oldu. Fakat Pencap eyaletinin, olayı «Sindhi ulusçu-ayrılıkçı» bir hareket olarak görüp ayaklanmaya katılmaması, hükümet karşıtı gösterilerin yaygınlaşmasını ve başarısını engelledi.

1984 Martında Ziya - ül Hak siyasal ihtirasları olmadığını, gelecek seçimlere girmeyeceğini belirtti. 4 Ağustos'ta ise «çok ısrar edilirse» Başkanlığa devam edeceğini duyurdu. Bunun üzerine Savunma Bakanı ve Ziya tarafından atanmış olan Danışma Meclisi üyeleri «ısrar ettiler». Bu ısrarlara dayanamayan Ziya, bir referandum yaparak halka

şu soruyu yöneltmeye karar verdi : «Kuran-ı Kerim ve Sünnet doğrultusunda yasaların İslâmlaştırılması için Hükümetin başlattığı süreci ve Pakistan'ın İslâm İdeolojisini destekleyip desteklemedikleri.» «Evet» oyları çoğunluğu alırsa demokrasiye geçilecek ve (benzer rejimlerin bir çoğunda da görüldüğü gibi) Ziya devlet başkanı seçilmiş sayılacaktı! Doğallıkla Ziya ül Hak, seçimlerin «tarafsız ve özgür» yapılacağını garanti etmeyi de ihmal etmedi.

Muhalefet liderleri referanduma boykot çağrısı yaptılar. Ziya, boykotun vatan hainliği olduğunu ve üç yıl hapisle cezalandırılacağını bildirerek ülkede seçim turları atmaya başladı. Radyo sürekli olarak «Özel Referandum Programları» düzenledi, askeri rejime övgüler düzdü. «Evet» oyları İslâmi renge, yeşil kâğıtlar üzerine basıldı.

20 Aralık 1984'te yapılan referanduma, Ziya'ya göre, % 60 katılım olmuştu ve % 97,7 oranında «evet» oyu çıkmıştı. Tarafsız gözlemcilere göre katılım oranı % 30 ile % 10 arasında değişiyordu; muhalefet liderlerine göre ise % 5 idi.

Ziya, daha önce 1977 ve 1979'da seçim yapacağını duyurmasına karşın, Butto'nun Pakistan Halk Partisi'nin (PPP) gücünü sürdürmesi nedeniyle seçim sözünü yerine getirememişti. Benazir Butto, Mümtaz Ali Butto ve Gulam Mustafa Jatoi gibi PPP liderlerini sürekli baskı altında tutarak PPP'nin gücünü kırmaya çalıştı. Basının yasaklanan partilere yer vermesi de yasaklandı, partilere para yardımında bulunmak suç sayıldı, 1985'de yapılacak seçimlerde adayların «partisiz» olması koşulu getirildi. Öğrencilerin siyasal örgütleri kapatıldı.

Bu arada ordudaki genç subaylar arasında Ziya'ya karşı tepki geliştiği, 1984'te bir suikast planının ortaya çıkarıldığı söyleniyor.

İslâmlaşma hareketi gelişmesni sürdürdü. 1984'te bir dizi şeriat mahkemeleri oluşturuldu, 1985'te bankalarda faizsiz uygulamaya tam olarak geçileceği duyuruldu. İki kadının tanıklığını bir erkeğin tanıklığına eş tutan bir yasa geçirildi. Hazırlanan bir «diyet» yasası tasarısına göre, öldürülen bir kadına, öldürülen bir erkeğe verilen diyetin yarısı verilecekti. Fakat gelişen tepkiler sonucunda tasarı

düzeltildi. Bu tür uygulamalar sonucunda, kadınların işgücü içindeki oranı % 9'dan % 3'e düştü.

Din uygulamalarının yoğunlaşarak sürüp gitmesi, azınlıkta olan Şii'lerin tepkisine yol açtı. 1984 Ekim'inde Karaçi'de Sünniler ile Şiiler birbirine girdi: 5 kişi öldü, 200'den fazla da yaralı vardı. Ayrıca Sünni'ler arasındaki tarikat farklılıkları da çeşitli çatışmalara yol açmaya başladı.

1985 Nisan'ında yapılan partisiz seçimlere % 50 dolayında katılım oldu, yeni bir Meclis oluştu. Huzursuzluklar bu yıl da sürüp gitti. Ordudan kaçan Sindlilerin oluşturduğu gerillalar faaliyetlerini sürdürüyor. Nisan ayında, «muhacir» denilen, Hindistan'dan gelen göçmenlerle Pathan yerlileri arasında bir trafik kazası sonucu çıkan çatışmalarda, elliden fazla insan öldü. Öğrenci eylemciliğinin yayılması üzerine Pakistan'ın iki büyük üniversitesi olan Karaçi ve Pencap üniversiteleri kapatıldı. Öğrenciler Pencap Üniversitesi rektör yardımcısının bürosunu yaktılar; Karaçi, Lahore, Rawalpindi ve Peşavar'da otobüsleri yakıp askerleri kaçırdılar. Hükümet, çok sayıda öğrenci liderini ve işçiyi tutukladı. Tutuklanan öğrencilere işkence yapılması hareketin gelişmesine yol açtı.

BANGLADEŞ

Bangladeş, kanlı bir kurtuluş savaşından sonra 1971'de bağımsızlığını kazandı. Savaş, ekonomi üzerinde yıkıcı bir etki bıraktı. «Demokrasi, sosyalizm, laiklik ve ulusçuluk» ilkeleri çerçevesinde yeni bir düzen kurmayı amaçlıyorlardı. Yeni bir anayasa oluşturuldu; 1973'te yapılan seçimlerde Awami Partisi önemli bir başarı kazandı,

Bir taraftan siyasal deneyimsizlik, bir taraftan ekonomik ve toplumsal sorunların ağırlığı, demokratik bir düzenin işlemesini zorlaştırıyordu. Mucib'in başkanlığındaki hükümet özgürlükleri kısıtlama yoluna gitti; 1974'ün Aralık ayında olağanüstü durum ilan edildi. Anayasa değiştirilerek parlementer sisteme son verildi ve Mucib, bütün güçleri elinde toplayan bir başkan konumuna geldi.

1975 Haziran'ında muhalefet partileri kapatıldı, BAKSAL (Bangladeş Kvişak Sramik Awami Ligi) tek parti ola-

rak kuruldu. Bu gelişmelere karşı koyanlara karşı sert polisiye önlemler alındı.

1975 Ağustos'unda Knondakar Müştak Ahmet başkanlığında darbe yapan ordu, Mucib'i öldürdü, BAKSAL'ı dağıttı ve parlamenter düzene dönüleceğini ilan etti. Aynı yılın Kasım ayında yeralan bir dizi darbeler sonucunda, general Ziya ül Rahman duruma hakim oldu.

Rahman, bir sivil olan A.S.M. Sayen'i bir süre devlet başkanı olarak tuttuktan sonra, 1977 Nisan'ında kendisini devlet başkanı olarak atadı ve aynı yılın Mayıs'nda yaptığı bir referandumla yerini sağlamlaştırdı.

Rahman yönetiminde, siyasal tutuklulardan birçoğu salınıverdi, siyasal faaliyete yavaş yavaş izin verildi ve Rahman, Ulusçu Bangladeş Partisi'ni kurdu. Güçlü başkanlık sistemi devam etti. 1978 başkanlık ve 1979 meclis seçimlerinde, Rahman'ın Ulusçu Bangladeş Partisi büyük başarı sağladı.

Rahman, 1981'in Mayıs ayında öldürüldü; bir sivil olan Başkan Yardımcısı Abdus Sattar, onun yerini aldı. Ordu, bir sivilin liderliğini kabule yanaşmadı ve ordu komutanı General H. M. Erşad 1982 Mart'ında Sattar'ı görevden uzaklaştırarak başa geçti. Erşad, 1985'te seçim yapılacağı vaadinde bulunmakla birlikte, halk arasında Rahman'ın sağladığı desteği henüz sağlayabilmiş değil.

Siyasal partiler, klikler, öğrenciler, avukatlar ve işçiler askeri rejime karşılar. Bu arada, Mucib'in kızı ve Ziya'nın dul eşi de muhalefet yapanların safında yer alıyorlar. Askerler, yönetimlerini meşrulaştırmak için belirli bir oranda sivillerle işbirliği yapma eğiliminde. 1983 yılında, bu sivilleşme sürecinin nasıl olacağı konusu muhalefet partileri ile askerler arasında yaygın bir biçimde tartışıldı.

1983'te üniversitelerde görülen öğrenci eylemleri, askeri rejime yöneltilmişti ve sivil politikacılar tarafından destekleniyordu. 1983 Şubat'ında öğrenciler devlet dairelerini basarak protestoda bulundular, Beş öğrenci öldürüldü, yüzlercesi yaralandı. Üniversiteler kapatıldı, siyasetçiler ve öğrenciler tutuklandı.

Bu gelişmelerden sonra sertlik yanlısı askerlerden bir kısmı görevlerinden uzaklaştı, hükümet belirli bir yumuşa-

ma eğilimine girdi, partilerin kapalı yerlerde faaliyet göstermesine izin verildi. General Erşad bazı siyasal parti liderleri ile görüşmelerde bulundu.

Bangladeş siyasetinin tipik niteliklerinden birisi olan hizipleşme 1983'te de devam etti. Awami, Ulusal Bangladeş ve Tatiyo Somajtantric Dal partilerinin içindeki hizip kavgaları derinleşerek sürdü.

J. S. D. partisi «bilimsel sosyalizm, Marksizm ve devrim» ilkeleri çerçevesinde örgütlenmiştir. Bu arada, Cemaati İslam ve Müslüman ligi gibi dinci-tutucu partilerde de hizip kavgalarının aşırı boyutlara vardığı görüldü.

72 partinin bulunduğu Bangladeş'te, bu partiler genellikle zayıf bir biçimde örgütlenmiştir ve halktan kopukturlar. Bununla birlikte, askeri rejime karşı olan ve demokrasiye geçilmesini isteyen 32 parti bu konuda dayanışma içinde olabilmiştir.

Awami Ligi'nin önderliğindeki 15 parti ile, Ulusal Bangladeş'in önderliğindeki yedi parti, 30 Eylül 1983'te askeri rejime dönme istemlerini ortaya koymak için genel grev yapacaklarını duyurdular. Hükümetin olumsuz tutumu karşısında gerçekleştirilen genel grev bütün ülkede yaşamı felce uğrattı. Bu gelişme karşısında gerileyen General Erşad, 14 Kasım 1983'te siyaset yasağını kaldırdı ve seçim tarihlerini ilan etti.

Hükümetin verdiği ödünleri yetersiz bulan siyasal partiler, 28 Kasım 1983'te (İslam Dışişleri Bakanları Konferansından bir hafta önce) bakanlıklarda oturma grevi yapmaya karar verdiler. Grev yapanlarla güvenlik güçleri arasında şiddetli çatışmalar oldu, sayısı açıklanmayan ölü ve yaralı verildi, önde gelen parti liderleri tutuklandı, siyasal faaliyetler tekrar yasaklandı. Bu olaydan sonra General Erşad'ın durumu güçlendi.

1983 - 84 yılları, gücünü sağlamlaştırmak isteyen Erşad'ın *upazilla* adını verdiği yeni yerel örgütler kurması ile geçti. Bu arada, devlet mülkiyetindeki kamu işletmelerinin büyük bir kısmı özel sektöre devredildi. 1984 yılının başlıca siyasal tartışma konusu, gelecek seçimlerin tarihi, yerel - meclis - başkanlık seçimlerinin yapılış sırası ve seçim-

lerin sıkıyönetim uygulamaları altında yapılıp yapılamayacağı idi.

«Parlamento seçimleri yapılıncaya değin halktan yetki isteyen» Erşad, bu isteğini 1985 Mart'ında halk oylamasına sundu. Muhalefetin yasaklandığı, muhaliflerin tutuklandığı, basının susturulduğu bir ortamda yapılan referanduma % 72 katılım olduğu ve Erşad'ın % 95 oy aldığı ileri sürüldü. Fakat seçimi izleyen yabancı gözlemciler, katılımın ancak % 25 - 30 dolaylarında olduğunu belirlediler. Muhalefet partileri seçimi boykot etti.

Erşad istikrarlı bir demokrasinin yerleşebilmesi için, orduya anayasal olarak «toplumda uygun bir yer» verilmesi gerektiği kanısında. Ordunun siyasal başatlığının «normalleştirilmesi» anlamına gelen bu öneriyi ise sivil siyasetçiler kabul etmiyorlar. Öte yandan, sivil siyasetçilerin tepkisine aldırmaksızın General Erşad, ordu mensuplarını sivil yönetim kademelerine, kamu iktisadi kuruluşlarının yönetim kurullarına ve diplomatik mevkilere atıyor.

Bangladeş'te, bu siyasal sorunların yanısıra, *Çakma* adı verilen bir etnik azınlığın sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesinin de önemini belirtmek gerekir. 6,000 kişilik bir gerilla gücü olan asiler, 1983 yılında Bangladeş ordusunun dörtte birini uğraştırdılar ve bazı yerleşim merkezlerinde önemli huzursuzluklar yarattılar.

57 yaşındaki Erşad'ın popülaritesi ve demokrasiye dönme niyetleri konusunda çelişik görüşler var, Kendisini iyi niyetli ve demokrasiye dönme arzusunda olan bir kişi gibi gösterenler olduğu gibi; kötü niyetli ve gerçek bir demokrasiden çok kendisinin (ve ordunun) iktidarını sürdürmeyi amaçlayan bir kişi gibi gösterenler de bulunmaktadır.

FİLİPİNLER

Filipinler, ABD'den bağımsızlığını 4 Haziran 1946'da kazandı. 1946 - 1969 yılları arasında başkanlık sistemi ile yönetildi. Bir kez seçilme şansı olan ve dört yıl süreli dönemlerde görev yapan güçlü başkanlar tarafından yönetildi.

ABD'yi model alan sistemde, Temsilciler Meclisi ve Senato'dan oluşan bir Kongre bulunuyordu. Temsilciler Mec-

lisi bölgesel, senato ise ulusal seçimlerle oluşuyordu. «Nacionalista» ve Liberaller iki ana partiyi oluşturuyor; Başkan zaman zaman kendine ters düşen bir Kongre ile çalışmak zorunda kalıyordu. Yüksek Mahkeme, ABD'dekine benzer etkili bir rol oynuyordu. 1935 Anayasası, yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını tanımıştı ve güçler ayrımını öngörüyordu. Özgür ve eleştirici bir basın vardı.

Bütün bu yasal düzenlemelere karşın, yaygın bir yolsuzluk ve rüşvet uygulaması vardı. Siyasetçilerin özel yetişmiş silahlı adamları vardı; oyları para ile satın alma uygulamaları görülüyordu. Siyasette önde gelen birkaç aile, aynı zamanda ülke ekonomisini denetimleri altında ıutuyordu. Rejime karşı, kentlerde ve kırsal alanlarda eylemler başladı. Komünistlerin ve Ulusal Kurtuluş Cephesinin desteklediği eylemler yayılmaya başladı. Gelişen şiddet eylemlerini bastırmak için, Genelkurmay Başkanı Marcos tarafından 1972'de sıkıyönetim ilan edildi.

Meclis dağıtıldı, siyasal partiler yasaklandı, siyasetçiler tutuklandı. 1973'de yapılan bir Anayasa değişikliği ile, Marcos yasama ve yürütme erklerini kendisinde topladı. 1978'de seçilen geçici Ulusal Meclis, Marcos'un yetkilerinin daraltılmasına neden olmadı. Yayınlanan sıkıyönetim bildirileri ile, Anayasa'nın bile Marcos için bağlayıcı bir güç olmadığı belirtiliyordu. 1984 yılında yapılan normal Meclis seçiminden sonra bile, Marcos'un bu diktatörce yetkileri varlığını sürdürmüştür. Marcos'un başka herhangi bir hukuk düzeninde pek görülmeyen, «gizli karar» ile suç ve suçlu yaratma yetkisi de, hâlâ geçerlidir.

1978 seçimlerinden önce partilerin kurulmasına izin verildiyse de, siyasetçiler üzerindeki asker ve polis baskısı ve yurttaşların çekingenliği normal parti politikasının gelişmesini engelledi. Seçimlerde, Marcos'un partisi olan KBL (Yeni Toplum Hareketi) lehine yolsuzluk ve hileler yapılmaktadır.

Özgürlükler alabildiğine kısılmıştır. Bozguncu faaliyette bulunacağından kuşku duyulan kişi tutuklanabilmektedir. Basının neyi basıp basamayacağı sıkıyönetim tarafından belirlenmektedir. Sıkıyönetim bildirisi uyarınca, hükümeti sürekli eleştirmenin cezası ölüm olabilir. Beş televiz-

yon istasyonundan birisi hükümetin denetiminde, üç tanesi de Marcos'un kızının yönetimindedir.

İnsanlar, mahkeme önüne çıkarılmadan istenildiği kadar tutuklanabiliyor, işkence görebiliyor ve öldürülebiliyor. Grevler ve gösteriler, sıkıyönetimin 1981'de kaldırılmasına kadar yasaklandı. 1981'den sonra da birçok grevin yapılması fiilen olanaksız kılındı. Mitingler ancak izinle yapılabilir. Muhalefet lideri Aquino'nun öldürülmesinden sonra, miting yapanlara baskı artmış bulunuyor. Buna karşın, son yıllarda grevlerde hızlı bir artış var.

1972 öncesinde ülkeyi az sayıda varlıklı kişi yönetiyordu ve gelişen siyasal istikrarsızlıktan en çok bunlar rahatsız olmuştu. Nitekim, Marcos'un sıkıyönetim kararını destekleyen on iki üst rütbeli subaydan birisi, Savunma Bakanı'nın iş ortağı idi. Bu kişi askere alınmış, hemen albaylığa terfi ettirilmiş ve sıkıyönetimi destekleyen subaylar arasına katılmıştı.

Bu arada, ABD'nin Filipinler'de önemli askeri ve ekonomik çıkarları olduğunu da unutmamak gerekir. Amerika'nın en önemli denizaşırı üslerinden iki tanesi Filipinler'dedir. ABD'nin Asya'daki yatırımlarının % 20'si 1972'de Filipinler'e yapılmıştır ve şu anda Filipinler'deki Amerikan yatırımlarının tutarı beş milyar doları bulmaktadır.

Marcos yönetimi gelir dağılımındaki bozuklukları ve yolsuzlukları azaltmadı, daha da arttırdı. Marcos, Başkanlık yetkilerini kullanarak yakınlarına ve dostlarına mali çıkar sağlama yolunu seçti (bu kişilere «cronies» deniyor.) Örneğin, Marcos'un yakın arkadaşı ve çocuklarının isim babası olan Cojuanco ile okul arkadaşı olan Benedicto'ya hindistan cevizi ve şeker sektörlerinin tekeli verildi. Marcos, karısını da bakan yaptı.

Bu arada, 1970'de 0.8 milyar dolar alan Filipinler'in dış borçları, şimdi 29 milyar dolara çıkmış bulunuyor. Yatırımlar, genellikle adam zengin etme projelerine yöneldi. Marcos, bir dağı oydurarak kendinin büstünü yaptırmak için 8 milyon dolar ayırmıştı.

Ekonomideki gerileme son yıllarda iyice belirginleşti. Geçen yıl 600,000 kişi işten atıldı, 1000 iş yeri kapatıldı, döviz kaçakçılığı günde 2 milyon doları buldu ve yatırımlar

% 30 düştü, enflasyon ise % 50'yi buldu. Bu ortamda, geçen yıl yapılan seçimlerde partisini desteklemek için Marcos, Merkez Bankasından 300 milyon dolar aldı.

Marcos'un rejimine karşı gelişen direnişin iki ana kaynağı var. Birisi, 1969'da kuıulmuş olan (Maocu) Filipinler Komünist Partisi ve bu partinin askerî kanadı olan Yeni Halk Ordusu (CPP/NPA). Daha önce kurulmuş olan Moskova eğilimli Partido Komunistang Pilipinas şu anda etkisiz gözüküyor. CPP/NPA, kırsal alanlarda üstünlük sağladıktan sonra kentleri denetleme peşinde. 1970'lerde hızla güçlenen Maocu hareket, 73 eyaletten 62'sinde eylemli durumda.

Partinin açıklamasına göre, 1980'de 10,000 olan parti üyesi 1983'te 30,000'e ulaştı; gerilla cepheleri 28'den 45'e çıktı. «Güvenilir kaynaklara» göre, 8,000 olan gerilla sayısı da 20,000'e yükselmiş bulunuyor. Parti, altı milyon dolayında örgütlü yandaşı olduğunu ileri sürüyor. Silahlarının çoğunu, ordu ile çatışmaları sırasında silah depolarına baskınlar yaparak sağlıyorlar. Ayrıca, bulundukları bölgeden vergi toplama sistemini geliştirmiş bulunuyorlar.

ABD yetkililerine göre, Maocular köylerin % 20'sini denetimleri altına almıştır. Devletin yerel yetkilileri gerillalarla işbirliği yapmaktadır. Bu işbirliği, küçük ve orta boy kentlerde, hattâ ülkenin üçüncü büyük kenti olan Bavao'da bile gözlenmektedir. Maocu lider Sison, ülkede 1990'larda yönetimi ele alabileceklerini ileri sürüyor. Pentagon da bu öngörüşe katılıyor ve NPA'nın yayılma hızının yılda % 20 dolaylarında olduğunu belirtiyor.

Rejime karşı ikinci muhalefet, muhalefet lideri Aquino'nun yurtdışından döner dönmez öldürülmesi üzerine, geniş halk kitlelerinin özellikle kentlerde eyleme başlaması ile ortaya çıktı. Marcos, cinayeti soruşturmak üzere bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyonun tarafsız olmadığını ileri sürerek kitlelerin harekete geçmesi ve şiddetin tırmanması üzerine, ikinci bir komisyon (Agrava Komisyonu) kurdu. Bu komisyonun raporunda, cinayetin işlenmesinden doğrudan doğruya ordunun üst kademeleri sorumlu tutuluyordu.

Bölüşümden yeteri kadar pay alamayan küçük burjuvazinin, öğrencilerin ve Katolik Kilisesi'nin desteklediği

gösteriler, kentlerde yaygınlaşmaya başladı. Polis baskısına, tutuklamaya, işkenceye, hattâ ölüm olasılığına karşın, binlerce kişinin katıldığı «sokak parlamentoları» kuruldu.

ABD, son olaylara kadar Marcos'u desteklemişti. 1981'de Manila'yı ziyaret eden Başkan Yardımcısı George Bush, «demokratik ilkelere gösterdiğiniz saygıyı takdirle karşılıyoruz» diyebiliyordu. Bu sözlerin, seçim hilelerinin skandal boyutuna ulaştığı günlerden hemen sonra söylenmesi, daha da çarpıcı olmuştu.

Nitekim Marcos, 1982'de ABD'ne gitti; 1983'te ABD üsleri ile ilgili anlaşma yenilendi ve Filipinlere yapılan ABD yardımı bir kat arttırıldı. Fakat, Aquino olayından sonra gelişmeye başlayan kitlesel tepkiler üzerine ABD'de belirli ölçüde bir tutum değişikliği olduğu ve Marcos'a demokratik reform önerilerinde bulunulduğu gözleniyor.

Bu arada, yaşı ilerlemiş olan Marcos'un (67) sağlık durumunun iyi olmadığı yolunda söylentiler yayılıyor ve Marcos'a yakın olanlar arasında onun yerini alma mücadelesinin başladığı söyleniyor.

ENDONEZYA

Savaşı kaybedeceği belli olunca, Endonezya'yı işgal etmiş olan Japonya, bu ülkenin bağımsız bir devlet kurmasını 1945 yılında kabul etmişti. Fakat Endonezya'nın gerçekten bağımsızlığına kavuşması, Aralık 1949'a kadar Hollandalılara karşı yürütülen bir mücadeleden sonra gerçekleşti. İlk yıllarda, çok partili, parlamenter - demokratik bir siyasal düzen benimsendi.

1951 ve 1952'de yapılan seçimlerde, Müslüman Masjumi, Ulusal Parti (PNI), Nahdat ul Ulama ve Komünist Partisi (PKI) önemli partiler olarak ortaya çıkmakla birlikte, Parlamentoda çok sayıda parti yer alıyor ve hiçbirisi çoğunluğu sağlayamıyordu, Sonuç olarak kurulan koalisyon hükümetleri ise, partilerin uzlaşmayı becerememesi yüzünden sık sık dağılıyor ve hükümet bunalımları çıkıyordu, Hükümetlerin ortalama süresi 6 ay ile iki yıl arasında değişiyordu. Bu hükümetler uzun dönemli ulusal siyasalar izleyemiyor, salt kendi sürelerini biraz daha uzatmak için yandaşlarına devlet olanaklarını dağıtıyorlardı.

Parlamenter sistemin iyi işlemediği düşüncesi yaygınlaşmaya başlıyordu. Yönetimin beceriksizliği ile koşut olarak enflasyon ve yolsuzluklar da artıyordu. Bağımsızlık hareketinin başından beri önemli bir rol oynayan ve bağımsızlıktan sonra devlet başkanı seçilmiş olan Sukarno, Batı demokrasilerinin başarısız olduğunu ileri sürerek «güdümlü demokrasi» ilkesini savundu. Bu sistem, çoğunluk esasına değil, «danışmayla oybirliğine ulaşma» esasına dayanacak, Parlamento'daki bütün partiler yönetimde yer alacaktı. Ayrıca, toplumda önemli ağırlığı olan gruplara siyasal yaşamda etkinlik tanınacaktı.

Bu gelişmeler, öteden beri siyasetle ilgilenen ordunun müdahale istemini kabartıyordu. Dış adalarda yaşayanların (çoğu müslümandı) Cavalılar tarafından sömürüldüklerine ilişkin kanıtları da buna eklenince, 1956 sonunda ve 1957 başında Sumatra ve Sulawesi'deki ordu birlikleri yerel yönetimlere el koydu. Sukarno sıkıyönetim ilân etti ve yeni bir hükümet kuruldu. CIA tarafından desteklenmesine karşın, bu ilk askeri başkaldırı başarılı olamadı; 3 - 4 yıl süren çatışmalardan sonra bastırıldı.

1957'den sonra, bu ayaklanmanın da etkisi ile, yeni bir siyasal sistem kurma çabaları hız kazandı. 1955'den beri çalışmakta olan Kurucu Meclis, ordunun da desteklediği Sukarno tarafından 1959'da feshedildi; Başkanlık sistemine öncelik veren 1945 Anayasasına geri dönüldü.

Böylece oluşturulan «güdümlü demokrasi» de, partilerin rolü azaltılmış; Başkanın (Sukarno) ve ordunun rolü artırılmıştı. Yeni düzenlemede, Komünist Partisi'nin rolü artarken, diğer partilerin etkinliği gittikçe azalıyordu. Seçimlerin yapılmadığı bu ortamda, partiler «Ulusal Cephe» adı verilen birlik içinde yönetime destek olmaya zorlanıyordu. 1957 - 1964 yılları arasındaki sıkıyönetimde, partilerin siyasal faaliyetleri kısıtlandı, basın ve düşünce özgürlüğü sınırlandı, Sukarno herşeye egemen bir lider olarak belirdi. Partilerin etkinliğinin azalmasına koşut olarak, ordunun sivil yönetim kademelerindeki ve kamu iktisadi girişimlerindeki rolü artıyordu. Bu ortamda Endonezya Komünist Partisi (PKI) hızla güçlenmeye başladı. Toprak reformu, anti - emperyalist dış politika gibi konularda Sukarno'yu destekleyen parti, ordunun artan etkinliğini denge-

lediği için Sukarno'nun işine yarıyordu. Bu nedenle, Sukarno da gittikçe PKI'ye yanaşmaya başladı ve o güne değin hükümette yer almayan PKI'nin, yönetimde temsil edilmesi gerektiğini ileri sürdü. 1965 yılında, PKI ve Sukarno, işçi ve köylülerin silahlanarak yeni bir güç oluşturması gerektiğini ileri sürmeye başlayınca, ordu kendi durumunu ciddi olarak tehlikede gördü.

Enflasyonun hızlandığı, borç para bulmanın olanaksızlaştığı ve sıkıntıların arttığı bir ortamda, 1965 yılı sonunda, ordu komutanı ve beş general kaçırılarak kurşuna dizildi; sadece Savunma Bakanı kaçıp canını kurtarabildi. Bunun üzerine General Suharto yönetime el koydu. Cinayeti işleyenler, *30 Eylül Hareketi* adını alan bir ordu grubu idi; fakat Suharto ve ordu, bu olayı PKI'nın düzenlediğini ileri sürerek geniş bir «komünistleri temizleme» harekâtına başladılar. Sayıları tam olarak saptanamamakla birlikte, yarım milyonla bir milyon arasında PKI üyesi öldürüldü. (PKI o sırada, sosyalist blok dışındaki en güçlü komünist partisi olmanın yanısıra, hükümet düzeyinde bakanlarla temsil edilen tek komünist partisi idi.) Yarım milyon insan toplama kamplarında gözaltına alındı; 1976'da hükümet hâlâ 30,000 kişinin toplama kamplarında olduğunu bildiriyordu. Bazı bakanlar da dahil olmak üzere kamu yöneticileri arasında geniş tutuklamalar yapıldı. PKI tümüyle temizlenmiş, ordu tek güç haline gelmiş ve Sukarno iyice yıpranmıştı. 1967'de Sukarno'nun görevine son verildi ve yerine Suharto geçti.

1967'den bu yana, ordu herşeye egemen. Komünistleri temizlemek için oluşturulmuş olan Kopkamtib (Düzeni ve Güvenliği Sağlama Komutanlığı) adlı örgüt, ordunun bütün muhaliflerine karşı kullandığı etkili bir silah haline dönüştü. Ordu içindeki muhalifler temizlendi, varlıklarını sürdürmelerine izin verilen partilerin «rejime sadakatları» güvence altına alındı.

Askerlerin yönetiminde olan *İşlevsel Gruplar Birleşik Sekreterliği* (Golkar) adlı bir parti kuruldu. 1971'de, hükümeti eleştirmenin yasak olduğu, Kopkamtib'in sıkı denetimi altında geçen ve eski PKI'lilerin zorla Golkar'a oy verdirildikleri bir «seçim» yapıldı. Beklendiği gibi, Golkar seçimi büyük bir çoğunlukla kazandı.

Hükümet, sivil teknokratlarla generallerden oluşturuldu. Devlet bürokrasisinin bütün kademelerinde ordunun atadığı subayların kesin bir ağırlığı var. Darbeyi izleyen yıllarda, IMF, ABD ve Japonya'dan önemli miktarda fonlar akmaya başladı. 1966'da ABD'nin Endonezya'daki yatırımı 106 milyon dolar (Asya'nın gelişen ülkelerine yapılan yatırımın % 8'i) iken, bu miktar 1975'de 1,587 milyon dolara (Asya'nın gelişen ülkelerine yapılan yatırımın % 27,6'sı) çıktı.

1967'den beri yabancı petrol şirketlerinin yatırımı 7 milyar doları buluyor ve bunun 6 milyarı ABD'den geliyor. Bu arada, 1970'de 3 milyar olan Endonezya'nın dış borçları 1977'de 16 milyara yükseldi. 1966 - 76 arasında ekonominin büyüme hızı ortalama % 7 idi, ihracat on katından fazla arttı. 1980'lerde büyüme hızı % 4 - 5 dolaylarına indi. Petrol gelirlerinin artması, bu gelişmelerde başlıca rolü oynadı.

Bu arada, ordu büyük şirketler kurarak bunları doğrudan doğruya yönetmektedir. Subaylar, bu şirketlerin yönetiminde rol aldıkları gibi, kişisel olarak yabancı iş adamları ile de ortaklık kuruyorlar. Başkan Suharto'nun akrabaları ve yakını olan subaylar, büyük şirketlerin yöneticisi durumuna geldiler.

Askerler pastadan bir ölçüde sivillerin de yararlanmasına izin veriyorlarsa da, bu pek yeterli olmuyor. Ücretler genellikle çok düşük ve işsizlik yaygın. Ekonomik bakımdan en iyi durumda olan Cava köylülerinin bile ancak üçte biri, temel gereksinmelerini karşılayabilecek durumda. 1973'ün sonunda ve 1974'ün başında müslümanların ve öğrencilerin katıldığı geniş protesto gösterileri oldu. Gösteriler üzerine sıkılaşan askeri yönetim, 1975'te biraz gevşedikten sonra 1976'da yeniden sertleşti. Bazı öğrenci gösterileri başlamadan bastırıldı. Öte yandan, 1977 yılında yaygın gerilla faaliyetlerinin bulunduğu belirtiliyordu ve Uluslararası Af Örgütü'nün verdiği bilgilere göre 55,000 ile 100,000 arasında siyasal tutuklu vardı. Öğrenci hareketleri 1977'de de devam etti.

1977'de, 1971'deki koşullarda bir seçim daha yapıldı; asker ve sivil bürokratların partisi olan Golkar bu kez de oyların % 62'sini kazandı. Muhalefet partilerinin yerel

temsilcileri, seçimlerde hile yapıldığını ileri sürerek oy sayım tutanaklarını imzalamadılarsa da, merkez temsilcileri baskı altında imzalamak zorunda kaldılar.

Golkar 1982 seçimlerinde de % 64 oy alarak egemenliğini sürdürdü. Yarısı atamalarla, yarısı da seçimlerle oluşan Ulusal Meclis (MPR), 1983'te Suharto'nun başkanlığını beş yıllık bir süre için uzattı. (Sukarno'ya göre bu bir ilerleme midir, bilinmez. Çünkü Sukarno, «yaşam boyu başkan» seçilmişti.)

Endonezya devleti, Sukarno tarafından ileri sürülen *Pancasila* doktrinine dayandırılmak isteniyor : Tanrıya inanç, ulusal birlik, oydaşsal demokrasi ve toplumsal adalet. Oranları % 90'a ulaşan Endonezya müslümanları, bu formülasyonla İslâmlığa yeterli ağırlığın verilmediğine inanıyorlar. Devletin bazı konulardaki tutumu (örneğin, evlilik yasası) laikleşme kuşkusu uyandırdığı için ve İslâmcı partiler resmen Pancasila'yı kabul etmeye zorlandıklarından, 1984 Eylül'ünde müslüman gençlerin katıldığı kanlı gösteriler yaşandı ve 28 kişi çatışmalarda öldü.

1984 ayaklanmasını sadece dine bağlamak yanlış olabilir. Ayaklananların söylediklerinden birisi, «bu ülkede sadece askerler ve Çinliler iyi koşullarda yaşıyorlar» sözü idi (Çinliler ticaretle uğraşıyorlar ve çoğu askerlerle ortak). *Expo, Fokus* ve *Topik* adlı yayın organları, aşırı zenginlik ve fakirlikle ilgili yazılar yayınladıkları için, birkaç ay ara ile kapatıldılar.

Endonezya'daki müslümanların ancak dörtte biri, gerçek İslâm dinine inanıyor. (Geri kalanlar çeşitli yerel dinlere de inandıkları için, onlara «istatistiksel müslüman» deniyor.) Rejime başkaldırının kaynağı, bu gerçek müslümanlar. Ülkedeki dört müslüman partisi, 1973'te birleşerek «Birleşik Kalkınma Partisi»ni kurmuşlardı. Bu partinin lideri ve adayları hükümet tarafından atanmaktadır. Parti'nin şu andaki lideri John Naro ise gerçek bir müslüman değildir. 1984'te parti Pancasila'yı resmen kabul etmek zorunda kalınca, müslümanlar başkaldırmıştı. Bu başkaldırı 1985'te de sürdü. Jakarta'da ve Borobudur budist tapınağında bombalar patladı. Jakarta limanındaki bir ayaklanma sırasında 100 kişi öldü. Bu arada, bombalama olaylarında parmağı olduğu gerekçesiyle eski bir bakan 19 yıl hapisle cezalandırıldı, emekli bir general de tutuklandı.

SONUÇ

Ele aldığımız Asya ülkelerinde demokrasiden söz etmek olanaksız. Genellikle bağımsızlığın ilk yıllarında kısa süreli demokrasi deneyimleri olmuşsa da, bu çabalar askeri müdahalelerle noktalanmış gözüküyor.

Bu ülkelerde demokrasinin neden yeşerip güçlenemediğini inceleyecek olursak, hepsinde bazı ortak özellikler bulunduğunu görürüz.

Askeri Yönetimleri Hazırlayan Nedenler

a) Bu ülkelerde demokrasinin tarihi yoktur. Hemen hepsi bağımsızlığını İkinci Dünya Savaşı sonrasında kazanmış ülkelerdir. Yalnız demokraside değil, kendi kendilerini yönetmede de deneyimsizlikleri söz konusudur. Yönetimde deneyimsizlik, demokrasi gibi ince dengelerin gözönüne alındığı zor yönetimler yerine, kaba gücün egemen olduğu diktatörlüklere yol açmıştır.

b) Siyasal partiler, parlamento, basın, sendikalar, dernekler... gibi siyasal kurumların yeteri kadar güçlü ve etkili olamaması, askerleri tek etkin güç olarak ortada bırakmıştır. Öte yandan, ekonomik gelişmenin zayıflığı nedeniyle toplumsal sınıflardaki farklılaşmanın yeterli belirginliğe ulaşmaması, asker - burjuvazi (özellikle komprador burjuvazi) işbirliğinin diktatörlüğe dönüşmesini kolaylaştırmıştır.

c) Bu ülkelerin hemen hepsinde ABD'nin önemli ekonomik veya askeri çıkarları vardır. Askeri darbelerin gerçekleşmesinde ve askeri yönetimlerin sürdürülmesinde CIA'nın önemli bir rol oynadığını gösteren ciddi bilgi ve belirtiler bulunmaktadır. Bölgede komünist rejimlerin (Çin, Kuzey Kore, Vietnam, Kampuçya) hızla yayılma eğilimi göstermesi, baskıcı sağ diktatörlüklerin oluşturulması ve sürdürülmesinin gerekçeleri olarak gösterilmiştir.

d) Bu «yeni» devletlerde uluslaşma süreci henüz tamamlanmamıştır. Etnik, dinsel ve dilsel bölünmeler, ulusal bütünlüğü her an tehlikeye düşürecek bir dinamiği içermektedir. Askerler, bu ortamda ulusal bütünlüğü sağlayabilecek tek örgütlü güç olduklarını ileri sürerek iktidara yürüyebilmişlerdir. Etnik, dinsel ve dilsel bölünmüşlük

(atomlaşma) askerlerin iktidara gelişinin gerekçesini oluşturduğu gibi, askerlere karşı yürütülecek bir sivil toplumsal muhalefeti zorlaştırdığı için de demokrasi aleyhine işleyen bir etmen olmuştur.

e) Demokrasi, sadece halkın katılımını gerçekleştirmez; aynı zamanda, geniş halk kitlelerinin «istemlerinin» partiler, parlamento ve basın aracılığı ile formüle edildiği ve siyaset kararlarına dönüştürüldüğü mekanizmayı da içerir. Kişi başına düşen ulusal gelirin ve ekonomideki sermaye birikiminin düşük olduğu bu toplumlarda, kapitalist kalkınma yönteminin benimsenmesi ve yürütülmesi tam bir demokrasi içinde çok zor gerçekleştirilebilir. Kapitalist büyüme, gelir ve servet eşitliğinin sağlandığı bir ortamda gerçekleşemez. Sermaye birikiminin sağlanması, geniş halk yığınlarının acımasızca sömürülerek küçük bir azınlığın elinde servet birikiminin gerçekleştirilmesi, zaten fakir olan bu toplumlarda ancak zora başvurularak yürütülebilir. Bu nedenle, halkın istemlerinin formüle edilebileceği dmokratik mekanizmalar ortadan kaldırılmıştır.

Askeri Yönetimlerin Nitelikleri

a) Diktatörler, yakınları ve askerler, yerli ve yabancı sermaye sınıfı ile sıkı işbirliğine girmişlerdir. Askerler kısa bir zamanda büyük servetler edinmişler ve yolsuzluklara karışmışlardır. Bir bakıma, vurguncu sermayedarların silâhlı muhafızları durumuna indirgendiler. (Sivil yönetimleri ve bir önceki askeri yönetimi devirirken daima «yolsuzluk» yapıldığı gerekçesi ileri sürülmekte, fakat yeni askeri yönetim de mutlaka yolsuzluklara karışmaktadır.) Fakat, «vurgun»un paylaşılmasında son derece keyfi davranılması burjuvazinin bir kısmını rejimden yabancılaştırmakta, hakkettikleri payı alamadıklarını düşünenler askerlere karşı cephe almaktadırlar. Bu cephe alış, ya demokratik güçleri, ya da yeni bir askeri darbeyi destekleme biçiminde ortaya çıkmaktadır.

b) Daima sıkıyönetim ilân edilmekte, anayasalar değiştirilmekte, meclisler dağıtılmakta, parti faaliyetleri yasaklanmakta, kişilere siyaset yasağı getirilmekte, basın susturulmakta, sendikalar denetlenmekte ve ABD ile ilişkiler geliştirilmektedir. Diktatör, keyfince bir Kurucu Meclis oluşturmakta; nasıl bir anayasa hazırlanması gerektiğini

bu Meclis'e dikte etmektedir. Yeni anayasanın niteliği ne olursa olsun, diktatörün olağanüstü yetkileri vardır. Buyrukları anayasa hükmündedir. Kişi hak ve özgürlükleri daima ayaklar altına alınmıştır. İnsanlar kitleler halinde öldürülmüş, işkence görmüş, gerekçesiz olarak yıllarca tutuklanmış ve işlerinden atılmıştır.

c) Yeni kurulan partiler ve adayları genellikle askerlerin izni ile ve baskı altında oluşturulmuştur. Seçimde baskı, hile ve sonuçları değiştirme (ya da sonuçlara uymama) sık görülen olaylardandır. Askerler genellikle kendi «devlet partileri»ni kuruyorlar ve bu partilerin başarısı için her türlü antidemokratik girişimde bulunuyorlar. Başkanlık sistemi askeri rejimlerin bir simgesi haline gelmiş, parlamenter sisteme ise daima son verilmiştir.

d) Askeri yönetim altında ekonomik büyüme hızı ve ihracat genellikle olumlu gelişmeler göstermekte, fakat gelir dağılımı alabildiğine bozulduğu için halk bu gelişmelerden bir yarar sağlayamamaktadır.

Demokratik Güçler

Öğrenciler, işçiler, bazı durumlarda köylülerin bir kısmı, ganimetten pay alamayan burjuvazi ve iktidarda etkili olamayan etnik gruplar, askeri yönetimlere karşı mücadele yürüten başlıca toplum kesitleridir. Ayrıca, rejimden memnun olmayan bazı dinsel gruplar da zaman zaman bu mücadeleye katılıyorlar.

Kentlerde öğrencilerin gösterileri, işçilerin grevleri, kırsal alanlarda bazı gerilla faaliyetleri, demokratik direnişin aldığı biçimleri oluşturuyor. Siyasal partilerin zaman zaman demokratik çıkışları olmakla birlikte, her zaman tutarlı bir demokrasi mücadelesi yaptıkları söylenemez. (Bu durum, partilerin ne kadar yakından denetlendikleri ya da yıldırıldıklarına bağlı olarak değişebiliyor.)

ABD'nin bu ülkeler üzerindeki etkinliği ve askeri rejimlere verdiği koşulsuz destek, bu ülkelerde demokrasinin gelişmesini engelleyen en önemli dış etmen olarak gözüküyor. Ekonomik gelişme ile sınıf farklılıklarının daha fazla belirginleşmesi, uluslaşma sonucunda etnik bölünmelerin azalması, ABD'nin bu ülkelerdeki etkinliğinin azalması (veya ABD'nin siyasetini değiştirmesi), demokrasiye giden yolu açacak olan başlıca etmenlerdir.

ROGER OWEN

DEMOKRASİYE DÖNÜŞ : MISIR *

Son onyılda sınırlı bir «demokrasiye dönüş» deneyimi yaşayan tek Arap ülkesi, Mısır olmuştur. Daha sonraları «Devrim» olarak adlandırılan 1952 askeri darbesi, çoğulcu kurumlara, bağımsız bir yargı düzenine ve görece özgür bir basına dayanan, otuz yıl süreli bir meşrutiyet hükümetleri, düzenli seçimler ve çok partili siyaset dönemini sona erdirmişti. Cemal Abdül Nasır önderliğindeki Özgün Subaylar rejimi yalnız Parlamentoyu ve varolan siyasi partileri feshetmekle kalmamış; üniversiteler, işçi sendikaları, basın, mesleki dernekler ve mahkemeler gibi bütün bağımsız kurumları da süratle yeniden yapılayarak devlet aygıtının içine katmıştı. Nihayet, 1952'deki Toprak Reformu ve 1950'lerin sonuyla 1960'ların başında gerçekleştirilen mali, ticari ve sınai kuruluşların millileştirilmesi hareketiyle birlikte rejim, 1952 öncesinde devlet müdahalelerinin çok büyük ölçüde dışında kalan ve burjuva siyasetlerinin bir temeli olarak kullanılan son derece önemli bir bağımsız iktisadi güç kaynağını ortadan kaldırmış oluyordu.

Ancak, Nasır rejiminin tek parti düzeninin temelini oluşturacak yeni siyasal kurumları yaratma doğrultusundaki çabaları büyük ölçüde başarısız kalmıştır. Başkan Nasır'ın 1970'deki ölümünden önce bile, Arap Sosyalist Birliği'ne verilen önderlik rolüne karşı önemli bir muhalefet vardı. Fakat daha da önemli bir meydan okuma, bazı burjuva gruplarından - iktisadi devlet kuruluşlarının yöneticilerinden, orta büyüklükteki toprak sahiplerinden ve yabancı işyerlerinin millileştirilmesiyle ortaya çıkan boşluğu dolduran Mısırlı girişimcilerden - geldi. Bu gruplar hem kamu hem de özel iktisadi faaliyetler üzerindeki merkezi denetimin gevşetilmesi için baskı yapmaya başladılar. En-

(*) Yapıt için yazılan bu yazı,, Şevket Pamuk tarafından dilimize çevrilmiştir - Yazı Kurulu.

ver Sedat 1970 öncesinde bu gruplarla özdeşleştirilmekteydi ve Nasır'ın yerine Başkan olduktan sonra bu grupları kendi siyasal çevresi olarak seçecektir.

Hiç şüphesiz iktisadi liberalleşmenin ardında yatan ana itici güç, tarımsal ürünlerin özel ihracatından ve özel olarak üretilen malların kamu sektörüne satışından sağlanacak kârlarla 1967 İsrail savaşı sonrasındaki kemerleri sıkma yıllarında genişleyen dış kaynaklı mallar pazarına girilerek elde edilecek kârlar için gerekli olan daha fazla özgürlük arzusuydu. Ancak liberalleşme hareketi, Nasırcı diktatörlük olarak adlandırılmaya başlanan dönemin suçlanması ve hukuka daha fazla saygı talepleriyle birlikte, kendine daha açık bir biçimde siyasal gerekçeler de sağlamaya başladı. Yeni Başkan da bir noktaya kadar bu eğilimlere katılmaktaydı. Sedat, hem yabancı yatırımcıları mülklerinin artık güvence altında olduğu konusunda ikna etmek ve hem de Mısır solundaki düşmanlarını yakın geçmişin tatsız yanlarıyla özdeşleştirerek güç durumda bırakmak istiyordu. Ancak, liberalleşme hareketinin kendi konumunu etkileyecek kadar ileriye gitmesine de karşıydı. Yarı - resmi *El - Ahram* gazetesinin kendi atadığı Yazı İşleri Müdürü Ali Amin, çok partili düzene geçişin pek yaklaştığını söylemeye başladığında, onu işinden atmaktan çekinmedi.

Başkan Sedat ile daha geniş iktisadi özgürlükler talep eden burjuva grupları arasındaki ilişkiler, 1973 savaşındaki kısmi zaferinden sonra ortaya çıkan ve «Ekim» belgesi olarak adlandırılan sorunla birlikte kesinlik kazandı. Bu belge «infitah» ('açılma' veya 'liberalleşme') olarak bilinen ve özel sektörü canlandırmayı, kamu sektörünü uyarmayı ve yardım, yatırımlar ülke dışındaki işçilerin gönderdikleri dövizler aracılığıyla Arap petrol paralarının Mısır'a akmasını amaçlayan yeni iktisadi politikaları tanımlamaktaydı. Aynı zamanda Sedat, dikkatini resmi olarak itibardan düşmüş olan Arap Sosyalist Birliği'ne de çevirdi ve Birliğin nasıl yeniden örgütlenmesi gerektiği konusunda üyeleri arasında kamuya açık bir tartışma başlattı. Bu durum parti içinde birbirinden farklı eğilimlerin ortaya çıkışına göz yumulmasına yol açtı ve bu eğilimlerin herbiri kısa bir süre içinde kendi örgütleri ve siyasal programlarıyla birlikte ayrı platformlara («minber»ler) dönüştüler. Ancak, 40'dan fazla platformun ortalıkta gözükmesi üzerine bu

süreç denetimden çıkmaya başlayınca, Başkan tekrar müdahale etti; bir grubu hükümetin resmi aracı göstererek, diğer iki grubun da göstermelik sol ve sağ muhalefeti temsil etmesine izin vererek sürece bir çeki düzen verdi. Nihayet, bu üç platformun 1976 Genel Seçimlerine katılmalarına izin verildi. Seçim sonuçları Sedat'ın Merkez örgütü için bir zafer olarak açıklanır açıklanmaz, sözkonusu platformların birer genel merkez ve resmi gazeteleriyle birlikte kendilerini siyasal partiler biçimine dönüştürmelerine izin verildi.

Bütün bu sürecin gelişimine ilişkin olarak şimdiye kadar doyurucu bir tahlil yapılmamıştır. Yine de, ana etkenlerin şunlar olduğu söylenebilir :

1 — Sedat'ın Arap Sosyalist Birliği'nden hoşlanmayışı ve bu birliğin yerine bir alternatif siyasal örgüt getirme arzusu.

2 — Arap Sosyalist Birliği'nin geleceğine ilişkin tartışmaların, bazı burjuva politikacılarına çeşitli siyasal eğilimlere izin verilmesi fikrini öne sürebilmeleri için sağladığı fırsat.

3 — Sedat'ın egemen bir partiyle göstermelik bir muhalefetten oluşan düzenin kendisine soğlayacağı önemli yararların farkına varması : Böylece Sedat, bir yandan karar verme sürecine katılmaya çalışan burjuva unsurlardan sağlayacağı siyasal desteği dizginleyeceğini, bir yandan da dış dünyaya - ve özellikle ABD'ye - Mısır'ın İsrail'le aynı düzeyde bir demokrasi olduğunu göstereceğini düşünüyordu.

4 — Sedat'ın ve onun burjuva destekçilerinin, bu siyasal düzenin işçi sınıfı ve köylü çıkarlarının temsil edilmesini asgari düzeye indirecek bir biçimde işletilebileceğini görmeleri.

5 — Başkan Carter yönetimindeki ABD'nin, daha açık bir siyasal sürecin gelişmesi doğrultusundaki cesaretlendirici rolü.

Ancak, bu yeni, sınırlı çoğulculuk düzeninin kurulabilmesinden önce ortaya başka gelişmeler çıktı : Ocak 1977'nin «Ekmek» gösterileri; Sedat'ın Kudüs gezisi ve onu izleyen

Camp David Anlaşmaları; ve Mısır'ın büyük şehirlerinde Kıptilerle [Mısır yerlisi hıristiyanlar] Müslüman gruplar arasındaki dini gerginliğin artmakta olduğuna ilişkin tehlikeli işaretler. Sedat'a göre, bu olayların yarattığı gerginlikler açığa çıkarılmasına izin verilemeyecek kadar tehlikeliydi. Bu nedenle Sedat, o günlerden öldürüldüğü 1981 Sonbaharına kadar devamlı olarak hücum etti : seslerini yükselten milletvekillerini Parlamentodan attırdı, siyasal partilerin güçlerini sınırladı ve genel olarak karşıtlarını kendisinin «sadık muhalefet» olarak betimlediği bir konuma indirgemeye çalıştı.

«Demokrasiye dönüş»te bir sonraki aşama, Sedat'tan sonraki başkan Mübarek döneminde gelişti. Ancak bundan önce, Mübarek'in ülke içinde kendi durumunu güçlendirmesi ve dikkatini, Mısır'ın iktisat politikasının ana mecrasını, kendisinin «tüketimin infitah»ı dediği şeyden «üretimin infitah» ı olarak nitelendirdiği yöne kaydırmayı amaçlayan büyük ölçüde başarısız çaba üzerinde yoğunlaştırması gerekti. Mübarek'in «dönüş» e ilişkin girişimleri, 1984 Mayıs'ında yapılması beklenen Genel Seçimlerin mümkün olduğu kadar dürüst geçeceğine ilişkin işaretlerle başladı. İlk olarak, 1983 sonunda bir hükümet adayının İskenderiye'deki ara seçimlerde yenilmesine izin verildi; daha sonra da, devrim öncesi bir partinin mirasçısı olan Yeni Wafd partisinin ciddi bir muhalefet olarak genel seçimlere katılmasına izin verileceği belli oldu.

Bir kere daha, Başkanın bu yeni politikayı benimsemesine yol açan nedenler henüz yeterince çözümlenmemiştir; ancak bu nedenlerin aşağıdakileri içerdiği söylenebilir :

1 — Hiçbir siyasal izleyicisi olmayan, bir önceki Başkanın «infitah» politikasıyla kendisi arasına mesafe koymayı olanaksız bulan ve 1952 Devrimine katılan politikacıların elde ettikleri otoriteden nasibini alamayan bir Başkanın, kendine kişisel bir meşruiyet bulma arzusu.

2 — Can çekişmekte olan resmi partiyi (yeni adıyla Milli Parti'yi) bir miktar gerçek rekabetle karşı karşıya getirerek canlandırma ve bir ölçüde de yeniden yapılama arzusu.

3 — Müslüman Kardeşlerin bazı üyelerinin resmi Wafd'çı adaylar olarak seçimlere katılmalarına olanak sağ-

layarak, ılımlı dini unsurlara siyasal düzen içinde bir rol bulma arzusu.

4 — Mübarek'in, ciddi muhalefetin kendi partisinin Solunda değil de *Sağ*'ında ortaya çıkmasının sağlayacağı yararları görmesi.

Ne var ki, 1984 Genel Seçimleri ancak çok sınırlı bir çerçeve içinde, demokrasi yolunda ileri ve önemli bir aşama olarak kabul edilebilir. Birinci olarak, 1977'de çıkarılan ve 1979'daki değiştirilen biçimiyle Partiler Yasası, varlığı resmen tanınabilecek siyasal örgütlenmelere çok ciddi sınırlamalar getiriyordu. İkincisi, 1983'de çıkarılan Seçim Yasası bir yandan en büyük partiye her türlü üstünlüğü sağlarken, bir yandan da muhalefet partilerinin yeni Parlamento'da sandalya kazanabilmenin ön koşulu olarak getirilen yüzde 8'lik oy barajına ulaşmasını son derece güçleştiriyordu. Üçüncü olarak, pek çok seçim bölgesinde, özellikle kırsal alanlarda seçimlere resmi müdahaleler oldu. Sonuçta, Milli Parti 390 sandalye elde ederken, Wafd yalnızca 58 milletvekili çıkarabildi; diğer partilerin hiçbiri yüzde 8'lik barajı aşamadılar.

Seçime ilişkin muhalefet ve protestolar dinmeye başladıktan sonra, Wafd partisi kendisini resmi muhalefet ve hükümetin alternatifi olarak kabul ettirmeye çalıştı. Bu stratejinin başarılı olup olmayacağını söyliyebilmek için vakit henüz çok erken, ancak başarı olasılığı fazla değil. İktisadî sorunların derinliği ve dini gerginliğin yükselmeye başladığı dikkate alındığında, gözlemcilerin büyük çoğunluğu Mısır'ın siyasi geleceğinin bugünkü siyasal düzenin dışındaki güçler tarafından, özellikle Ordu ve örgütlü İslamcı gruplar tarafından belirleneceği konusunda birleşiyorlar. Eğer bu tahminler doğru çıkarsa, Mısır burjuvazisi anayasal, yasal ve siyasal hakların sağlayacağı olanaklarla kendisini keyfî müdahalelerden korumayı değil, iktisadî çıkarlarını ilerletebilmek için iktisadî liberalizm politikalarını öne sürmeyi tercih ettiğini bir kez daha göstermiş olacak.

İRAN: BİR «DİNSEL DEMOKRASİ» DENEMESİ

Önce, «dinsel demokrasi» ya da «teokrasi ve demokrasi ilişkileri» üzerinde kısaca durmakta yarar var.

Hıristiyanlığın bir «dünya dini» olma niteliğini, İslamınkine oranla son derece siliktir. Batı demokrasisine bağlı ülkelerin hemen hepsinde, resmen ya da fiilen laiklik ilkesi hâkimdir. Devletin ya da devlet başkanının dinsel (mezhepsel) bağlantı noktasını gösteren kurallar ya da ilkeler (İngiltere), sembolik olmaktan öteye gitmez. Siyasal hayattaki hıristiyan demokrat partilere, sosyal hayattaki kiliseye karşın, kamusal hayat esas olarak dinsel olmayan bir zemin üzerinde cereyan eder.

Bu nedenlerle, «teokratik demokrasi»yi, bir «dünya dini» olan, sosyal, siyasal ve kamusal ve özel hayatı birçok yönleriyle kurallaştıran İslam dininde ve İslam dünyasında aramak daha mantıklı olur.

Burada üç kategoriyi konu dışı tutmak gerekir. Birincisi; çok eski tarihlerde, İslamın halifeler döneminde varolduğu ileri sürülen islamî cemaat demokrasisidir.[1] İkincisi; Türkiye, Senegal, Nijer, vb. gibi, halkının büyük çoğunluğu ya da tamamına yakın bir kısmı müslüman olan fakat laik

(1) Halife Ömer döneminde, belli bir katılmaya sahne olan Şûra Meclisleri temsilî sisteme yönelişi ifade ediyorlardı. Mahkemeler de nisbî bir bağımsızlığa sahiptiler. Râşidin halifeler döneminde, halifelerin seçimle işbaşına gelmesi usulü benimsenmişti. Ancak bu «temsilî ve demokratik» görüntü, sırf müminleri içine alıyordu, Ayrıca, bu yönetim biçimi kurumsallaşamamış, sürekli olamamıştır.

sisteme bağlı ülkeler kategorisidir.[2] Üçüncüsü de, hem dinî hem de açıkça otoriter rejimlerdir (Pakistan). Bu kategoriler dışında İslam dünyasında «dinci demokrasi» kavramı açısından ele alınabilecek başlıca örnek, kendini böyle tanımlayan ve tanıtan bugünkü İran rejimi oluyor.

BAZI GÖZLEMLER

İran'da, monarşiye karşı mücadele ve devrim, geniş halk kitlelerini ön plana çıkardı. Devrim sonrasında, Şah yanlıları dışındaki bütün toplum kesimlerinin aktif bir şekilde varlıklarını ortaya koyabildikleri çoğulcu ve özgürlükçü bir ortam doğdu. Dinci ve laik, sağ ve sol, belli başlı bütün ideoloji ve siyasetler birarada varolabiliyor, kitleler aktif bir şekilde politika içinde bulunuyorlardı. Bu, öylesine güçlü bir kitlesel demokrasi görüntüsü veriyordu ki, 1983 yılındaki baskıcı ortamı tasvir eden bir İranlı gözlemci, *Kayhan* gazetesi eski yöneticisi Tahirî, devrim günlerinin bu demokratik birikimlerinin halâ silinemediğini belli eden ifadeler kullanmaktadır. Gözlemciye göre, İran'da iktidar hâlâ sokaklardadır, halk çoğunluğunun isteklerine uymayanlar uzun süre iktidarda kalamazlar; çünkü artık «herkes gerçek bir şef» olmuştur; kimse, hattâ Humeynî bile iktidar tekeline sahip değildir. Bu yüzden, belki bir yönetim ya da demokratik yönetim yoktur ama, demokratik düşünce yapısı gelişmekte olup, bu da gelecekte demokratik bir yönetimin kurulabilmesini mümkün kılacak bir etkendir.[3] Bu satırlar, İran devriminin özünde demokrasi unsurunun varlığını göstermeleri bakımından önemlidir.

Böylece, devrim sonrası günlerde, dinci önderliğin şimdi iktidarda olan kanadının muhalefetine rağmen, Batı tipi liberal ve çoğulcu bir demokrasiye yönelebilmenin siyasal ve konjonktürel çerçevesi de oluşmuştu. Kurulacak yeni siyasal düzen bu ortama uygun bir yapılanma getirebilirdi; bu yol artık açılmıştı. Bu gerçekleşseydi, İran rejimi, ulusal ve özgül karakterleri de olan, ama esasta çoğulcu ve liberal bir demokrasi kimliği kazanabilirdi.

(2) Bkz. L'Islam et l'Etat, Presse Universitaire de France, (sous la direction de O. Carré), Paris 1982, pp. 246 - 257; 258 - 270. İslam'ın ağırlıklı din olmasına karşın Endonezya da çok-dinli ve laik sistemi benimsemiştir (Patrice de Beer, «L'Islam d'Asie», Le Monde, 14. 12. 1979).

(3) Ali Sirmen, «Amin Tahirî ile konuşma», Cumhuriyet, 4 Nisan 1983.

Ancak bu olmamış; tam tersine, otoriterleşme yönelimi giderek ağır basmıştır. Bu sürecin başlıca kurumsal ve pratik aşamalarını örneklemeye çalışacağım. Bu yolda ilk dım, referandum'la atılmış, bunu yeni anayasa izlemiştir.

İran'da yeni rejimin nasıl bir karakter taşıması gerektiği konusunda yapılan «halkoylaması», nasıl bir yola girildiğini de göstermekteydi. İran halkı 30 - 31 Mart 1979 tarihlerinde «halkoylaması» için sandık başına çağrıldığında, şöyle bir soruyla başbaşa bırakılmıştı : «Monarşinin yerini bir İslam Cumhuriyetinin almasını istiyor musunuz?» Sorunun cevabı «evet» ya da «hayır» olmalıydı. Monarşinin tasfiyesini halkoyuyla da tescil ettirmek, anlaşılabilir bir tutumdu. Ancak, ilerki «seçenek» konusunda tutulan yol hakkında olumlu bir yargıda bulunabilmek güçtü. Çünkü, kurulacak olan yeni düzenin sadece «monarşik olmayacağı»nın, bir «cumhuriyet» olacağının belirtilmesiyle yetinilmiyor, bu cumhuriyetin niteliği de şimdiden belirleniyordu : «İslam Cumhuriyeti». Monarşiye karşı olan, ona karşı mücadele etmiş olan laik kanatlar yukarki soruya nasıl bir cevap verebileceklerdi?, «Hayır» derlerse monarşiden yana, «evet» derlerse «İslam Cumhuriyeti»nden yana bir irade açıklamış olacaklardı. Böylece daha baştan, sorunun ortaya konuş biçiminde bir sakatlık vardı; ve bu, halk iradesini saptırıcı nitelikteydi. Nitekim, yalnız laik karakterli Ulusal Demokratik Cephe değil, dinci eğilimleri ağır basan Mücahidîn ve Fedayîn gibi hareketler de bu halkoylamasının demokratik olmadığını ileri sürerek, taraftarlarını oy vermemeye davet ettiler. Kürt ve Türk azınlıklar da oylamaya katılmama eğilimi gösterdiler. Halkoylamasının ikinci sakat yönü, oy verme usullerinin demokratik olmayışıydı. Oylar kapalı hücrelerde değil, sandık kurullarının gözleri önünde verildi. Kurul üyeleri ise Humeynî yanlısı kişilerdi. Seçmen kütükleri de olmadığından, oy vereceklerin kimliklerini herhangi bir belgeyle kanıtlamaları yeterli görüldü. Sonuçta, «evet» oyları ezici bir çoğunluk sağladı.[4]

Bu olup - bitti şeklindeki «halkoylaması»ndan sonra ikinci adım, yeni anayasayla atıldı. 1979 «İran İslam Cum-

(4) 1979 Anayasası, «oy hakkı olanların tümünün yüzde 98,2 çoğunluğu» nun bu ilk referandumda olumlu oy verdiğini yazmaktadır (md. I).

huriyeti Anayasası», çoğulculuğu ve liberalizmi din sınırlarına hapseden bir anayasadır. Anayasa, bütün toplum ve devlet faaliyetlerini din kurallarına tâbi hale getirmekte, sadece İran'da değil dünya çapında bir «dinsel otoritarizm'i hedef göstermekte ve meşrûlaştırmaktadır. Belli bir dinin ve mezhebin dışındakiler için kamusal bir özgürlük alanı kalmamakta; farklı bir dinî ve vicdanî inanca sahip olmak, sadece din ve ibadet özgürlüğüne hak kazandırmaktadır. Şimdi, Anayasadaki esaslara kısaca göz gezdirelim.[5]

«Anayasanın görevi... İran islam inkılabının islamî muhtevasını nazara alarak bu inkılabın ülke içinde ve dışında sürdürülmesi ortamını sağlamak (...), tek dünya ümmeti yolunu hazırlamak» tır *(Başlangıç, İslam'da Yönetim Biçimi)*. Buna uygun olarak, «İslam Cumhuriyeti Ordusu ve İnkılap Muhafızları Kolu (...) yalnız sınırların korunması görevini değil, (islamî) öğretinin yüklediği ödevi, diğer deyişle Allah yolunda cihad ve Allah'ın kanununun yeryüzünde egemenliğinin yayılması uğrunda savaşımı da üstlenirler» *(Başlangıç, Öğretiye Göre Ordu)*. «Egemenlik ve yasama yetkisi Allaha mahsustur» (md. 2). Resmî din islam ve caferî mezhebidir (md. 12).

Bütün hukuk sistemi dinî esaslara bağlı tutulmuş ve bu husus sıkı bir denetime bağlanmıştır : «Toplum yönetiminin ilkelerini açıklayacak olan Yasama, Kur'an ve Sünnet yörüngesinde döner.» *(Başlangıç, İslam'da Yönetim Biçimi)* «Bütün kanun ve kararlar islamî ölçülere dayanmalıdır. Bu madde kayıtsız ve şartsız olarak Anayasanın bütün maddelerinin ve diğer kanun ve mukarreratın üstündedir ve bu hususun tespiti ve belirlenmesi, Şura-i Nigehban'ın (denetim şurası) mensubu olan Fakihlerin uhdesindedir» (md. 4). «İslam bilginleri tarafından gözetim, vazgeçilmez ve zorunlu bir husustur» *(Başlangıç, İslam'da Yönetim Biçimi)*. Meclis; resmî dinin kurallarına ve anayasaya aykırı kanunlar koyamaz (md. 72). Şura-i Nigehban bütün yasaları inceler ve «islam ahkâmı»na aykırı düşüp düşmediklerine karar verir (md. 91 - 96). Zaten, yasama meclisindeki «Temsilcilerin temsilciliği de 'islam cumhuri-

(5) Constitution de la République Islamique de l'Iran, Janvier 1980. Türkçesi için, bkz : İran İslam Cumhuriyeti Anayasası; çev. Hüseyin Hatemî, Çağrı yay., İstanbul 1980.

yeti' kavramı ile sınırlıdır» (İmam Humeyni'nin Anayasa Nihai İnceleme Meclisi'ne gönderdiği *mesaj*'dan). Denetim Şûrası, geniş kitlelerin maddî durumunu ilgilendiren bazı çok önemli konularda, mülk sahipleri yararına tavır almıştır. Örneğin, büyük toprak sahiplerinin arazilerinin köylüye dağıtılması ve dış ticaretin millileştirilmesiyle ilgili olup «islamî» yasama meclisi tarafından çıkarılan yasalar, bu şûra tarafından, İslam hukukunun mülkiyeti koruyan esaslarına aykırı bulunarak iptal edilmişlerdir.[6]

Bu Anayasayla yalnız devletin düzenlenişi ve işleyişi değil, toplumsal ve siyasal faaliyetlerin nerdeyse tümü, kamusal hayatın hemen hemen bütün kesimleri ve haklar ve özgürlükler rejimi de, din ideolojisi ve kurallarıyla çerçevelenmiştir. Kadın hakları (md. 21), basın ve yayın (md. 24), siyasal partiler (md. 26), toplantı ve gösteri yürüyüşleri (md. 27), meslek seçme (md. 28) gibi konularda İslam esaslarına uyulması zorunludur.[7]

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, cumhuriyetçi söylemine karşılık, monarşik yönler de taşımaktadır. Bu, ırsî olmayan bir monarşiyi, garip bir «seçim»le işbaşına gelen monarkı hatırlatıyor. «Rehber» denen kişinin durumu bunu göstermektedir. «Anayasa, gerekli şartları haiz olup halk tarafından önder olarak tanınmış bulunan fakihin rehberliğinin gerçekleşmesi için gerekli ortamı hazırlar» (*Başl., Adil Fakihin Velayeti*). Rehber, çok geniş yürütme yetkilerine de sahiptir (md. 66, 110).

Böylece İran Anayasası, devrimin geniş platformuna karşın, dar ve dinî bir mutabakat (*consensus*) alanı çizmekte; «islamî cumhuriyet» ya da «islam demokrasisi» söylemi altında, dinin, fanatik - dinci kesimin ve «yanılmaz Rehber»in hegemonyasını meşrulaştırmaktadır. İlginç ve garip olan şudur ki, bugün resmi - dinî siyaset alanının dışına çıkarılmış olan laik ya da ılımlı dinci muhalefet hareketleri de, bu anayasanın bu şekilde oluşmasında şu ya da bu ölçüde rol oynamışlardır.

---

(6) André Mebon, «Iran : un régime au bord du vide», Le Monde diplomatique, juillet 1983, p. 12.

(7) Örneğin; kadın - erkek eşitliği ve kadının bazı «hakları» ancak «islamî ölçüler» içinde söz konusudur (md. 20 ve 21).

Bu iki kurumsallaştırma örneğinden (referandum ve anayasa) sonra, şimdi kısaca pratikteki duruma ve gelişmelere bakalım.

İran'da kendilerini İslamcı ilân eden çeşitli siyasal güçler arasında daha baştan beri bir kamplaşma, birbiriyle zıtlaşan iki ana kanat vardı : din adamlarının devlet cihazına elkoymamaları şartıyla bir «İslam devleti»ne taraftar olanlarla, tam bir teokratik devletin kurulmasını isteyenler. Birinci blokta en güçlü hareket ve örgüt Halkın Mücahidleri idi; ikinci kanattakiler de, Humeynî'nin koruyuculuk ve desteğinden yararlanan İslamî Cumhuriyet Partisi'nde birleşmişlerdi. Mücahidîn hareketinin, ruhbansız, kendi kendini yöneten ve spontane bir toplum anlayışında odaklaşan «müslüman laikliği» tezlerine karşılık, başını Humeynî'nin çektiği İslamcı teori ilahi yasalara tâbi bir toplum anlayışını savunuyor; bu yasaları yorumlama ve dolayısıyla topluma her alanda yön verme işinin mollaların yetkisinde olduğu görüşünü sistemleştiriyordu. Mücahidîn hareketi, monarşik kurumların yerini alan Devrim Konseyi'nden daha baştan uzak tutulduğu gibi, 1979 ilkbaharından itibaren de esaslı bir baskı ve sindirme harekâtına hedef oldu. Bu operasyon esas olarak iki kanaldan yürümüştür. Birincisi; Humeynî'nin desteğiyle kurulan ve iktidarı tekeli altına almayı kendine acil ve birinci hedef seçen İslam Cumhuriyeti Partisi'dir ki, bu parti çok kısa zamanda bu hedefe yaklaşmada büyük «başarılar» kazanmıştır. İkinci kanal ise, yeni rejimin kurumsal çatısını çatan - yukarda kısaca anlatılan - yeni anayasa olmuştur.[8]

Bütün bu kurumsal ve siyasal gelişmeler, İran'daki rejim sorununu sağlam bir raya oturtmak ve «islamî bir demokrasi» yaratmak şöyle dursun, en büyük taraftarlarını bile huzursuz kılan sonuçlar vermeye başladı. Humeynî'nin, İran devriminin ikinci yıldönümü dolayısıyla vermiş olduğu bir demeç, bu açıdan son derece dikkat çekicidir. «Rehber» şöyle diyordu :

> «Bu sözlerim, mahkemelerde, komitelerde ve diğer organlarda bulunan din adamlarına ciddî bir uyarı olsun. Kendi yetkileri dı-

(8) Ahmad Faroughy, «Nouvelle phase de la révolution iranienne», Le Monde diplomatique, août 1981, p. 6.

şında kalan alanlara hiçbir şekilde el atmasınlar. Bazı mevkilere adam tayin etmek, bunları azletmek, vb. gibi eylemler ülke işlerine karışmak anlamına gelir ve bunlar kesinlikle yasa dışı olup ülkede karışıklık yaratır. Bu türden hareketler önlenmelidir.»[9]

11 Şubat 1981 günü okunan bu demeci tamamlayan bir konuşma yapan Beni Sadr da, din adamlarını tiranlığa giden yolu hazırlamakla suçluyor, «Stalinci yöntemler»e karşı çıkılmasını istiyordu. Tezlerini desteklemek için Harvard'lı tarihci Crane Brinton'un, bütün devrimlerin «ılımlı iktidar», «aşırı uçlar tarafından istikrarsızlığa uğratılma» ve «diktatörlüğe dönüş» şeklinde üç aşamadan geçtiği yolundaki görüşlerini aktaran (eski) Cumhurbaşkanı, sözlerini şöyle tamamlamaktaydı :

«Bizim devrimimiz üçüncü aşamasına girmiştir. Bütün iktidar tek bir grubun denetimi altındadır. Tiranlığa hazırlanıldığı bir dönemdeyiz.»[10]

Gerçekten İran'daki gelişmeler, bu sözlerden önce olduğu kadar bunlardan sonra da, işaret edilen yönde gelişti. İlk yasama organı ve başkanlığı seçimleri, Hizbullahların terörüyle muhaliflerin baskı altında tutulduğu, MacCarthyism şartları altında geçti. İki turlu seçim sistemi de muhalefetin gücünü kırıyordu.[11] Humeynî, Cumhurbaşkanı seçimine de doğrudan müdahele etmiş, adaylıklara karışmış, örneğin Recavi'yi adaylıktan almıştı. Daha sonra, tıpkı milletvekilleri gibi dokunulmazlık zırhından yoksun bulunan Cumhurbaşkanı Beni Sadr görevden alındı ve düşürüldü.[12] Laik, liberal, marksist, ılımlı dinci ya da «müslüman marksist» muhalefet hareketleri ve öndegelen bazı düşünürler tasfiye edildi, yayınları yasaklandı.[13] Gazete ve kitap yayımcılığına resmî ve ideolojik sansür kondu; aile

(9) Le Monde, 13 Şubat 1981.

(10) Aynı yerde.

(11) Eric Rouleau, «Les divisions de l'Islam en Iran», Le Monde, 29.3.1980.

(12) Le Monde, 21-22. 6. 1981.

(13) J. - P. Girard, «Shi'isme et Etat en Iran», L'Islam et l'Etat, p. 83; B. Badie/R. Santucci, «essai d'analyse de la contestation fondamentaliste et marxiste dans plusieurs pays islamiques», L'Islam et l'Etat, p. 24.

fertlerini dahi hedef alan ihbarcılık resmen teşvik edildi; Irak savaşı şartlarından da yararlanılarak bir baskı rejimi kuruldu ve klerikal klik iktidarı kendi tekeline aldı. Bu baskı rejiminin en başta gelen kurbanları ise, şüphesiz, nüfusun yarısını oluşturan kadınlar ile çeşitli din ve mezheplere mensup azınlıklar oldu. Tekelci iktidara karşı çıkmak, rejime ve dolayısıyla Allah'a karşı gelmek anlamına büründüğünden, muhalefetin olanakları da iyice daraldı.[14] Bu durumda, muhalefetin bir kısmı yurt dışına kaçtı, içerde kalanlar da yeraltına çekildiler. Bunlar, «anayasanın uygulanması» ve kamu özgürlüklerinin tanınması platformundan başlayarak, rejimin devrilmesi talebine doğru ilerleyen yeni bir mücadeleyi başlattılar.

Yargı yetkisinin kullanılışıyla ilgili olarak da kısa bir not düşmekte yarar var. İran devrimi, daha başından itibaren bir «yasallık» kuramamıştır. Üyeleri hukukçu olmayan ve Humeyni tarafından seçilen «devrim mahkemeleri; kapalı duruşmaları, aceleyle verilip hemen infaz edilen kararları, suçların ve cezaların kanuniliği ilkesini hiçe sayan tutumlarıyla, daha çok birer «infaz bölüğü» niteliği göstermişlerdir. Nitekim bizzat Humeyni, «mahkemelerin görevi»ni, «halkın heyecanını denetim altında tutmak» şeklinde tanımlıyor, «devrim mahkemeleri»nin sanıkları için de şöyle diyordu : «Bu adamlar hapse tıkılmak yerine daha ilk günden öldürülmeliydiler... Üzülerek görüyorum ki Batıcılık halâ içimizden sökülüp atılamamıştır.»[15] Kısacası; «devrim yargısı» daha başından itibaren başıbozukluğun ve adaletsizliğin ta kendisiydi.[16] Durum ondan bu yana değişmiş değildir. Gizli, avukatsız ve savunmasız, hızlandırılmış yargılamalar, yaşa ve cinsiyete, ehliyet durumuna, ceza yargılamasının temel ilkelerine uyulmadan verilen ağır cezalar ve idam kararları buna örnektir. İran «ceza adaleti»nde «Allah'a karşı gelme suçu»nun ağır bir şekilde cezalandırılması da,[17] suçların ve cezaların yasallığı ilkesinin ne şekilde ihlâl edildiğinin en açık kanıtıdır. Böylece orta-

(14) André Mabon, «Iran : un régime au bord du vide», p. 12 - 14.

(15) «Meeting with Khomeini», Laleh, May 1979, p. 5; Le Monde, 7 avril 1979.

(16) Bu konuda bkz. B. Tanör, «İran'da devrim yargısı», Yargı, sayı 38, Haziran 1979, s. 27 - 29.

(17) «Başsavcı Hocatülislam Emlesi Rabbani ile bir konuşma», İslam Ümmeti, sayı 10, Kasım 1981, s. 15 - 17.

ya çıkan sonuç son derece trajiktir; daha 1983 yılında İran'daki siyasal mahkûm sayısı 40 bin, idam edilenlerin sayısı da 10 bin civarında tahmin ediliyordu.[18]

BAZI DEĞERLENDİRMELER

İran rejiminin başlangıçta liberal - çoğulcu tipte bir demokrasiye yönelme olanaklarına sahip bulunduğuna yukarda işaret edilmişti. Ondan bu yana geçen zaman içersinde meydana gelen gelişmeler ise, sadece bunun değil, «dinsel demokrasi» denemesinin de başarılamadığını ortaya koymaktadır. Bunun nedenleri üzerinde etraflı bir tahlil getirebilme olanağına sahip değilim. Ancak, «dinsel demokrasi» ekseninde birtakım kişisel fikirler ortaya sürmek de istiyorum.

Öyle görünüyor ki, demokrasinin çoğulcu - liberal tipine olduğu kadar, ılımlı - dinci kanadın ve diğer muhalefet hareketlerinin varolabildiği koşullarda kitlelerin doğrudan katılımına ve orijinal siyasal kurumlara dayalı değişik tipte bir demokrasiye de yönelebilme olanaklarına sahip olmuş olan İran devrimi, aksi yöne, yani otoritarizme savrulmayı mümkün kılacak unsurları da kendi bağrında taşımaktaydı. Burada sadece *ideoloji*, *önderlik* ve *kitle - önder* ilişkileri üzerine kısa notlar düşeceğim.

İdeoloji konusunda baştan belirtmek gerekir ki, Şii metafiziği ve spiritüalizmi çok eski, iyice işlenmiş ve incelmiş bir doktrin yaratmış olup, geniş bir klerikal zümreye (mollalar, ayetullahlar...) dayanmış, kitleler üzerinde de etkili ve harekete geçirici bir kuvvet rolü oynayagelmiştir.[19] Bu spiritüalizm, bir devlet ve siyaset teorisiyle de ortaya çıkmıştır.

Kanımca, İran'daki siyasal yapılanışın otoritarizm yönünde seyretmesinin ideolojik temellerini, genel olarak din kurumunun ve İslam dininin, özel olarak da Şii müslümanlığının ve onun bugün iktidara elkoymuş olan kanadının doktrinal tutum ve özelliklerinde de aramak yerinde olur.

Bu konuda, Humeyni'nin yakın çalışma arkadaşı, yeğeni ve sırdaşı olduğu bildirilen Ayetullah Ruhani'nin, Ba-

(18) «Amin Tahiri ile konuşma», Cumhuriyet, 4 Nisan 1983.

(19) Bkz : Jean - Loup Herbert, «La force mobilisatrice d'une spritualité», Le Monde diplomatique, avril 1984, p. 17 - 18.

tı basın organlarından birinde çıkan şu sözleri, bize bir başlangıç noktası oluşturabilir. Ruhani şöyle diyor :

> «Peygambere halefiyetin, müslüman cemaati tarafından seçilen halifeler yoluyla sağlanmasını kabul eden sünni devlet anlayışından farklı olarak (şii'likte) Muhammed'in tek meşrû ardılları (halefleri) İmamlar (...) ve bunların da ardılı olan, şeriatın ve ilahi hikmetin taşıyıcısı, yanılmaz, kendilerine mutlak olarak itaat edilmesi gereken Ayetullahlardır (...). Şii'lik bütün bir millet demektir.»[20]

Burada; danışma ve tartışma yoluyla müminler arasındaki sorunların çözümünü öneren Muhammed'in ve ilk halifelerin «islamî demokrasisi»nden hayli uzaklara düşüldüğü görülebilir. İran örneğinde, kendine özgü bir İslam devletiyle de karşı karşıyayız : İran tipi İslamlık yüceltilmekte, sünnî müslüman azınlığın bile özlem ve tercihleri yok sayılmaktadır. Öyle ki, Ayetullah Ruhani'nin yukarki deyimiyle «Şii'lik bütün bir millettir.»[21] Ayetullahlar da bu milletin vekilleridir. Humeyni'nin eski Petrol Bakanı Hasan Nezih'in deyişiyle, «velayeti fakih'e inanan Humeyni'ye göre İran milleti ve devleti bir fakihin, yani bir Ayetullah'ın vesayeti olmadan kendi kendini idare edemez.»[22]

Böylece şii'lik, hiç de merkezi iktidara karşı muhalefetle yetinen bir doktrinden ibaret görünmemektedir. Bu vardır; ama bunun yanısıra bir başka yön daha su üstüne çıkmaktadır : devlet iktidarının dinsel esaslarla meşrûlaştırılması. Humeyni'cilik sadece İslam iktidarı kurmak amacıyla mevcut iktidara karşı bir mücadele ideolojisi olarak değil, aynı zamanda islamî iktidarın kendini kabul ettirme ideolojisi olarak da belirmektedir. Bu sonuncu husus, dinsel Yasa'ya mutlak olarak uyma, yönetime başeğme yükümlülüğünü de beraberinde getirir. Çünkü, tanımı gereği «âdil» olan islamî yönetim, eski toplumun sömürenler-sömürülenler ya da ezenler-ezilenler (mustekbirîn-müstez'af-

(20) Paris - Match, 9 février 1979.

(21) Hamadi Essid, «Du mécontentement comme théorie de l'Etat», Le Monde, 20 mars 1979, p. 2.

(22) Ergun Göze, «Hasan Nezih konuşuyor - 2», Tercüman, 29 Kasım 1983.

lar) şeklindeki ikiye bölünmüşlüğüne (güyâ) son vermekte, birliği (tevhid) sağlamaktadır. Böylece, yönetilenler için de, bu nitelikteki bir iktidara itaatten başka seçenek kalmamaktadır. İşte bu «tevhid» ideolojisi adınadır ki, İran'daki yönetim her türlü muhalefetin bastırılması ve ezilmesi hakkını kendinde bulmuştur.[23]

Böylece İran rejimi, hâkim ideolojinin etkisindeki yığınların kollektif duygularından oybirlikçi bir destek çıkartmaya çalışmakta, siyasal meşruluğunu da Şii müslümanlığının kendine özgü versiyonuyla sağlamaya çalışmaktadır. Bu noktaya ilerde, önder-kitle ilişkileri vesilesiyle bir kere daha değinilecektir.

İkinci nokta, siyasî unsurlar, «*önderlik*» ve «*önder*»le ilgilidir. İran devriminde önderliği, devrimden sonra kurulan iktidar bloku içinde de hegemonyayı, genel olarak dinci ideolojiyi temsil edenler, özel olarak da bunların muhtemelen en katı ve fanatik kanadı ele geçirmiştir. Gelişmelere yön veren, esas olarak bu kanat olmuştur. Bu noktada, «Önder»in, «Rehber»in görüşleri özel bir önem kazanıyor.

İran'da hâkim olan islamî anlayış ve özellikle Humeynî'nin «fakihlerin velayeti» temeline oturan siyasal düşüncesi, «insan hakları üzerine kurulu her türlü ideolojiyi, yani ilahî iradenin adaletinin yerini alabilecek hayalî bir özgürlük talebini reddetmektedir». Gerçekten de Humeynî'ye göre Özgürlük, «sapıklık»la eş anlamlıdır; özgürlük, eski rejimdeki (Şahlık) sefihçe yaşama serbestliği olup, artık bağımsızlığını elde etmiş ve İslam'ın özgürlüğünü seçmiş olan halk için zararlı bir şeydir.[24] Bilindiği gibi, bu «özgürlük reddiyesi», özellikle kadın hakları ve özgürlüğü konusunda en aşırı noktalara varmıştır.

Humeynî'ye göre özgürlüğün ve demokrasinin güvencesi İslam'da, «bütün herkesin İslam'ı kabul etmesi»ndedir. Tanrısal yasalara uymak, «insanın kendi kendisine hâkim olmayı öğrenmesi»ni ve dolayısıyla «özgür insan haline gelmesi»ni mümkün kılar. Bu açıdan Islam cumhuriyeti, bir (toplumsal) sözleşmeye değil, imana dayanır : «İslamî yönetim, yasaların kişilerin ya da çoğunluğun onayına

(23) J. - P. Girard, «Shi-isme et Etat en Iran», p. 66, 81 - 85.

(24) Yann Richard, «La révolution des Imams : doctrine religieuse et pouvoir temporel», Le Monde diplomatique, février 1980, p. 11.

tâbi olduğu bir anayasal yönetim biçimi değildir» (Humeyni). Bu noktada, İran Anayasasının oluşturulma biçimiyle ilgili eleştirilerin asıl teorik - ideolojik kaynağı da ortaya çıkmaktadır. Humeyni'ye göre Anayasa, ilerki hükümetlerin varlığını ve icraatını meşrulaştırmaya ve sınırlamaya yarayan bir metin, bir uzlaşma *(consensus)* belgesi değil, zaten varolan yasaların nasıl uygulanacağını gösteren bir çerçeveden ibarettir. Bu bağlamda demokrasi de, anayasanın koruduğu bir nesne değildir : «Demokrasi Batı demektir; ve biz Batı'dan gelen hiçbir şeyi, onun anarşisini istemeyiz.»[25]

Humeyni'nin bu görüşleri, İran devletini ve toplumunu, İran halkının ya da Aklın değil, şiilik ruhunun ve imânın, islamî cemaat ideolojisinin çerçevesinde biçimlendirme temeline dayanmaktadır. Bu durumda; yalnız laik çizgilerin değil, şiiliğin bu en dar versiyonunun dışında kalan görüşlerin ve mezheplerin kamusal hayattan neden dışlandıkları, bunların «özgürlük»lerinin neden sadece basit bir «hoşgörü» koruyuculuğuna bırakıldığı, Tanrı'nın gerçeğini temsil eden bir siyasal parti varken neden başkaların ihtiyaç olmayacağı şeklindeki soruların cevapları, Humeyni'nin totaliter görüşlerinde izahını bulmaktadır. Yukarda anılan anayasa referandumunun «Ya monarşi ya İslam Cumhuriyeti» şeklindeki, başka seçeneklere olanak tanımayan formülasyonu, İslam Cumhuriyeti Anayasasının islamî anlamdaki totalitarizmi, pratikte görülen mutlak ve keyfî iktidar eğilimi, vb., Önder'in ideolojik ve teorik tavrından da beslenen hususlardır.

Nihayet, Humeyni'nin siyaset ve siyasal örgütlenme konusundaki görüşleri de anılmaya değer. Buna göre, İslamî yönetim esas olarak iki cihazdan oluşur : yargılama ve yürütme. Yargılama, değişmez ve ilahî yasaların gerektirdiği adaletin sağlanmasıdır. Yürütme iktidarı; Allah tarafından, kaybolan Onikinci İmam'ın zuhuruna kadar, Şii cemaati tarafından en ehil kişiye, «rehber»e emanet edilmiştir. Yasama iktidarı ise, değişmez ilahî yasaları koymuş olan Tanrı'ya aittir; zaten islamî yönetim biçimini monarşik ya da cumhurî diğer yönetimlerden ayıran da budur;

---

(25) Murteza Koobi/Jean - Léon Vandoorne, «La marche vers la République islamique d'Iran : société et religion selon l'Imam Khomeiny», Le Monde diplomatique, avril 1979, p. 6.

bunlarda yasa koyma yetkisi monarka ya da halka aittir. Sonuç olarak Humeyni'nin «siyasal felsefesi», kurumların bağımsızlığını ve kuvvetler ayrılığını reddetmekte, her üç kuvveti de esas kaynağına (Tanrı) irca ederek birleştirmektedir.[26]

Yukarda, iktidarın belli bir kanat tarafından «ele geçirilmesi»nden söz etmiştim. Bu «ele geçirme»nin bir tertip ya da komplo anlamına alınmaması için, bu hususun açılması, İran toplumunun bazı özelliklerinin daha gözden geçirilmesi gerekiyor. Üçüncü nokta da budur.

Özü bakımından otoriter bir ideolojinin fanatik bir önderlik tarafından uygulanmaya konması, yine de üçüncü bir faktör işin içine karışmadan mümkün olamazdı : kitle desteği. Ekonomik ve sosyal sorunların ağır baskısı, dinci ideolojinin de koyu bir şekilde etkisi altındaki kitlelerin, önce yozlaşmış monarşiyi yıkmak, sonra da yeni bir düzen kurmak yolunda seferber olmalarından doğan bir tür «kitle feveranı» ortamında, önderliğin ve Önder'in konumu daha da pekişmiştir. Bu durum, Önder'i iyice doğaüstü, karizmatik ve «yanılmaz» bir rehber durumuna yükseltmiştir. İşte, önderlik ve önder ile kitleler arasında doğan bu nitelikli bir bileşim, otoritarizmi besleyen bir rol oynamış olabilir. Bu konuda, aşağıdaki satırları, üzerinde düşünmeye değer sayıyorum :

> «...popülist bir kitle demokrasisi ne kadar ilerlerse, karizmatik bir yöneticinin kamuoyunu biçimlendirmedeki rolü o kadar önem kazanır (...). Böyle bir durumda, görünüşte aşırı bir şekilde büyüyen halk egemenliğini gerçek özünden yoksun kılmak için fazla bir şey gerekli değildir (...). Bir kitleye hâkim olmak, küçük bir gruba hâkim olmaktan daha kolaydır (Michels)... Bu yoldan alkış demokrasisine, yani halk iradesini sahteleştiren halk egemenliğinin kitleleştirilmesine ulaşırız.»[27]

(26) Ahmad Faroughy, «Iran entre les aspirations révolutionnaires et la paralysie», Le Monde diplomatique, Juin 1979, p. 4.

(27) G. Sartori, Demokrasi kuramı (çev. D. Baykal), Siyasî İlimler Türk Derneği yay., Ankara, s. 57 - 58.

Görünen odur ki, İran rejimi daha başından itibaren bir zıtlık üzerine oturmuştur : bir yanda, yozlaşmış ve otokratik bir monarşi rejimine karşı yükselen demokratik yönelimler; öbür yanda ise «hâkim dinci-mezhepçi ve fanatik önderlik ile bunların etkisinde olan ve bunları besleyen kitlelerin bileşimi»nden doğan bir toplumsal-siyasal baskıcılık potansiyeli. Zaman içersinde bunlardan birincisi gerilemiş, ikincisi ilerlemiştir. «Kitle demokrasisi», bileşiminin özelliklerinden dolayı bireysel ve siyasal özgürlükler üzerinde ağır, boğucu, konformist bir toplumsal-siyasal-kurumsal baskıcılığa yönelmiş; «çoğunluğun yönetimi» diye adlandırılan şey «çoğunluk despotizmi»ne dönüşmüştür.[28] Baskıcı iktidar önce kendi ideolojisi ve siyaseti dışındakileri tasfiye etmiş, sonra da kendi içindeki çelişkileri arttırarak bölünmeye yol açmıştır. Hâkim ideoloji ve önderlik, tabiatındaki bölücülük yüzünden «tevhid»çi değil dağıtıcı olmuştur. Bugünkü İran rejimi, başlangıçtaki mutabakat *(consensus)* platformunun da darlığı yüzünden, kitle desteğini de yitirme durumundadır; muhtemelen, bir azınlığın baskıcı rejimi haline gelmeye başlamıştır.[29]

SONUÇ

Sonuç olarak; İran devrimi, başlangıçtaki çoğulcu-özgürlükçü ve katılmacı ortamın sağladığı olanaklarla dengeci, uzlaşmacı, liberal ve çoğulcu bir rejime yönelebilecekken, demokrasiyi din ve mezhep doğmalarının içine tıkmak yoluna girmiştir. Yeni rejim, kendine çizdiği sınırlar içinde bir demokrasi yaratma girişiminde de başarılı olamamıştır.

Son olarak, İran rejimi vesilesiyle tekrar baştaki sorunsala, «dinsel demokrasi» konusuna dönmek ve birtakım kişisel vargılarımı ortaya koymak istiyorum.

---

(28) Burada; Tocqueville ve Mill'in toplumun (çoğunluğun) birey, vicdanlar ve entellektüel bağımsızlık üzerindeki tiranlığına dikkati çeken görüşleri konumuza ışık tutucudur. Mill şöyle diyor : «Toplumun kendisi tiran olunca, onu kuran bireyler üzerinde, bir çok siyasal baskı çeşidinden daha güçlü bir toplumsal tiranlık kurar, çünkü daha az kaçış yolu bırakır, hayatın ayrıntılarına daha derinden nüfuz eder..» (aktaran : G. Sartori, sge., s. 65).

(29) Bazı sosyal gruplar, özellikle Tahran «bazar»ının büyük tüccarları bu sertleşmeden yarar sağlamaktadırlar (André Mabon, «Iran : un régime au bord du vide», p. 13).

İran örneği, «dinsel demokrasi»nin teorik ve pratik imkânsızlığını da bir kere daha ispatlıyor. Din ve mezhep dogmalarına dayalı bir siyasal sistem, bunların dışında kalan aranışların, özgürlüğün, çoğulculuğun ve eşitliğin de tahribi sonucu beraberinde getirmekte, kendi içinde bile teksesliliğe ve merkezi otoritarizme kapı açmakta, «siyasal dinsellik» ya da «siyasallaşmış din» otoritarizmi doğurmakta, onun hizmetine girmektedir. Sadece İran'da değil, İslam'ın yeniden dirilişine sahne olan başka bazı ülkelerdeki durum da bunu gösteriyor.[30]

Bu sonuç; sözkonusu dinin, dünyevî - ruhanî (uhrevî) ayrımını tanımamasından, din ve dünya işleri için ayrı gerçeklerin olabileceğini kabul etmemesinden, toplumu ve devleti, düşünceleri ve değer yargılarını, kişinin özel ve kamusal hayatını bütün yönleriyle ve sonuna kadar dinselleştirip yeniden biçimlendirmek istemesinden, kısacası kendi ideolojisinin otoriter tabiatından kaynaklanmaktadır.

Hattâ bu dogmalar, tabiatlarında varolan otoriterlik ve yayılmacılık yüzünden, «tek dünya ümmeti» yolunda «cihadı» da gerekli kılmakta *(İran Anayasası, Başlangıç bölümü)*, dolayısıyla sistemin otoriterliğini evrensel boyutlara yayma istidadını da göstermektedirler. Bu konuda Humeynî'nin baştan beri, Irak'taki «tanrıtanımaz rejim»in yıkılması ve bunun yerine İran'dakine benzer bir sistemin kurulması yolunda gösterdiği ısrarlı tutum ve çabalar hatırlanmalıdır.[31]

---

(30) Pakistan'da, ticaret ve toprak burjuvazisinin devlete elkoymasını dine başvurarak meşrûlaştırmaya çalışan askerî rejim (G. Viratelle, «L'Islam d'Asie», Le Monde 12. 12. 1979), dinci otoritarizmiyle din ve mezhep özgürlüklerini bile ortadan kaldırmıştır. Örneğin, 1984'te çıkarılan bir emirnameyle, dört milyonluk Ahmedî mezhebi zındık ve düşman ilân edilmiş, bunların kendilerine göre islamî anlayış ve ibadetleri kısıtlanmıştır (P. Claude, «Les enfants maudits du Prophète», Le Monde, 7 - 8. 4. 1985). Sudan'da 1983'de Numeyrî tarafından uygulanmaya başlanan islamlaştırma hareketi, yalnız müslüman olmayan Güneyliler için değil, değişik islam mezhepleri için bile dayanılmaz sonuçlar doğurmuştur. 6 Nisan 1985 darbesiyle Numeyrî'nin devrilmesinde bu hoşnutsuzluklar büyük rol oynamış, «Ulusal Selamet Cephesi» bu sayede önemli bir siyasal muhalefet gücü haline gelebilmiştir (E. Rouleau, «Le coup d'Etat militaire au Soudan», Le Monde, 7 - 8. 4. 1985). Güney Lübnan'da da Şiî Emel Hareketi biraz güçlenince, şeriat yasalarını uygulamaya kalkarak halka baskı yapmaya başlamıştır.

(31) Bu konuda bkz : Ahmad Faroughy, «Laicité et théocratie au Proche - Orient», Le Monde diplomatique, novembre 1980, p. 11.

Bu nedenlerle, sadece «dinsel demokrasi liberalizme aykırıdır» ya da «İran'da dinsel demokrasi gerçekleşememiştir» demiyorum; «çağımızda dinsel demokrasi mümkün de değildir» diyorum. Laiklik (sadece «din ve devlet ayrılığı» değil, din ve dünya işlerinin kesin ayrılığı), bana, çağımızda düşünülebilecek çeşitli demokrasi uygulamalarının ortak, onsuz olmaz ve vazgeçilmez noktalarından biri olarak görünüyor.

TÜRKER ALKAN

Demokratik Uygarlık

Leslie Lipson, Demokratik Uygarlık *(İş Bankası Kültür Yayınları; Ankara, 1984). Çevirenler: H. Gülalp, T. Alkan. 516 sayfa, 1750TL.*

Berkeley Siyaset Bilimi Profesörlüğü'nden emekli olan Leslie Lipson'un *Demokratik Uygarlık* adlı yapıtı, İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basıldı. Aslında İngiliz olan Lipson, sonradan ABD yurttaşlığına geçmiş. Uzun yıllar Yeni Zelanda'da öğretim üyeliği yapmasının yanısıra, Kolombiya, Brezilya, İsviçre, İtalya, Danimarka, Yugoslavya gibi ülkelerin üniversitelerinde bulunmuş. Yaşam deneyleri ve incelemeleri, Batı demokrasileri üzerinde yetkin ve duyarlı bir kitap yazmasına elverecek düzeyde.

Demokratik Uygarlık kitabında Lipson, bu birikimini ustaca kullanıyor. Çeşitli ülkelerin demokrasi deneyimlerini karşılaştırıyor, duru bir anlatımla, yer yer ince bir hicvin de yer aldığı, zevkle okunabilecek ve yararlanılabilecek bir yapıt ortaya koyuyor.

Kitapta sadece günümüz demokrasileri incelenmiyor. Hem tarihsel, hem de düşünsel gelişim çizgileri açısından demokrasi irdeleniyor. Demokrasinin ne olup olmadığı, hangi ortamlarda başarılı ve başarısız olduğu tartışılıyor. Heredot, Thukydides, Perikles, Eflatun, Aristo, Hobbes, Locke, Montesquieu, Rousseau, Tocqueville, John Stuart

Mill gibi kişilerin yaptığı katkılar inceleniyor ve değerlendiriliyor.

Demokrasilerin sadece evrimci dünya görüşü ile ilgili olduğu biçimindeki yaygın yanılgıya karşın, Lipson, devrimle demokrasi arasındaki yakın ilişkileri ortaya koyuyor; hemen her demokratik hareketin aslında bir devrim hareketi ile başladığını, evrim ve devrim görüşlerinin birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan yaklaşımlar olduğunu sergiliyor.

Kitapta, demokrasinin, ırk, dil ve din ilişkileri, jepolitik konumla bağlantısı ve ekonomi ile ilişkisi konuları üzerinde durulmaktadır. Bu arada, jeopolitik açıdan öne sürülen ilginç bir görüş, büyük kara ordusu bulundurmak zorunda olan ülkelerde (kara ordularının büyüyen ağırlığının demokrasiyi zedeleyebileceği düşüncesi ile) demokrasinin gelişmesinde zorluklarla karşılaşıldığı; demokrasinin gelişimi ile deniz gücünün üstünlüğü arasında ise yakın bir ilgi bulunduğudur. Deniz gücü açısından üstün durumda bulunan Atina'da demokrasinin (kara ordusu güçleninceye değin) geçerli olması, öte yandan kara gücünün egemen olduğu Isparta'da diktatörlüğün hüküm sürmesi; Roma'da cumhuriyetin sadece deniz gücünün üstün olduğu bir dönemde ortaya çıkması; Rusya ve Prusya'da kara ordusunun gücü oranında demokrasinin zayıf olması; İngiliz demokrasisinin gelişmesinde deniz gücünün etkisi ve kara gücünün zayıf oluşu (İngiltere'de tek diktatörlük dönemi, iç savaş nedeniyle kara ordusunun güçlenmesi sonucunda Cromwell yönetiminde görüldü), bu bağlamda sayılan örneklerdir. (ABD'de donanmanın ordudan daha güçlü olması da aynı sonucu doğurmuştur, fakat şimdi kara ordusunun alabildiğine güçlenmeye başlaması demokrasi açısından yeni bir tehlike olarak görülebilir. Nitekim, kendisi de bir general olan Eisenhower, veda mesajında «ordu ve endüstri işbirliğinin demokrasi için tehlikeler taşıdığını» söylemeden edememişti.

Lipson, ABD açısından şunları söylüyor : «Devletin kurucuları gözünde, hem on yedinci yüzyıl İngiliz geleneği, hem de kendi sömürgecilik deneyimleri, silâh altında tutulan bir ordunun tehlikelerine ilişkin uyarılarla dopdoluydu. Jefferson, Bağımsızlık Bildirisi'ni kaleme alırken,

III. George'a karşı yönelttiği suçlamalar arasında ön sırayı, askeri birlikleri siyasal ve bireysel özgürlüklere zarar verir biçimde kullanmış olmasına verdi. Bu anılar o kadar taze ve net idiler ki, Anayasa kaleme alınırken sivil yetkilerin askeri yetkilere üstünlüğünün güvenceye alınması için özel bir çaba harcandı. Silâhlı kuvvetlerin denetlenmesi için, Kongre'ye yasa koyma ve ödenek sağlama, Başkan'a ise atama ve komuta etme yetkileri verildi. (Kongre'nin madde 1'de sıralanan yetkileri arasında şunlar vardır : «Para tahsisi, iki yıllık bir dönemi aşmamak kaydıyla, ordular oluşturmak ve desteklemek; bir donanma oluşturmak ve sürdürmek.» Dikkat edileceği gibi bunu yazanlar, ordu için ödeneğe bir zaman sınırı koymayı gerekli görmüşler ama donanma için bunu gerekli görmemişlerdir.) Bir kaç yıl sonra Haklar Bildirisi benimsendiğinde ek güvenceler kondu. II ve III sayılı Anayasa değişiklikleri, sıradan yurttaşın profesyonel askere karşı duyduğu korkuyu ve nefreti ifade etmekteydi. Buna karşılık Donanma, aynı siyasal endişelere yol açmadı. Bağımsızlığın kazanılmasından çok kısa bir süre sonra, Amerikan ticaret gemilerinin korunması için bir donanmaya gerek duyuldu. Kraliyet Donanmasının korumasından yoksun kalan Amerikan gemileri, batı kıyısındaki korsanlar için kolay bir av niteliğindeydi. Anayasanın kabulünden bile önce, Thomas Jefferson, Paris'te elçi iken, Londra'daki John Adams'a ve ülkesindeki öbür önderlere bir donanmanın yararını kabul ettirmeye çalışıyordu. James Monroe ile bir yazışmasında şunları söylemişti : «Her yurttaş etkili bir baskı aracına sahip olmak ister ve bunun deniz dışında herhangi bir yerde olmasından da korkmalıdır. Bir deniz gücü hiçbir zaman özgürlüklerimizi tehlikeye atamaz veya kan dökülmesine neden olamaz; bir kara gücü her ikisini de yapar.» (s. 151 - 152)

Demokratik Uygarlık kitabında, bütün bu tartışmaların yanısıra, seçim sistemleri, parti sistemleri, anayasal düzenler, başkanlık ve parlamento sistemleri, parlamentoların gelişimi, liderlik, vb. kavramları tartışıldığı ve örnekleri ile birlikte irdelendiği gibi; özgürlük - eşitlik, çoğunluk - azınlık gibi, demokratik değerlerin odaklandığı ikilem ve uygulamaların gelişimi de enine boyuna inceleniyor.

Kısacası Lipson, demokrasi konusunda, özellikle Türkiye'nin benzemeye özendiği Batı demokrasileri konusun-

da, gerçekten kapsamlı, sistemli ve dikkatli bir çalışma yapmış. Yaklaşımının önemli bir eksikliği ise, demokrasinin kültürel boyutunu önemle vurgularken (bu vurgulamaya karşı olmadığımı belirtmeliyim), kültürü nerede ise kendi başına bağımsız bir değişken olarak alması, siyasal kültürün belirleyicisi olan öğeler yeteri kadar inceleme konusu yapmamasıdır.

Demokrasi, hemen herkesin benimsemeye başladığı gibi, bir dengeler rejimidir. Toplum içinde etkili olan bir güç, diğer sınıf ve kümeleri ezemeyecek kadar sınırlanabiliyorsa demokrasinin gelişme koşulları (yani çoğulculuk) vardır, diyebiliriz. Bu ise, toplum içinde birbirini dengede tutan çeşitli güç kaynaklarının ortaya çıkması ile yakından ilgilidir. Ekonomik - toplumsal gelişmenin ortaya çıkardığı farklılaşma (burada, ekonomik altyapı ve toplumsal sınıf çözümlemelerine girmek kaçınılmaz oluyor) demokrasi açısından önemli bir önkoşulu içeriyor. Konuya bu açıdan yaklaşmadan yapılacak bir değerlendirmenin, en azından eksik ve bir oranda yüzeysel kalacağı kanısındayım. Lipson, Amerikan toplumbiliminin geleneksel tutumunu izleyerek bu bakış açısına pek iltifat etmeyince, emeği ve önemli çalışması bir hayli zedeleniyor.

YAZI KURULUNUN NOTU

Yapıt'ta yayımlanması önerilen yazıların, geniş marjlı ve çift aralıklı olarak, özenle yazılmış iki daktilo nüshası Yazı Kuruluna gönderilmelidir. Yazarların dergimizde benimsenmiş bulunan dipnot sistemini kullanmaları tercih edilir; yani ana metnin sonuna eklenecek ayrı bir Kaynaklar listesinin yazar soyadı itibariyle alfabetik sıraya göre içereceği kitap veya makalelerin herbiri, dipnotlarda, yazarının soyadı ile yayım tarihinin bileşiminden oluşan bir kod ile anılmalıdır. Öte yandan, dipnotların ve tabloların ayrı yapraklarda verilmesi; başka bir deyişle' daktilo metninin sayfa dipleri veya içlerine yerleştirilmemiş olmaları zorunludur. Yazarlardan, doğum tarihlerini, varsa akademik geçmişlerini ve şimdiye kadarki çalışmalarını içeren kısa bir yaşam öykülerini de makaleleriyle birlikte iletmeleri rica olunur. Dergiye verilen yazıları değerlendirilerek yayımlanıp yayımlanmamasına veya yazarından bazı düzeltme, ekleme ya da kısaltmalar istenip istenmemesine karar verecek olan, Yazı Kuruludur. Yapıt'a kabul edilen katkılar için daima telif ücreti ödenecek ve bu makale veya çevirileri daha sonra başka yerlerde yeniden yayımlamak hakkı katkı sahiplerinde kalır. Yayımlanmayan yazılar geri gönderilmeyecektir.

tmmob mimarlar odası yayınları

SÜRESİZ YAYINLAR

Doğunun Bilgisi, Batının Bilimi, J. Needham	400 TL
Sanayide Küçük Üretim, Toplumsal ve Mekansal Boyutlar, Derleme	400 TL
Almaşık Yeniden Üretim Süreçleri için Konut Alanları, M.Y. Adam	400 TL
Koca Sinan, Der. C. Bektaş	150 TL
Ankara Belediyesi İmar Yönetmeliği	500 TL
İzmir İli İmar Yönetmeliği	350 TL
Kamu İnşaat Yatırımlarında Süre ve Maliyet Aşamaları	150 TL
Boğaz Köprüsü Üzerine Mimarlar Odası Görüşü, Derleme	150 TL
Ortak Mesleki Denetim Uygulaması: OMDU, Derleme	200 TL
1. Milli Fiziki Plan Semineri	400 TL
Yarışmalar Kılavuzu	150 TL

MİMARLIK

TMMOB Mimarlar Odası Aylık Yayın Organı. (1963-1975) Sayısı 200 TL. (1976-1984) sayısı 300 TL. Yıllık abone 3.000 TL., öğrencilere 1.500 TL. Ayrıca Ankara, İstanbul ve İzmir Şubelerimizde satılmaktadır.

PROJE UYGULAMA DİZİSİ

Samsun Hükümet Konağı	Tükendi
İzmir, Aliağa Hükümet Konağı	600 TL
Nevşehir Hükümet Konağı	750 TL
Eskişehir Kültür Tesisleri, İslamabad Büyükelçiliği	1000 TL
Mersin Otelcilik Turizm Meslek Lisesi, Bornova Fen Lisesi	1500 TL
Samsun Devlet Hastanesi, Bolu Devlet Hastanesi	1500 TL

Adres: Konur Sokak No. 4, Kızılay - ANKARA
Yayınlarımızı bu adresten satın alabilir / ödemeli olarak isteyebilirsiniz. Ayrıca İstanbul, İzmir, Ankara Şubelerimizde de satılmaktadır.